

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**
навчальної дисципліни «Диференціальна психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (практична психологія)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології факультету № 7 Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат психологічних наук, доцент Старовойт Т.П.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шилина А.А.

1. Розподіл часу
1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські	Практичні	Лабораторні	Самостійна	
Тема №1. Диференційна психологія як наука: її предмет, специфіка, історія, методи.	6	2	2	-	-	2	Екзамен
Тема №2. Індивідуальність як цілісна багаторівнева система.	8	2	2	-	-	4	
Тема №3. Диференційна психологія про темперамент.	8	2	2	-	-	4	
Тема №4. Психофізіологічні дослідження темпераменту.	6	2	2	-	-	2	
Тема №5. Класифікації особистості і характеру.	8	2	2	-	-	4	
Тема №6. Диференційна психологія здібностей.	8	2	2	-	-	4	
Тема №7. Ментальні характеристики індивідуальності.	8	2	2	-	-	4	
Тема №8. Стиль як вимір індивідуальності.	8	2	2	-	-	4	
Тема №9. Соціальні групи в диференційно-психологічному контексті.	8	2	2	-	-	4	
Тема №10. Статеві відмінності та особливості гендерної поведінки.	8	2	2	-	-	4	
Тема №11. Культурні відмінності.	8	2	2	-	-	4	
Тема №12. Диференціально-психологічний підхід до вивчення професійної діяльності.	6	2	2	-	-	2	
Всього за семестр № 4:	90	24	24	-	-	42	

**1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
(заочна форма навчання)**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські	Практичні	Лабораторні	Самостійна	
Тема №1. Диференційна психологія як наука: її предмет, специфіка, історія, методи.	7	1	-	-	-	6	Екзамен
Тема №2. Індивідуальність як цілісна багаторівнева система.	8	1	1	-	-	6	
Тема №3. Диференційна психологія про темперамент.	7	-	1	-	-	6	
Тема №4. Психофізіологічні дослідження темпераменту.	8	-	-	-	-	8	
Тема №5. Класифікації особистості і характеру.	7	-	1	-	-	6	
Тема №6. Диференційна психологія здібностей.	7	-	1	-	-	6	
Тема №7. Ментальні характеристики індивідуальності.	8	-	-	-	-	8	
Тема №8. Стиль як вимір індивідуальності.	7	1	-	-	-	6	
Тема №9. Соціальні групи в диференційно-психологічному контексті.	8	-	-	-	-	8	
Тема №10. Статеві відмінності та особливості гендерної поведінки.	7	1	-	-	-	6	
Тема №11. Культурні відмінності.	8	-	-	-	-	8	
Тема №12. Диференціально-психологічний підхід до вивчення професійної діяльності.	8	-	-	-	-	8	
Всього за семестр № 4:	90	4	4	-	-	82	

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема №1. Диференційна психологія як наука: її предмет, специфіка, історія, методи.

Семінарське заняття «Диференційна психологія – предмет, специфіка та історія»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання за темою, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Диференційна психологія – предмет та специфіка.
2. Чинники формування індивідуальності.
3. Розвиток диференціальної психології.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 1. Диференційна психологія – предмет та специфіка

Відповідаючи на дане питання необхідно звернути увагу на наступне.

Диференціальна психологія - галузь психології, що вивчає психічні відмінності між окремими індивідами та групами, їх види, прояви, кількісні характеристики, причини, наслідки тощо.

Предметом диференціальної психології є індивідуальні, типологічні та групові відмінності між людьми, а також природа, джерела і наслідки цих відмінностей, закономірності психічного варіювання. Розвиток диференціальної психології має важливе прикладне значення для практики навчання, виховання, психіатричних і психотерапевтичних дій, визначення професійної придатності, профдобору та профорієнтації.

Питання 2. Чинники формування індивідуальності

Індивідуалізація є властивістю всього живого. Навіть найпростіші форми життя в межах одного виду мають диференційовані ознаки, що стосуються будови й функціонування організмів. У вищих тварин індивідуальні відмінності виявляються у всіх формах активності живих істот.

Нерідко внутривидові відмінності перевершують міжвидові. Наприклад, розумний щур може в одній і тій самій ситуації діяти ефективніше, ніж нерозвинена мавпа, що стоїть вище від щура на еволюційній драбині. Очевидно, що відмінності між людьми можуть бути різючими, оскільки людина - вершина еволюції.

Індивідуальна своєрідність людини - предмет інтересу письменників, художників, генетиків, антропологів, медиків, біологів, біохіміків, фізиків. Принципова відмінність диференціальної психології полягає у прагненні не просто пізнати індивідуальні особливості на основі систематизації життєвих спостережень, використання художнього або статистичного методів аналізу, а науково дослідити механізми становлення і розвитку людської індивідуальності, її унікальності як цілісного феномену, що існує в полі взаємодії суб'єктивної і об'єктивної реальностей.

Поняття "унікальний", тобто "єдиний у своєму роді", основоположне для конструкта "індивідуальність" - центрального елементу науки про людські відмінності. Парадокс, який виявляється ще на підступах до розкриття предмета диференціальної психології, у тому, що при визначенні людської індивідуальності слід зважати на неповторну своєрідність суб'єктивного світу людини; цілісність індивідуальності як системи, що саморозвивається, з властивими їй інтегральними ефектами (адаптивністю, оптимальністю, результативністю, компенсаторністю); об'єктивно реєстровані відмінності (індивідуальні, типологічні, групові) між людьми. Ці три ознаки визначають диференціально-психологічну специфіку вивчення такого феномену як людина унікальна (*Homo Unicus*).

До індивідуальних (індивідуально-психологічних) відмінностей належать відмінності в психічних процесах (пізнавальних, емоційних, вольових), психічних властивостях особистості (самосвідомість, спрямованість, темперамент, характер, здібності й інтелект), психічних станах (прояви почуттів, уваги, волі, мислення, аномальні й патологічні стани тощо), що відрізняють людей одне від одного.

Типологічними є відмінності між типами особистостей за однією або кількома основними ознаками. Відомі типології темпераментів І. Павлова (критеріями типології є властивості нервової системи - сила, врівноваженість, рухливість); типології особистостей О. Лазурського (за критеріями активного пристосування до середовища, співвідношення ендо- й екзопсихіки), К.-Г. Юнга (за критеріями інтро- й екстраверсії, свідомої й підсвідомої установок), Г.-В. Олпорта і Р.Б. Кеттела (за особистісними рисами) та ін. У цьому разі об'єктом дослідження є відмінності між певними типами особистостей (наприклад, інтровертами й екстравертами, шизотиміками й циклотиміками).

Групові відмінності проявляються між великими групами людей - статями (міжстатеві), расами (між-расові), етносами (міжетнічні), носіями різних культур (міжкультурні).

Індивідуальні відмінності відображають багатство і мінливість людської природи, множинність і розмаїтість способів вираження загального в індивідуальному. Вони є одним із основних чинників, що пояснюють різноманітність форм поведінки індивідів в однотипних ситуаціях. До індивідуальних відмінностей належать базальні (властивості нервової системи, темперамент, характер, здібності, інтелект, установки) і програмувальні (мотиви, сенси, інтереси, світогляд та ін.) властивості особистості, що визначають динаміку і зміст поведінки. Згідно з концепціями Б. Теплова, В. Небилицина, В. Мерліна, Б. Ананьєва, основні властивості нервової системи зумовлюють динаміку процесів збудження і гальмування, що формують у своїх комбінаціях нейрофізіологічну основу різноманітних психологічних проявів з їх індивідуальними варіаціями.

Питання 3. Розвиток диференціальної психології

Дослідження індивідуальних відмінностей має велике значення в прикладній психології, бо дає змогу прогнозувати поведінку людини в заданих ситуаціях. Наприклад, особливості поведінки, пов'язані з індивідуальними

здатностями переробляти інформацію, визначаються як властивостями когнітивної структурованості суб'єкта, так і актуальною складністю навколишнього світу. При ускладненні ситуації у людей з високою когнітивною структурованістю темп перероблення підвищуватиметься швидше, ніж у людей з низькою. Перші зуміють упоратися з непростю обстановкою, а другі діятимуть стереотипно, негнучко. Індивідуальні відмінності вивчають диференціальна психофізіологія і диференціальна психологія, дослідити їх допомагає психологічне тестування.

Диференціальна психологія досліджує як психологічну своєрідність конкретної індивідуальності, так і типологічні відмінності психологічних проявів у представників різних соціальних, класових, етнічних, вікових та інших груп.

Перед сучасною диференціальною психологією постають завдання виявити закономірності виникнення і прояву індивідуальних відмінностей у психіці людини, розробити теоретичні основи психодіагностичних досліджень і психокорекційних програм, а одне з найважливіших - виокремити істотні параметри організації психічної діяльності (вимірювання, чинники), від яких залежить індивідуально-типологічна характеристика суб'єкта.

Диференціальна психологія тісно пов'язана з іншими галузями психологічного знання. У сучасній психології виокремлюють три споріднені галузі, що мають самостійний науковий статус: загальну психологію, диференціальну психологію (психологію індивідуальних, типологічних і групових відмінностей) і соціальну психологію. Цей поділ, як і багато наукових абстракцій, досить умовний: немає психічних (зокрема, психофізіологічних) процесів, на які не поширювалася б "влада особистості", а з іншого боку, не існує особистісних утворень поза психікою, бо всі особистісні риси зумовлені механізмами психічних процесів, впливом соціального контексту.

Розумінню причин і умов виникнення індивідуально-психологічних відмінностей сприяє вивчення їх нейрофізіологічних чинників, тобто основних властивостей нервової системи (темпераментальних властивостей), яке здійснюють нині в межах диференціальної психофізіології. Вона виникла завдяки науковим зусиллям психологів Бориса Теплова (1896-1965) і Володимира Небіліцина (1930-1972) та їхніх співробітників, що розвивали концепцію Івана Павлова (1849-1936) про типи і властивості нервової системи.

Порівняльному дослідженню найчастіше піддають особистісні та інтелектуальні особливості індивіда за допомогою таких методів, як експеримент, спостереження, тести, аналіз результатів самоспостереження.

Сучасна диференціальна психологія також застосовує математико-статистичний апарат, зокрема методи кореляційного, регресивного і факторного аналізу.

Основні положення, завдання і методи психології індивідуальних відмінностей першими описали французькі психологи Альфред Біне (1857-1911) і Віктор Анрі у статті "Індивідуальна психологія" (1895). Поглибив дослідження цієї тематики німецький психолог Вільям Штерн (1871-1938). Термін "диференціальна психологія", що вперше з'явився у 1900 р. як підзаголовок його

книжок, у перевиданні став частиною назви: "Методологічні основи диференціальної психології". В. Штерн основні завдання диференціальної психології вбачав у вивченні як психологічних відмінностей між конкретними індивідами, так і типологічних відмінностей психологічних проявів у різних соціальних, класових, етнічних, культурних, вікових, статевих та інших групах.

Подальший прогрес у дослідженні індивідуальних і групових відмінностей забезпечили розвиток психологічного тестування, досягнення у суміжних галузях, особливо в генетиці, психології розвитку і крос-культурній психології.

Індивідуально-психологічні відмінності, природною передумовою яких є особливості нервової системи, мозку, формуються і розвиваються впродовж життя, в діяльності, під впливом навчання і виховання, у процесі взаємодії людини з навколишнім світом. Виявлення індивідуально-психологічних відмінностей, що стосуються властивостей особистості (насамперед здібностей і характеру), неможливе без різнобічного вивчення особистості. Знання їх має не тільки теоретичне, а й практичне значення, зокрема при розробленні наукових основ індивідуального підходу до навчання і виховання тощо.

Американський психолог Анна Анастасі у праці "Диференціальна психологія. Індивідуальні і групові відмінності в поведінці" вказувала, що диференціальну психологію також цікавить аналіз природи і властивостей більшості традиційних груп, людей маргінальних і геніальних, які різняться за ознаками статі, раси, національності і культури, тобто їхніх групових відмінностей. Дослідження цих відмінностей переслідує триєдину мету:

- характеризування через конкретні групи конкретного суспільства. Результати таких досліджень мають практичну користь - інформація може вплинути на сприйняття цих груп соціумом, сприяти поліпшенню міжгрупових відносин;

- з'ясування фундаментальних проблем індивідуальних відмінностей загалом, аналіз причин і наслідків цих відмінностей на основі порівняльного дослідження різних груп;

- чітке розуміння психологічного феномену через порівняння того, як він проявляється в різних групах. Висновки загальної психології, перевірені на різноманітних групах, інколи не є всеохопними.

Отже, у структурі диференціальної психології виокремилися основні підрозділи, що стосуються відповідно вивчення індивідуальних (похідних від аналізу загальнопсихологічних закономірностей), типологічних (власне диференційно-психологічних) і групових (що вивчаються у контексті антропологічних - біологічних і соціальних - наук) відмінностей.

Висновки: Отже, при ознайомленні зі змістом диференціальної психології логічно дотримуватися такої послідовності: запровадження категорії та наповнення її психологічним змістом; зазначення вроджених і набутих детермінант якості, що вивчається; характеристика можливості психодіагностики в цій галузі. Іноді достатньо обмежитися або даними про варіативність ознаки, або розглядом емпіричних типологій.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Історія виникнення диференційної психології.
2. Теорія спадковості таланту Ф. Гальтона.
3. Типологічні відмінності та сутність типологічного методу у диференційній психології.
4. Опишіть ранні дослідження індивідуальних відмінностей в період античності.
5. Який вплив спричинила біологія на розвиток диференційної психології?
6. Які проблеми диференційної психології розглядав Вільям Штерн у книзі —Психологія індивідуальних відмінностей?
7. Охарактеризуйте загальні принципи диференціально-психологічного аналізу.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.

Тема №2. Індивідуальність як цілісна багаторівнева система.

Семінарське заняття «Індивідуальність як цілісна багаторівнева система»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання за темою, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання); 1 год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття організм, індивід, особистість, індивідуальність, їх співвідношення у диференційній психології.
2. Індивідуальність - інтегральна біопсихосоціальна характеристика людини.
3. Диференціально-психофізіологічний вимір детермінації індивідуальних відмінностей.

4. Середовищні та генетичні детермінанти індивідуальних відмінностей.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 1. Поняття організм, індивід, особистість, індивідуальність, їх співвідношення у диференційній психології.

Для того щоб визначити місце людини в сучасному світі, а також з'ясувати взаємини в системі “особистість – суспільство”, необхідно зупинитися на деяких загальних визначеннях, що характеризують людину з різних боків.

Людина, як про те вже йшлося в попередньому розділі, має біосоціальну природу. З одного боку, це жива істота з притаманними їй загальними рисами, що властиві людському роду. З другого боку, в онтологічному аспекті, людина – істота соціальна, яка розкриває свої сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності (праця), комунікації (мова), системи оцінки (критика) і самооцінки (самокритика) людина стає “суспільною твариною”, унікальним представником біосфери, що створила, на думку Володимира Вернадського, своє власне середовище існування – ноосферу. Таким чином, людина – жива істота, яка має певні потреби, задовольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню і здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

Однак, з'ясувавши амбівалентність природи людини, не можна відповісти на запитання, чому люди, які належать до єдиної етнічної спільноти, відрізняються один від одного, чому одні люди – відомі всій країні, а про існування інших знає тільки обмежене коло. Інакше кажучи, для відображення всіх аспектів людської особистості, виходячи з того, що вона є багатогранною, використовуються різні якісні характеристики. Це такі поняття, як індивід, індивідуальність, особистість (схема 1.).

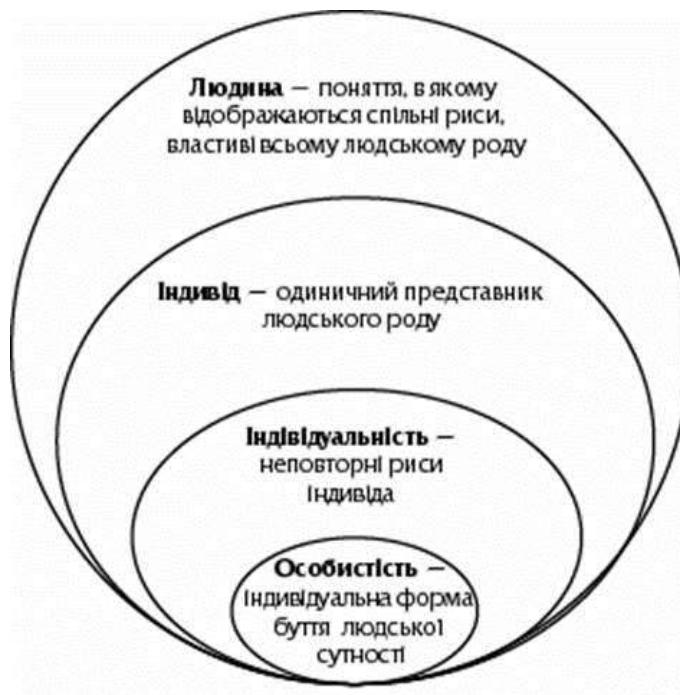

Схема 1. Співвідношення змісту понять “людина”, “індивід”, “особистість”, “індивідуальність”

Розглянемо ці поняття більш детально. Значеннєвим містком від біологічного (людина) до соціального (особистість, індивідуальність) є поняття індивід (від. лат. *individuum* – неподільне). Під поняттям “індивід”, як правило, мають на увазі конкретну людину. Поряд із загальними рисами, які притаманні всьому людському роду, “індивід” має свої особисті якості, завдяки яким він відрізняється від інших. Тут і фізичні дані (зріст, колір очей, шкіри, волосся, особливості будови тіла), і природні задатки, і особливості його мислення і психіки (властивості пам'яті, уяви, темпераменту, характеру), а також специфічні потреби й інтереси. У цьому розумінні ми говоримо про індивідуальність людини. Отже, індивід – це окремо взятий представник людського роду із властивими йому неповторними індивідуальними рисами.

Поняттям “індивід” тісно пов'язане з поняттям “індивідуальність”. Воно, як правило, означає сукупність властивостей, здібностей, особливостей і досвіду особистості, що відрізняють даного індивіда від багатьох інших. Ця неповторність впливає із сукупності відносин конкретної людини із світом природи, суспільством, іншими людьми і залежить від її життєвої позиції, характеру діяльності і рівня оригінальності. Індивідуальні відтінки має усвідомлена діяльність людини, зокрема її судження, вчинки, культурні потреби.

І хоча вони не дуже відрізняються від тих, що притаманні й іншим людям, представникам однієї і тієї ж соціальної групи, однак в індивідуальності є щось своє, притаманне тільки їй. Наприклад, одна людина сприймає звістку про певну подію в суспільстві спокійно, друга -- з посмішкою, а третя -- з цинізмом. Таким чином, на відміну від індивіда, який характеризується одиничністю, індивідуальність вирізняється своєю особливістю.

Наступний, більш високий ступінь характеристики суспільних властивостей людини, – поняття “особистість”. Особистість – це найвищий

ступінь духовного розвитку людини, що являє собою стійку сукупність соціально вагомих якостей, які характеризують індивіда як унікальну суб'єктивність, здатну освоювати і змінювати світ. Інакше кажучи, кожна особистість – людина, але не кожна людина є особистістю. Людським індивідом народжуються, а особистістю стають. Нічого образливого для людей у цьому висловлюванні немає і використовується воно лише для того, щоб у дуже короткій формі розкрити ступінь суспільної різниці між людиною й особистістю. На відміну від індивіда й індивідуальності, сутність яких формується переважно на основі біологічної природи людини, сутність особистості спирається головним чином на її соціальні якості. Поняття “особистість” містить сукупність усіх соціальних ролей даної людини, усіх суспільних відносин, найважливішими серед яких є ставлення до громадського обов'язку, а також до установок суспільної моралі.

Особистість, таким чином, являє собою системну якість. Її індивід набуває у своїй практичній діяльності, зокрема в роботі й у спілкуванні з іншими людьми. Індивід тільки тоді стає особистістю, коли він задіяний у суспільних відносинах, у спілкуванні з людьми. Тому поняття “особистість” слід розкривати через практичну діяльність, бо саме вона є основою формування і розвитку особистості. Що повніше ми вивчаємо спілкування між людьми, міжособистісні відносини, то глибше пізнаємо суть і структуру кожного, хто вступає в ці відносини. Отже, основу особистості становить стійка система суспільно-вагомих рис, що знаходять свій вияв в активній участі в суспільно-економічному і культурному житті суспільства і можливості певного впливу на події, які відбуваються в суспільстві, а іноді й у світі.

Таке розуміння особистості свідчить про складну внутрішню структуру цього феномена, що має в собі фізичну, соціальну і духовну складові (схема 2).

Схема 2. Структура особистості

Фізична складова особистості – це тіло або тілесна організація людини, найбільш стійкий компонент особистості, заснований на тілесних властивостях і самовідчуттях. До фізичної складової особистості також часто відносять одяг і домашнє вогнище, що є важливою характеристикою сутності особистості. Недаремно з цього приводу говориться в прислів'ї, що “людину стрічають по одягу”. До компонентів фізичної складової особистості можна також віднести все те, що зроблено її руками, а також інтелектом – побутові прикраси, колекції, рукописи, листи і т. д.

Соціальна структура особистості формується в процесі спілкування людей, починаючи з первинних форм спілкування матері і дитини. По суті, вона являє

собою систему соціальних ролей людини в різних групах, частиною яких вона є. Існує теорія соціальних ролей американського соціолога Толкотта Парсонса. Відповідно до цієї теорії кожна особистість у системі відносин відіграє певну роль: батька, керівника, підлеглого, сина, чоловіка і т. д. Усі форми самоутвердження в професійній, суспільній діяльності, дружбі, любові, суперництві формують соціальну структуру особистості.

Духовна складова особистості являє собою той невидимий стрижень, ядро нашого “Я”, на якому базується вся структура особистості людини. Це внутрішні, духовні стани, що відбивають спрямованість особистості до певних цінностей і ідеалів. Духовність людини не є чимось зовнішнім, її не можна придбати шляхом освіти чи наслідування кращим зразкам духовності. Історія знає багато прикладів того, як інтенсивне духовне життя (мудреців, учених, діячів літератури і мистецтва) ставало запорукою не тільки фізичного виживання, але й активного довголіття.

Названі компоненти особистості утворюють цілісну систему, і кожен з цих компонентів на різних етапах життя людини набуває домінуючого значення.

Людина не народжується особистістю, вона нею стає в ході свого індивідуального розвитку шляхом засвоєння досвіду і ціннісних орієнтацій суспільства, у якому вона живе, і це становлення і розвиток є для неї найважливішою проблемою.

Процес становлення особистості обумовлений як біологічними особливостями людини, так і соціальним середовищем. На думку деяких вчених, розумові здібності людини на 70 – 80 відсотків детерміновані біологічними особливостями людини, тобто генетично. Так, у роду Баха було 16 композиторів і 29 професійних музикантів, а Олександр Пушкін і Лев Толстой є родичами. Дослідниками встановлено, що прабабуся Пушкіна і прапрабабуся Толстого були рідними сестрами. Таких прикладів генетичного впливу на формування особистості можна привести безліч. При цьому важливе місце в процесі соціалізації відіграє виховання, приклад батьків, а також власна наполегливість у розвитку природних задатків. Водночас важливою умовою для реалізації людиною своїх здібностей і якостей особистості є її потрібність суспільству. На жаль, в історії ми часто спостерігаємо ефект незадіяності, коли рівень розвитку особистості значно вищий за рівень розвитку суспільства в цілому.

Ще одним важливим фактором, що має істотний вплив на формування особистості, є соціальне середовище. Соціальне середовище – це сукупність економічних, політичних, духовних, інформаційних умов, у яких відбувається життєдіяльність людини. Це не тільки саме суспільство, його соціальна структура, але й родина, колективи, групи спілкування (сусіди, друзі), які впливають на розвиток особистості і формують своєрідність її духовного світу.

Важливим компонентом соціального середовища є тип політичної системи суспільства, у якому формується особистість. Відомо, що відкрите, демократичне суспільство, у якому відносини між особистістю і суспільством відбуваються на засадах соціального партнерства і взаємоповаги, більш придатне для розвитку особистості і розкриття всіх її здібностей, ніж закрите, тоталітарне (авторитарне), у якому відносини в системі “особистість –

суспільство” деформовані. Так, наприклад, якщо в США роблять ставку на ініціативних людей і практикують модель інтересу у взаєминах влади й особистості, то в СРСР цінувалися насамперед виконавські якості, слухняність і відпрацьовувалася модель примусу на рівні влада – особистість. Тому не дивно, що в змаганні цих двох протилежних соціальних систем більш життєздатною виявилася демократична модель США. Таким чином, особистість формується під впливом середовища на основі своїх індивідуальних біологічних задатків.

Важливим питанням для розуміння проблеми особистості є питання про типологію особистостей. Існує ціла низка типологій, що беруть за основу певний критерій, серед яких: налаштованість особистості на соціальні ролі, соціальні фактори, психоенергетичні якості особистості, цивілізаційні особливості суспільства і ряд інших. (схема 3).

Схема 3. Типологія особистостей

Німецький філософ, психолог Едуард Шпрангер (1882 – 1963) залежно від налаштованості особистості на соціально-рольові відносини виокремив кілька типів особистості, що простежуються на всьому історичному шляху розвитку людства: теоретичний, економічний (прагматичний), естетичний, соціальний, політичний, релігійний.

Політичний тип особистості – вбирає в себе прагнення до панування, до розподілу соціальних ролей, здійснюваного через пряме нав'язування свого нормативного поля чи думки іншим особистостям.

Естетичний тип тяжіє до нерольової діяльності. Спілкування для нього – засіб самовираження. Однак індивідуалізм естетичної особистості може часом призвести до закріплення власного світовідчуття в знаково-рольовій формі.

Соціальний тип особистості ґрунтується на установці, відповідно до якої спілкування є формою самовіддачі, розчинення себе в іншому. Любов – основна форма життя соціальної людини. Цей тип не визнає нормативних рамок власної

активності, однак, залежно від об'єкта любові (окрема людина, родина, група, людство), може бути схильний до патріархально-рольової або анархічної поведінки, оскільки входження в об'єкт любові для соціальної особистості означає безумовне прийняття усіх форм її життєдіяльності.

Основою для виокремлення економічного типу особистості є її прагматична орієнтація, оскільки рольова поведінка для економічної особистості є необхідною умовою досягнення користі.

Для релігійного типу особистості головне є спілкування з Абсолютом, Богом, у якому зливаються два типи особистісної активності, два типи спілкування, роль перетворюється на покликання.

Теоретичний тип особистості втілює всепоглинаючу пристрасть до пізнання, йому не властива умовно-рольова діяльність. Теоретичний тип особистості далекий від входження, трансцендування, що характерно для екзистенціальної форми особистісної активності. Теоретична особистість може лише перетворити обидва способи на об'єкт дослідження.

На думку російського дослідника Леоніда Жарова, можна виокремити кілька великих соціальних типів особистості: діячі, мислителі, люди почуттів і емоцій, гуманісти і сподвижники.

До першого соціального типу особистості – діячів – він відносить: мисливців і рибалок, воїнів і ремісників, робітників і інженерів, педагогів і медиків, менеджерів і т. д. Для таких особистостей головне – активна дія, зміна світу і себе самого разом з ним.

До другого соціального типу особистості належать мислителі.

Мислителі – це люди, які, за словами Піфагора, приходять у світ не для того, щоб змагатися і торгувати, а для того, щоб дивитися і міркувати. Образ мудреця, мислителя, що втілював традиції роду і його історичну пам'ять, завжди мав у народі авторитет.

До третього соціального типу особистостей належать люди почуттів і емоцій. Це, насамперед, діячі літератури і мистецтва, геніальні прозріння яких найчастіше випереджають найсміливіші прогнози і пророкування мудреців.

Четвертий соціальний тип, за даною класифікацією, – гуманісти і сподвижники, для яких характерне загострене почуття жалю, вони здатні полегшувати душевні і тілесні страждання інших людей. Їхня сила – у вірі у своє призначення, у любові до людей і до усього живого, в активному творенні добра.

Особистостей типологізують і за таким критерієм як психоенергетична складова. Відповідно до цієї типології, запропонованої Петром Ганнушкіним (1875 – 1933), виокремлюються такі особистісні психотипи:

1. Високоенергетичні (агресивні):

- епілептоїдний (домінує прагнення до порядку);
- паранойяльний (гранично виражена цілеспрямованість);
- гіпертимний (переважає підвищений настрій, товариськість);
- істероїдний (має виражену демонстративність поведінки).

2. Низькоенергетичні:

- шизоїдний (занурений у свій внутрішній світ, нетовариськість);
- психостеноїдний (явно виражена невпевненість у собі);

гіпотимний (переважає знижений настрій);
сензитивний (характерна підвищена чутливість).

3. Непостійні типи:

циклоїдний (характеризується періодичною зміною настрою);
конформний (домінує залежність від соціального оточення, прагнення пристосуватися до нього).

Таким чином, ця класифікація бере за основу певні психічні конструкції, енергетичний потенціал людини, які активно впливають на поведінку особистості, її настрої і особливості духовного світу.

Розглядаючи типи особистості, не можна не враховувати ментальні особливості “західної” і “східної” людини, що, у свою чергу, можуть стати основою для типології особистості. У європейській моделі особистість у різних ситуаціях зберігає свій “стрижень”, бо це певна цілісність. Для східної моделі особистості ключовими поняттями є обов’язок і повага до традицій. Європеєць наділений схильністю стати помітним і завоювати навколишній світ, а східна людина прагне злитися з природою, усвідомлює себе її невід’ємною частиною.

Роблячи висновки, слід зазначити, що в реальному житті поняття “індивід”, “індивідуальність” і “особистість” взаємозалежні, внутрішньо єдині. Тому, коли ми говоримо про особистість, маємо на увазі особу – індивідуальність, тобто таку структуру поведінки одиничного учасника, для якої водночас характерні самостійність і самотність, відповідальність і обдарованість, свідомість і різнобічність.

На сучасному етапі Україна здійснює перехід до демократичного суспільства і відповідно до Конституції нашої держави людина є найвищою цінністю і метою розвитку. Тож виникає необхідність зрозуміти і проаналізувати типи взаємозв’язку в системі людина – суспільство.

Питання 2. Індивідуальність - інтегральна біопсихосоціальна характеристика людини.

Індивідуальність – це сукупність неповторно своєрідних рис та особливостей людини, що відрізняє її від інших людей, це глибина особистості.

Індивідуальність розглядають як симптомокомплекс, що включає біохімічні, нейрофізіологічні, творчі особливості самовираження. Як правило, поняття індивідуальності ототожнюють зі своєрідністю, неповторністю явища, його унікальністю, несхожістю на інших.

Часто поняття індивідуальності використовують для визначення конкретної форми активності в її несхожості на активність інших індивідів.

Індивідуальність є інтегралом всіх рівнів внутрішньої та зовнішньої взаємодії і включає в себе процеси диференціації та координації.

У системі «індивід – особистість» індивідуальність займає найвищу ієрархічну сходинку, адже інтегрує всі оригінально-специфічні зв’язки властивостей особи як індивіда (з позиції його статі, віку, психодинамічних особливостей) та особистості (з позиції унікального життєвого досвіду).

Індивідуальність є найбільш узагальненою характеристикою особи, оскільки є «інтегралом усіх рівнів внутрішньої і зовнішньої взаємодії», але водночас вказує на цілісність, унікальність і стійкість людини (О. Г. Асмолов,

Б. Г. Ананьєв, Б. М. Теплов, В. С. Мерлін, В. М. Русалов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн).

Найбільш суттєвими характеристиками індивідуальності є:

- цілісність (В. М. Русалов, В. С. Мерлін, Б. Г. Ананьєв);
- системність (О. Г. Асмолов, В. С. Мерлін, В. М. Русалов);
- ієрархічність елементів (В. С. Мерлін, В. М. Русалов, Б. Г. Ананьєв).

Цілісність вказує на інтегральний взаємозв'язок всіх підструктур та елементів, які функціонують як єдиний організм, спрямований на досягнення єдиної мети. Системність вказує на унікальну єдність елементів організму, що передбачає узгодженість їх функціонування, закономірності внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Ієрархічність – чітка структурованість рівнів та елементів системи, які перебувають у певному стабільному стані і координуються за принципами оптимальності та компенсаторності.

Таким чином, індивідуальність можна розглядати як таку багаторівневу систему внутрішніх зв'язків, яка забезпечує їх унікальну цілісність, а відтак неповторний життєвий шлях. Важливими для розуміння індивідуальності стає вивчення її ієрархічної структури, характеру зв'язків та механізмів соціальної адаптації й інтеграції.

Питання 3. Диференціально-психофізіологічний вимір детермінації індивідуальних відмінностей.

Область вивчення відмінностей між людьми тісно пов'язана з проблемою ієрархізації підсистем індивідуальності, серед яких виділяють фізіологічну, біохімічну, нейрофізіологічну, анатомо-морфологічну. Дослідження цих підсистем ведеться з урахуванням координат, що задаються універсальними конструктами, у змісті яких в концентрованому вигляді відображаються основні напрямки пізнання людської природи.

Спільне-відмінне. Цей конструкт задає напрямок досліджень – пошук відмінного, а не спільного, як це відбувається у загальній психології.

Спадкове-набуте. Це варіант вирішення проблеми «природне-соціальне». Але краще цю проблему назвати «генотипове-середовищне». Також близькими до цієї проблеми є конструкти «об'єктивне-суб'єктивне» (де під суб'єктивним розуміється можливість впливу самої індивідуальності у протилежність середовищному впливу, як біологічному, так і соціальному) та «кон'юнктивне-диз'юнктивне», в контексті чого взаємодія спадкових і середовищних, біологічних та соціальних факторів по типу «або-або» протиставляється більш ефективному «і-і».

Детермінізм-індетермінізм. Ця дихотомія має більш широкий діапазон впливу. Використання цього конструкту пов'язано з розвитком уявлень про психологічну диференціацію і розведенням її підструктур, що набувають автономний характер, – в процесі розвитку від простого до складного. Цьому процесу сприяє також збільшення кількостей ступенів свободи у взаємодії конкретної властивості з внутрішнім (суб'єктивним) та зовнішнім (об'єктивним) середовищем і, відповідно, збільшенням індетерміністичних тенденцій у поведінці і саморегуляції системи в цілому.

Загальне-одиничне. Проявляється при розведенні на відмінностей на

індивідуальні та групові, а також при вивченні індивідуальних і типологічних відмінностей. Тому похідною від цієї дихотомії є триада «індивідуальне-типологічне-групове».

Ідентифікація-індивідуалізація. Це дві протилежні тенденції у розвитку людини, що позначаються як «соціалізація-індивідуалізація». Під соціалізацією розуміють процес формування впродовж життя поведінкових патернів, цінностей, стандартів, навичок, установок и мотивів у відповідності із зразками, що є найбільш бажані у суспільстві.

Свідоме-позасвідоме. Психічні процеси, які протікають поза свідомістю також можуть значно впливати на індивідуальну поведінку людини. Особливе значення це має для психометричних досліджень.

Зовнішнє-внутрішнє. Реалізується у двох зустрічних напрямках вивчення індивідуальності: а) вивчення інтер(між)індивідуальних відмінностей та б) аналіз закономірностей інтраіндивідуальної реальності. З цим напрямком пов'язана важлива задача диференційної психології – вивчення механізмів, які опосередковують: 1) взаємодію суб'єкта з предметним і соціальним (комунікативним) середовищем; 2) взаємодію між собою різних параметрів індивідуальності; 3) співвідношення цих двох типів взаємодії у процесі функціонування цілісної індивідуальності як системи, що саморозвивається.

Важливо не тільки констатувати наявність цих дихотомій у дослідженнях, а й вивчити специфіку співвідношення між цими факторами, що проявляється в ієрархічній організації світу психічної реальності і феномену індивідуальності, як центральної його частини.

Питання 4. Середовищні та генетичні детермінанти індивідуальних відмінностей.

Важливою задачею формального аналізу є виявлення правил, які керують формуванням гештальт-структур. Закономірності, що регулюють функціонування індивідуальності, можливе тільки через вивчення механізмів, що породжують людські відмінності. Знання цих механізмів пов'язано з вирішенням багатьох практичних задач – психотерапевтичних, психокорекційних, навчаючих, розвивальних. Це шлях до індивідуальності, найбільш оптимальний.

Ієрархічні рівні великої системи інтегральної індивідуальності:

1. **Система індивідуальних властивостей організму.** Її підсистеми: біохімічні, загальносоматичні, властивості нервової системи (нейродинамічні).

2. **Система індивідуальних психічних властивостей.** Її підсистеми: психодинамічні (властивості темпераменту), психічні властивості особистості (її спрямованість, здібності, інтереси тощо).

3. **Система соціально-психологічних індивідуальних властивостей.** Її підсистеми: соціальні ролі в соціальній групі та колективі, соціальні ролі в соціально-історичних спільнотах (клас, народ, нація, раса).

Природа темпераменту та інтелекту. Першочергова задача в науковому диференційно-психологічному дослідженні – виявлення механізмів утворення формальних характеристик. З цією метою розробляються різноманітні класифікації формальних властивостей індивідуальності людини. Більшість

вчених виділяють в якості окремих класів **енергетичні та регулятивні характеристики**, відносячи до перших – активність – інтенсивність, швидкість та пластичність, а до других – емоційну чутливість, тип реагування у фрустраційних ситуаціях, фон настрою. Також спеціально виділяється клас **формально-програмних індивідуальних параметрів**, що охоплюють загальні ланки більш складних, у тому числі і соціально-групових, програм. Сюди відносяться: тип стратегії зняття невизначеності, переваги рангу домінування, прояву вибору (перевага сигнальної системи за Павловим). Це прояв системоутворюючого фактору індивідуальної поведінки. Всі ці властивості, детерміновані з боку природної організації індивідуальності темпераментними структурами, не визначають відношення суб'єкта до дійсності, а проявляються у формі цього відношення.

Як і до темпераменту, до інтелекту не можна примінити оціночно-змістові характеристики. Інтелект не може бути „порядним”, „моральним”, „злим”, „добрим”. Всі ці визначення пов'язані з особистісною спрямованістю суб'єкта, характеризуючи змістову сторону його світогляду, ціннісних орієнтацій, етичної поведінки. Темперамент – це характеристика сфери індивідуальності з боку активності, енергії, а інтелект – з боку можливості суб'єкта, вміння розпорядитися цією енергією.

Структурні компоненти характеру. Зароджуючись у темпераментних властивостях, емоції та потреби отримують своє продовження в структурі характеру, але вже диференціюючись під впливом соціально значимого змісту, а не тільки еволюційно-адаптованих програм. Це не означає, що природа вищих проявів емоційної і потребово-мотиваційної сфери – мораль, прагнення до самоактуалізації – лежать за межами психічної сфери, але свідчать про перевагу цільової детермінації в організації інтегральних рівнів індивідуальності. Не можна стверджувати, що темперамент повністю визначає характер людини. Очевидно, він окреслює лише загальні контури розвитку характеру, але не наповнює його конкретним соціальним змістом. Такий зміст забезпечує процес інтеріоризації суспільно значимих норм, правил, досвід життя, процес ідентифікації.

Структурна динаміка особистості. Ряд показників моторної сфери індивідуальності пов'язаний з формальною стороною найважливіших особистісних проявів. Основні динамічні прояви особистісних властивостей корелюють з опосередкованим темпераментом типом нервової системи. Павлов відмічав, що властивості нервової системи обумовлюють динамічний аспект психічної системи суб'єкта, найзагальнішу характеристику, яка накладає печатку на всю діяльність індивідуума. Особливості типу нервової системи відображаються на формі протікання психічних, у тому числі й більшості особистісних, процесів людини (пам'яті, уваги, емоцій, мислення, волі, потреб і мотивів).

Так, Б. М. Теплов та В. Д. Небиліцин зазначають, що окремі властивості нервової системи відіграють різну роль в процесі життєдіяльності особистості. Наприклад, сильна нервова система забезпечує тривалу працездатність індивіда, можливість витримувати напругу, а слабка – чутливість до змін оточуючого

середовища.

Проблема природи, чи виховання, пов'язана з визначенням джерела детермінації міжіндивідуальної варіативності і є центральною для диференціальної психології. У дослідженнях ця проблема вивчається у контексті концептуального та експериментального аналізу співвідношення особистісних та середовищних змінних, впливу спадковості чи оточення, тобто внутрішніх (*ендо-*) або зовнішніх (*екзо*) факторів.

Генетичний аналіз індивідуальних відмінностей включає в себе:

- *генеалогічний метод*, заснований на порівнянні між собою людей, що перебувають в різній ступені родинності;
- *близнюків метод* – порівняння між собою монозиготних близнюків, що володіють ідентичним генотипом, і дизиготних, що мають приблизно половину спільних генів, як сібси – тобто діти одних батьків;
- вивчення *прийомних дітей* передбачає порівняння їх характеристик з особливостями біологічних та прийомних батьків.

Одна з основних причин психологічної варіативності (за дослідженнями Р. Пломіна та Д. Даніельса) – різне середовище, в якому формуються діти (зокрема, порядок народження дітей, взаємостосунки батьків та їх ставлення до дітей, різні форми навчання і спілкування з однолітками). Аналізуючи вплив генотипових особливостей індивіда на специфіку середовища, з яким він взаємодіє у процесі онтогенезу, вчені виділяють три типи зв'язків між генотипом і середовищем:

- *пасивний вплив*, коли члени однієї сім'ї мають і спільну спадковість, і спільне середовище;
- *реактивний вплив*, при якому вроджені психофізіологічні особливості дитини можуть впливати на ставлення до неї батьків і однолітків, сприяючи тим самим формуванню певних рис особистості;
- *активний вплив*, при якому індивіди здійснюють активний пошук середовища (або створюють середовище), яке більшою мірою відповідає їх спадковим задаткам.

Інваріантність, варіантність та детермінізм. Варіантність – це не тільки вираження і наслідок інваріантності, але й один із засобів її формування. Варіантність є одним з механізмів інваріантності, пов'язаний з більш жорстко детермінованими способами мимовільної поведінки суб'єкта. Набір автоматизованих – що мимовільно виникають і функціонують – механізмів психіки забезпечує інваріантність об'єктно-предметної ментальної репрезентації, а також утримання інваріантного кластеру реакцій в межах психічної норми (що протиставляється психічній патології).

Виконати завдання:

Поняття організм, індивід, особистість, індивідуальність, їх співвідношення у диференціальній психології.

Фабула 1.

У 2013 року працівниками прокуратури Личаківського району міста Львова в одній з квартир міста було виявлено двох голодних та недоглянутих

дітей. Одному з хлопчиків було 6 років, іншому - 14. Занедбаних дітей виявили цілком випадково, коли працівники прокуратури розшукували тих дітей, хто не ходить до школи. Знайдені діти, незважаючи на свій вік, не вміють говорити і ходити. Молодший хлопчик взагалі ніколи не був на вулиці. Діти були немиті, з довгим волоссям, проживали у брудному приміщенні, яке не нагадує квартиру. На свіжому повітрі вони ніколи не бували.

Також було встановлено, що умови проживання у будинку є загрозливими для життя та здоров'я дітей. Так, у шестирічного хлопчика Юрка практично відсутнє мовлення, а 14-річний Любомир - виснажений, з явно вираженими ознаками дитячого церебрального паралічу. В обох дітей виявлені ознаки гіпотрофії та глибоке відставання у фізичному та психомоторному розвитку.

За обстеженням медиків діти дуже слабкі, внаслідок атрофії м'язів не можуть пересуватися на ногах, стояти, тому лише трохи повзають, не можуть вони й самостійно їсти. Зараз дітей лікують у психіатричній лікарні та відгодовують, проте вони ще не навчилися ходити, а молодший навіть не може сидіти. Медики сумніваються у тому, що діти коли-небудь стануть нормальними і кажуть, що батьки зробили з них інвалідів.

Фабула 2.

У світі відомо багато випадків, коли маленькі діти губилися в лісі і виховувалися тваринами. Як приклад, наведемо випадок з дівчинкою з індійського села. Коли їй було 8 років дівчинка загубилася у джунглях. До цього вона ходила в школу, закінчила два класи, вміла говорити, читати і рахувати. Дівчинка вижила у цих умовах, але ідентифікувала себе з тваринами за ознаками поведінки. Через 9 місяців дівчинку випадково знайшли люди у лісі і повернули її до батьків.

Завдання: 1) Проаналізуйте і порівняйте ці два випадки. Дайте відповідь на питання: — До якого з понять психології ми можемо віднести дітей у кожному з цих окремих випадків - до людини, до індивіда, до індивідуальності та особистості. Обґрунтуйте свою думку.

2) Поясніть, у чому полягає відмінність у психіці тварин і людини.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Індивідуальність - інтегральна біопсихосоціальна характеристика людини.
2. Принципи, на яких будували дослідження представники школи Теплова – Небиліцина і які сьогодні є основою диференціально-фізіологічних досліджень.
3. Теорії про вплив середовища і спадковості на індивідуальність.
4. Охарактеризуйте якісні відмінності психіки людини та тварини.
5. Розкрийте структуру індивідуальності в концепціях Б. Ананьєва, В. Мерліна, Є. Голубевої.
6. Намалюйте схематично структуру індивідуальності та поясніть її.
7. У чому полягає зміст вивчення біологічних основ індивідуально-психологічних відмінностей, пов'язаний із дослідженнями російського фізіолога І. Павлова.

8. Охарактеризуйте спеціальну теорію індивідуальності В. Русалова.
9. Як сьогодні трактується спадковість та середовище у диференційній психології.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №3. Диференційна психологія про темперамент.

Семінарське заняття «Диференційна психологія про темперамент»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання за темою, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання); 1 год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Темперамент як формальна інтеграційна основа індивідуальності.
2. Історико-психологічний аналіз трактування темпераменту.
3. Конституційні теорії темпераменту:
 - 3.1. Організмична типологія К.Сіго.
 - 3.2. Співвідношення статури, темпераменту і характеру в теорії Е. Кречмера.
 - 3.3. Конституційна типологія особистостей В. Шелдона.
4. Описова теорія темпераменту Г. Хейманса і Е. Вірсмиде.
5. Типологія психічних відмінностей К.-Г. Юнга.
6. Уявлення про темперамент Г.-Ю. Айзенка.

7. Факторні теорії темпераменту.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 2. Історико-психологічний аналіз трактування темпераменту.

Гіпократ був першим, хто запропонував свою типологію темпераменту. У його розумінні поняття «темперамент» означає змішування частини, чим пояснювалося, чому одні хворі краще протистояти хворобам, а інші – гірше. Він прийшов до висновку, що в організмі змішуються чотири вологи: кров (теплий початок), слизь (холодний початок), чорна і жовта жовч, що відповідають вологому або сухому початку. В залежності від переважання того чи іншого начала формуються особливості людини.

Суттєві моменти, які виділилися в теорії про темперамент в ході історії:

1. Темперамент є первинною тілесною ознакою індивідуальності, що відображає в собі водночас універсальні природні закономірності.

2. Визначальним виявилось поняття красису або співвідношення ознак, причин, елементів, які і лежать в основі темпераменту.

3. Властивості темпераменту перебувають в залежності від залоз внутрішньої секреції (гуморальна концепція Гіппократа-Галена).

До XX століття вивчення темпераменту йшло двома шляхами: відповідно до одного, в основі темпераменту лежать фізіологічні фактори, відповідно до другого – темперамент проявляється в організації душевного життя.

Аристотель пов'язував різницю у темпераменті зі складом крові (її згортання, щільність). У гнівливих людей є схильність до згортання крові і переважанням в ній твердих частинок. У холоднокровної людини – кров більш рідка та холодна.

А. Галлер у 18 столітті припустив, що головну роль у різниці темпераментів грає щільність тканин і різна ступінь їх подразнюваності. Це був перший вчений, який перейшов з гуморальної концепції до наївно-фізіологічної.

І нарешті, головну причину індивідуальних відмінностей в темпераменті вчені почали бачити у нервовій системі, щоправда, в основному у її будові, а не у функціонуванні. У меланхоліків – тонкі нерви («тонкої душі людина»), у флегматиків – міцні нерви («нерви товсті як канати»).

С. Фульє вважав темперамент природженою тілесною конституцією людини, що виражається в її сприйнятливості, швидкості мислительних процесів і сили активності. На основі темпераменту виробляється характер. Традиційні чотири типи темпераменту він визначає шляхом швидкості-повільності і сили-слабкості активності.

У 19 столітті майже загальноприйнятою стає схема: спадковість → темперамент → тенденція у поведінці.

Головними елементами комбінацій властивостей темпераменту були:

– сила і швидкість протікання емоцій, домінуючий афективний тон і настроїв (Е. Кант);

– бурхливість або стриманість емоцій, з одного боку, і схильність до оптимістичного чи песимістичного настрою – з іншої (Еббінгауз);

- сила і швидкість життєвих проявів, а також світлий або темний характер життєвого почуття (Г. Геффінг);
- сила і швидкість протікання афектів (В. Вундт);
- співвідношення емоційних та вольових особливостей (Клейдж).

Теорії темпераменту, як правило, займають проміжне становище між фізіологічними та психологічними рівнями пояснення поведінки.

Питання 3. Конституційні теорії темпераменту:

Темперамент – закономірне співвідношення стійких індивідуальних особливостей особистості, що характеризує різні сторони динаміки психічної діяльності.

На думку Ананьєва, Ковальова, Мясіщева, Рубінштейна, темперамент складає природну основу характеру і один з його компонентів. Левітов вважає, що це різні сторони особистості, що перебувають у взаємозв'язку. Темперамент виражається в емоційній збудливості і зв'язку зі станом процесів збудження і гальмування. Темперамент впливає на форму прояву характеру. Темперамент підпорядкований характеру.

В. М. Русалов визначає темперамент як психобіологічну категорію, одне з незалежних базових утворень психіки, що визначає все багатство змістових характеристик людини.

Конституційні теорії темпераменту.

Е. Кречмер помітив, що залежно від типу тілобудови людина виявляється схильною до одного з психіатричних захворювань. Він виділив основні групи психічних якостей, які складають основний зміст темпераменту: психастезія (надмірне підвищення або пониження чутливості по відношенню до психічних подразників), фон настрою (схильність до веселощів або печалі), психічний тип (прискорення або затримка психічних процесів у цілому і окремо взятих), загальний руховий темп, або психомоторна сфера (рухливість або загальмованість, траєкторія рухів).

Е. Кречмер виділив такі психосоматичні типи:

- *пикнік* – широка і важка людина; значні жирові відкладення; кругла голова на короткій шиї; має циклотимічний темперамент; доброзичливий, товариський, не схильний для самоаналізу; емоції коливаються між смутком і радістю; одні схильні до гіпоманіакальності, інші – до депресії; схильний до маніакально-депресивного психозу;

- *астенік* – худий і високий; має крихку структуру, пласку грудну клітину, витягнуте лице; шизотимічний темперамент; обмежений контакт з людьми і речами; холодний, самодостатній, не любить відкрито проявляти почуття; упертий, важко пристосовується до соціуму; схильний до шизофренії;

- *атлетик* – здоров'як; добре розвинута мускулатура, високий або середній зріст, широкі плечі, вузькі стегна; іксотимічний (тягучий) темперамент; спокійний, реалістичний, маловразливий, стримана міміка, важко пристосовується до змін; може несподівано вибухати; схильний до епілепсії;

- *дипластик* – тілобудова безформенна, неправильна.

У. Шелдон в основу своєї класифікації поклав переважання в організмі однієї з тканин ембріона – *ендодерми*, з якої утворюються органи травлення,

мезодерми, з якої складаються кістки, м'язи, легені, чи *ектодерми*, з якої утворюються шкіра, волосся, нігті, нервова система і мозок. Він виділив три основні типи особистості:

- *ендоморфний* – великий живіт, велика кількість жирових відкладень, слабкі кінцівки; товариський, поступливий, привітний, любить комфорт, легко виражає емоції;

- *мезоморфний* – могутня статура, квадратна голова, широкі долоні і ступні; агресивний, любить пригоди, упевнений;

- *ектоморфний* – худорлявий і високий, наділений слабким розвитком внутрішніх органів, худим обличчям, вузькою грудною клітиною; загальмовані, інтровертовані, нетовариська, скритна.

Питання 5. Типологія психічних відмінностей К.-Г. Юнга.

Типологія К. Г. Юнга.

К. Г. Юнг виділив два загальних типи – екстравертований та інтровертований. Для екстравертів характерна спрямованість на об'єкт, тому думки інших людей, загальноприйняті норми, об'єктивні обставини визначають їх вчинки у значно більшій мірі, ніж їх власне, суб'єктивне ставлення до навколишньої дійсності. В інтроверта суб'єктивне завжди превалює над об'єктивним, і цінність суб'єкта завжди вища, ніж цінність об'єкта. Переживаючи певну емоцію, інтроверт звертає увагу на власні переживання, а не на події або людей.

Окрім свідомої установки, обидва типи мають несвідому установку, яка відносно першої виконує компенсаторну функцію і перебуває з нею у протилежних відносинах. Відповідно до цього автор, а також до чотирьох основних психічних функцій – мислення, емоції, відчуття та інтуїція – розбудовує свою класифікацію темпераменту: чотири типи екстравертів і чотири типи інтровертів.

Питання 6. Уявлення про темперамент Г.-Ю. Айзенка.

Г. Айзенк запропонував розглядати типологію як систему чотирьох координат: нейротизм-спокій та інтроверсія-екстраверсія. Згодом ним було виділено ще одну координат – психотизм.

Однак єдиної типології темпераменту розробити не вдалося. Можливо, справдилася думка *А. Бена* про те, що темперамент є непотрібною традицією старої і безглуздо вигадки, та *О. Ф. Лазурського* – що вчення про темперамент віджило свій вік.

Питання 7. Факторні теорії темпераменту.

І. П. Павлов намагався пояснити природу індивідуальних відмінностей у темпераменті, спираючись на концепцію властивостей нервової системи. В результаті досліджень над тваринами і дітьми було виділено чотири типи нервової системи, які співвідносилися з чотирма класичними назвами типів темпераменту.

І. П. Павлов виділив три основних властивості нервової системи: силу процесів збудження і гальмування, врівноваженість їх між собою і рухливість цих процесів. Потім дослідження продовжили в лабораторії Б. М. Теплова. Було з'ясовано, що показник сили нервової системи вказує на межі працездатності

клітин великих півкуль, здатність витримувати тривале і концентроване збудження або дію надмірно сильного подразника, не переходячи у загальмований стан. Слабкість нервової системи характеризується низькою межею працездатності, однак особи зі слабкою нервовою системою володіють високою реактивністю та чутливістю.

Рухливість нервових процесів – це здатність нервової системи швидко реагувати на зміни в оточуючому середовищі. Це передбачає швидкий перехід від одного подразника до іншого і від збудження до гальмування. Однак повільність нервових процесів – це основа пам'яті та набуття навиків.

Б. М. Теплов розглядає властивості нервової системи як природні властивості, але не обов'язково спадкові. Вони можуть бути результатом внутрішньоутробного розвитку, а також умов розвитку у перший період життя. Тому не вживає слово генотип. Він був проти типології як такої. Він вважав, що ніяка класифікація типів вищої нервової діяльності неможливо, допоки не будуть в деталях вивчені базисні властивості нервової системи. На жаль, це питання залишилося невирішеною школою Тепова-Небиліцина.

Інший вчений **В. С. Мерлін** вивчав окремі прояви темпераменту, його властивості. Він вважав, що тип темпераменту залежить від загального типу нервової системи і відносив до конституціонального типу. Він вважав таку характеристику недостатньою і запропонував ще ряд ознак, властивостей: сенситивність, реактивність, активність, співвідношення реактивності і активності, темп реакції, пластичність-ригідність, екстравертованість-інтровертованість. Параметри темпераменту: 1) емоційна збудливість, 2) збудливість уваги, 3) сила емоцій, 4) тривожність, 5) реактивність мимовільних рухів (імпульсивність), 6) активність вольової, цілеспрямованої діяльності, 7) пластичність-ригідність, 8) резистентність (опірність), 9) субективізація (упередженість).

У СРСР сучасний етап дослідження темпераменту розпочався з робіт Б.М. Теплова та В.С. Мерліна та їх учнів (лабораторій), що застосували вчення І. П. Павлова про властивості нервової системи до типологічних досліджень людини, то в США дослідження темпераменту почалося з лонгітюдних досліджень А. Томаса, С. Чесс. Американці здійснили міждисциплінарний підхід. Зокрема, було встановлено, що темперамент є відносно стійкою, базовою диспозицією, яка визначає варіативність багатьох поведінкових рис. Також темперамент є першою координатою, що характеризує специфіку індивідуальної поведінки, яка формується.

Американські вчені визначали темперамент за ступенем вираженості моторної активності, чутливості до стимулів і характеру реакцій на нові стимули. Дослідивши 141 дитину і розділивши їх на групи – легкий і важкий темперамент, повільний та непостійний темперамент – вчені встановили, що виділені особливості цих дітей зберігаються у часі.

До особливостей темпераменту також належать активність та емоційність, темп і швидкість, пластичність та стійкість до стресу. Велика кількість ознак темпераменту може бути зведена до кількох базових характеристик або мета параметрів, наприклад, нейротизм або екстраверсія. Прийнято вважати, що ці

риса залишаються стійкими впродовж тривалого періоду часу, а іноді впродовж всього життя.

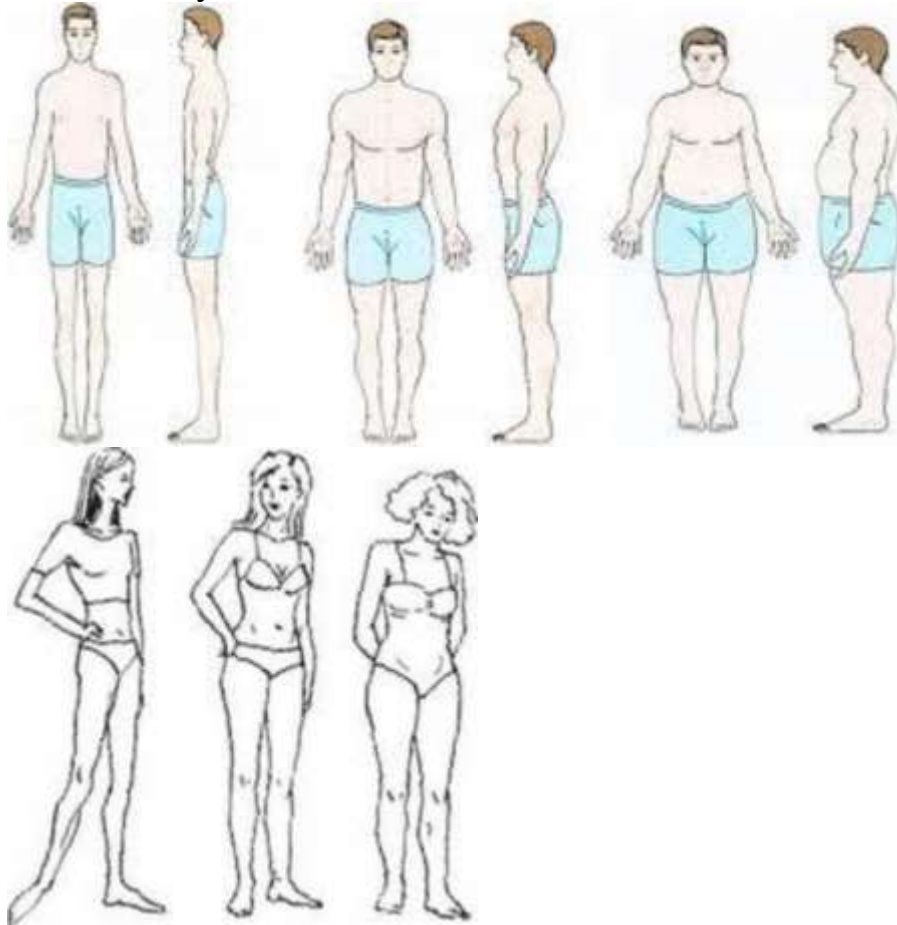
Виконати завдання:

1. «Співвідношення статури, темпераменту і характеру в теорії Ернста Кречмера».

Як Ви знаєте з літератури, у 19 столітті основним джерелом спостережень за зв'язком статури, темпераменту і характеру була психіатрична практика. Ідеологом конституційної типології став німецький психіатр Ернст Кречмер (1888-1964), який 1921 р. опублікував працю "Будова тіла і характер". Він звернув увагу, що маніакально-депресивному психозу і шизофренії відповідають певні типи статури. Кречмер стверджував, що тип статури визначає психічні особливості людей і схильність їх до відповідних психічних захворювань. Оскільки багато душевних хвороб можна трактувати як надмірні, патологічні посилення певної риси особистості, то, згідно його вчення, можна вловити зв'язок тілесних і психологічних особливостей і в здорових людей.

За морфологією Кречмер виокремив декілька психосоматичних типів і відповідні їм темпераменти.

Подивіться уважно на ці малюнки

Завдання: 1) Визначте, до якого конкретного анатомо-морфологічного типу ми можемо віднести кожного чоловіка та жінку.

2) Дайте психологічну характеристику цим типам та вкажіть, якому типу темпераменту, за Е.Кречмером, він відповідає.

2. «Типологія психічних відмінностей Карла-Ганса Юнга».

У шкільні роки, поза усяким сумнівом, Ви читали книжку іспанського класика світової літератури Мігеля Сервантеса — «Дон Кіхот», а потім, напевне, й переглядали художній фільм за мотивами книги. Як майбутнім психологам Вам, безперечно, цікаво було б дати психологічну характеристику ключовим героям книги Дон Кіхоту та його вірному другові Санчо-Панса.

Подивіться, будь ласка, на цей малюнок.

Дон Кіхот постійно зосереджений, глибоко занурений у свої уявлення, що не тільки забуває про дійсність, а просто її ігнорує. Коли уява малює йому велетнів, замки, прекрасну даму Дульсинею, то він не здатен зрозуміти, що мова йде усього про вітряки, сільську корму та дівчину- селянку. Там, де його фантазія призводить до занадто різких зіткнень, він ладен повірити у чаклунство, аби лиш залишитися у світі своїх напівмаячних ідей. Його душевне захворювання постійно кидається у вічі своїм контрастом з антиподом Дон Кіхота - його вірним слугою Санчо- Панса.

Той є повною протилежністю своєму господарю. Він веселий, життєрадісний, уособлює практичний підхід до речей, здоровий глузд, який протистоїть відірваності Дон-Кіхота від життя. Санчо-Панса бачить перед собою об'єктивну реальність та переконується у маячності ідей свого господаря своїми очима. Проте в силу відсутності критичного мислення він беззастережно та наївно вірить словам - розповідям та обіцянкам оточуючих, сприймає все, що йому розповідають та обіцяють, за чисту монету.

Завдання: 1) Визначте, до яких двох загальних типів, згідно класифікації Карла Юнга, ми можемо віднести кожного героя.

2) Дайте характеристику цим двом типам, виходячи з психологічних відмінностей, які К.Юнг вважав вродженими.

Теми рефератів та додаткові питання:

1). Конституційна теорія темпераменту.

- 2). Типологія психічних відмінностей К.-Г. Юнга.
- 3). Факторні теорії темпераменту.
- 4). Поясніть, чому диференційна психологія зосереджується на дослідженні темпераменту?
- 5). Назвіть найдавніші дослідження та класифікації темпераменту.
- 6). Дайте характеристику типам темпераменту, які виділив В.Шелдон.
- 7). Розкрийте типологію темпераментів за Г. Хеймансом та Е. Вірсмою.
- 8). У чому полягає типологія психічних відмінностей К.-Г. Юнга?

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема 4. “Психофізіологічні дослідження темпераменту”

Семінарське заняття «Психофізіологічні дослідження темпераменту»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Вчення І.П.Павлова про типи вищої нервової діяльності як фізіологічне підґрунтя темпераменту.
2. В.Д.Небіліцин про психофізіологічні основи індивідуальних відмінностей.
3. Властивості темпераменту за В.С.Мерліним, В.М.Русаловим.

4. Типологія темпераменту за Я. Стреляу.
5. Відпрацювання методики "Питальник формально-динамічних властивостей індивідуальності В.Русалова.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 1. Спеціальні типи вищої нервової діяльності за І. Павловим.

І. Павлов разом із загальними типами (темпераментом), властивими людині і тваринам, розрізняв спеціальні типи, характерні тільки для людини, оскільки вони відображають співвідношення між першою (образною) і другою (мовно-мислительною) сигнальними системами: художній, розумовий, змішаний.

Художній тип вирізняється яскраво вираженою схильністю до образно-емоційного мислення. Це не означає, що у нього не розвинене словесно-логічне мислення. Люди цього типу надзвичайно гостро, яскраво, повно і безпосередньо сприймають дійсність (вони, наприклад, здатні ясно, іноді до галюцинації, уявляти собі предмети і явища), у них розвинена уява, добре виявлені здатність відтворювати дійсність у художніх образах, картинність мови (що властиво багатьом артистам, художникам, музикантам).

Розумовий тип відзначається підвищеною схильністю до словесно-логічного (абстрактного) мислення, здатністю до аналізу і систематизації, реагування не стільки на конкретні явища, скільки на їх узагальнення. Перша сигнальна система в нього розвинена, просто абстрактне мислення переважає над образним.

Змішаний тип має ознаки як художнього, так і розумового типів -

Учення про спеціальні типи вищої нервової діяльності обґрунтування і подальшого розвитку в дослідженнях І. Павлова та його учнів не набуло. Тому є розбіжності в думках щодо природи і змісту другої сигнальної системи, а самі думки мають гіпотетичний характер.

І. Павлов вважав, що художній тип не поступається розумовому в розвитку мовних і логічних можливостей. "Художників" вирізняє синтетична стратегія сприймання і оброблення інформації, завдяки чому вони схоплюють дійсність цілком, не розчленовуючи, а "мислителів" вдаються до аналітичної стратегії сприйняття і освоєння дійсності. Синтетична стратегія властива правій півкулі, аналітична - лівій, тому домінування правої півкулі може зумовити появу "художників" (домінування першої сигнальної системи), а лівої - "мислителів" (домінування другої сигнальної системи). Є й інші погляди.

Зв'язки художнього і розумового типів із властивостями нервової системи не з'ясовані. І. Павлов припускав, що "мислителям" мають відповідати меланхоліки, а "художникам" - холерики, Л. Калінінський доводив, що успішність застосування виразних засобів мови залежить як від розвитку другої сигнальної системи, так і від наявності у суб'єкта слабкої нервової системи. Н. Висотська пов'язала артистичні здібності (емоційну виразність, артистичність і пластичність) з властивостями нервової системи. В учнів із вираженими

артистичними здібностями частіше слабка нервова система, а сильна нервова система, як було виявлено в її дослідженні, заважає емоційній виразності.

У лабораторії Б. Голубєвої довели, що з першою сигнальною системою пов'язані образно-дійовий стиль сприйняття, мислення і пам'яті, лабільність нервової системи і домінування правої півкулі; з другою - вербально-логічний стиль пізнавальної діяльності, інертність нервової системи і домінування лівої півкулі.

Це не означає, що кожен великий художник, артист, письменник, музикант має слабку нервову систему, високу рухливість нервових процесів і переважання збудження над гальмуванням, оскільки тип темпераменту є лише складником унікального внутрішнього світу людини.

Питання 2. Властивості нервової системи як альтернатива типу вищої нервової діяльності у теорії Теплова - Небилицина

Б. Теплов вважав, що змішувати тип поведінки і тип як комплекс властивостей нервової системи (комплекс типологічних особливостей прояву цих властивостей) не слід. Тип є інтегральною характеристикою, що відображає комплекс (поєднання) декількох властивостей, тому вказувати "сильний тип нервової системи", "слабкий тип нервової системи", "інертний тип" тощо науково некоректно.

Тому одним із фундаментальних положень методології Теплова - Небилицина є вимога вивчення властивостей нервової системи, а не типів вищої нервової діяльності. На думку В. Небилицина, орієнтація тільки на чотири типи ВНД (поширена і досі) гальмує розвиток диференціальної психології та психофізіології. Було виявлено такі поєднання типологічних особливостей (сильний, невірноважений з переважанням гальмування над збудженням; слабкий з переважанням гальмування тощо), які не могли бути зараховані до жодної з варіацій павловської класифікації типів. Ускладнило проблему постулювання нових властивостей нервової системи: лабільності, динамічності, сконцентрованості. Б. Теплов уважав, що більший науковий сенс має виявлення типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи, ніж визначення типів. Він припускав, що жодна обґрунтована класифікація типів неможлива без детального вивчення питань, що стосуються базису цієї класифікації, - властивостей нервової системи.

В. Небилицин наголошував, що центральною проблемою вчення про типи є не застосування готової типологічної схеми для дослідження питань прикладного характеру, а попереднє детальне вивчення природи і змісту основних властивостей нервової системи, визначення їх структури і характеру відносин (їх сполучуваності) і лише як наслідок цього - постановка питань про можливі типові комбінації властивостей нервової системи і можливу класифікацію її типів. Однак це завдання не було розв'язане.

В. Небилицин і В. Русалов виокремили підструктури темпераменту: загальну активність і емоційність. Загальна активність належить, за В. Русаловим, до високо-коорганізованішої структури - інтелекту, а емоційність - до характеру.

У лабораторії Теплова відмовилися від вивчення павловських типів ВНД як теоретично, так і методично (умовно-рефлекторні методики вивчення властивостей нервової системи були замінені на методики, пов'язані з реакціями людини на різні стимули). Останніми роками роблять спроби відродити вивчення типів темпераменту, пов'язавши їх з павловськими специфічно людськими типами (за переважанню першої або другої сигнальної системи) та властивостями нервової системи (В. Печенков).

Питання 3. Психологічні теорії темпераменту

Австрійсько-німецький психолог Отто Гросс (1877-1920) одним із перших почав вивчати відмінності способів реагування людей на певні подразники. При дослідженні психопатій він виокремив первинні функції (безпосередні реакції на стимуляцію) і вторинні (пов'язані з відновленням затрат на первинну функцію). Типологічні особливості людської поведінки були пов'язані із співвідношенням первинних і вторинних функцій, вважав О. Гросс: якщо первинна функція інтенсивна, тобто людина реагує глибокоемоційно, то і на відновлення буде потрібно більше сил, що вимагає наявності тривалої вторинної функції. Такі люди повільніше переробляють інформацію і довше її зберігають. Якщо ж людина реагує не сильно, то і відновити сили вона може швидше; у таких людей швидкість реагування і переключення уваги істотно вища. Отже, формально не використовуючи цих понять, О. Гросс першим звернув увагу на темпорально-енергетичні характеристики людської діяльності (пізніше їх вивчали Я. Стреляу, Г. Хейманс і Р. Ле Сенн).

Я. Стреляу запропонував вивчати роль темпераменту в пристосуванні людини до умов її життя і діяльності. Виходячи з положення І. Павлова про роль темпераменту в адаптації людини до навколишнього середовища і ґрунтуючись на понятті Д. Хебба про оптимальний рівень збудження, він розробив регулятивну теорію темпераменту. Фундаментальними характеристиками темпераменту, які перебувають в антагоністичних відносинах, Стреляу вважає реактивність (величина реакцій людського організму у відповідь на дії, чутливість і витривалість або здатність до роботи) і активність (інтенсивність і тривалість пове-дінкових актів, обсяг виконуваних дій) за певної величини стимуляції. В уявленнях Я. Стреляу про темперамент відсутні характеристики емоційності. Його теорія має у своїй основі такі положення:

- 1. Індивідуальні відмінності формальних характеристик поведінки - інтенсивність (енергетичний аспект) і час (темпоральний аспект) є відносно стабільними.
- 2. Темперамент характеризує за якими інтенсивності і часу не тільки людей, а й усіх ссавців.
- 3. Темпераментні характеристики є результатом біологічної еволюції і тому повинні мати генетичний базис, який разом із середовищними впливами визначає індивідуальні прояви темпераменту.

Із дорослішанням індивіда і під дією зовнішніх середовищних умов темперамент, вважає Я. Стреляу, частково може змінюватися.

Російський учений В. Мерлін досліджував окремі прояви темпераменту - темпераментні властивості. Мерлін вважав, що поняття "темперамент" має бути

не передумовою, а наслідком розроблення теорії темпераменту, тому спочатку слід описати ознаки, за якими можна відрізнити темперамент від інших індивідуальних психологічних особливостей.

Основною ознакою темпераменту він вважав зумовленість його властивостями нервової системи. Як властивості (характеристики) темпераменту вчений виокремив такі особливості, що:

- - регулюють динаміку психічної діяльності загалом;
- - характеризують особливості динаміки окремих психічних процесів;
- - мають стійкий характер упродовж тривалого часу;
- - перебувають у закономірному співвідношенні, яке характеризує тип темпераменту.

Отже, ознаками темпераменту є його вродженість, стабільність прояву, вплив на динаміку психічної діяльності людини, наявність певного комплексу властивостей, що зумовлює тип темпераменту. Крім того, властивостями темпераменту він вважав особливості емоційно-вольової сфери.

На практиці школа В. Мерліна зосереджувалася на вивченні сенситивності, реактивності, активності, співвідношення реактивності і активності, темпів реакцій, пластичності - ригідності, екстравертованості - інтровертованості. Причетні до цієї школи дослідники визначили основні параметри темпераменту (прояви, за якими можна зробити психодіагностичні спостереження без спеціальних засобів діагностики): емоційна збудливість; збудливість уваги; сила емоцій; тривожність; реактивність мимовільних рухів (імпульсивність); активність вольової, цілеспрямованої діяльності; пластичність - ригідність; резистентність (опірність); суб'єктивація (упередженість). Проте не всі ці характеристики можуть однозначно стосуватися темпераменту. Наприклад, збудливість уваги швидше характеризує пізнавальні процеси, а вольова активність і суб'єктивація можуть бути властивостями характеру.

В. Мерлін вважав, що методи дослідження типів нервової системи, які застосовуються, лише встановлюють фактично існуючу сукупність типологічних особливостей, що спостерігається у людини, або стохастичний зв'язок (при використанні статистичних методів на групі людей). Психологічну функціональну взаємозалежність властивостей нервової системи таким шляхом встановити неможливо. Тому існуючі типології нервової системи потребують удосконалення.

З погляду В. Мерліна, тип - це не просто поєднання типологічних особливостей, а поєднання, що супроводжується закономірними зв'язками між ними. Він уважав найбільш вірогідним, що не тип залежить від поєднання типологічних особливостей, а навпаки, властивості, особливості їх прояву залежать від типу, і посилався на зв'язки типологічних відмінностей з біохімічними показниками, гормональною діяльністю, обміном речовин, особливостями статури. У такий спосіб дослідник від типів вищої нервової діяльності переходить до конституційних типів, у яких відображено морфологічні і біохімічні особливості людини.

Основним напрямом у вивченні властивостей нервової системи і темпераменту стало встановлення зв'язку між типологічними особливостями

властивостей нервової системи і окремими характеристиками (властивостями) темпераменту.

В. Русалов уважав, що темперамент можна визначити за мовною поведінкою людини. Найлегше діагностувати перепади інтонацій, тривалість висловів, частоту звернень до партнера, легкість приєднання до бесіди, персеверації (мимовільне повторювання фраз, слів), гучність голосу, плавність і легкість мовлення, швидкість відповідей, паузи-зупинки, використання вигуків, присутність граматичних порушень і новоутворень.

Отже, більшість сучасних підходів зосереджені на розумінні темпераменту як характеристики загальної активності і менше зважають на емоційність.

Питання 4. Структура темпераменту в теорії В. Русалова

Теоретично обґрунтованою сучасною концепцією, на думку багатьох дослідників, є вчення про темперамент, яке розвиває школа В. Русалова. Згідно з ним, темперамент - психосоціобіологічна категорія, одне з незалежних базових утворень психіки, що визначає багатство змістових характеристик людини. Темперамент не тотожний особистості загалом, яку формує сукупність усіх форм соціальних зв'язків і відносин людини, та індивідуальності. Він формується під впливом загальної конституції під час певних дій, у яких людина бере участь з дитинства. Йдеться про психобіологічну детермінацію, оскільки темперамент задається властивостями нервової системи і виражається в психологічному образі людини.

Від природи людина наділена біохімічними, біомеханічними, нейрофізіологічними та іншими властивостями, на основі яких формується індивідуальний рівень обміну, м'язового розвитку тощо. Ці властивості залучаються до виконання різних видів діяльності - від смоктальних і хапальних рефлексів до гри, навчання та ін. Із дозріванням формуються властиві людині узагальнені швидкість, пластичність, емоційність та інші характеристики темпераменту. Вони не тільки впливають на діяльність, а й визначають межі, оберігають організм від надмірно великого або малого витрачання енергії, зберігаючи його здатність виживати. Отже, основне пристосувальне завдання темпераменту полягає в енергетичному регулюванні. Виходячи з цього розуміння суті темпераменту, темпераментальними проявами можна вважати тільки ті психологічні властивості, які задовольняють певні вимоги. Згідно з теорією В. Русалова, темперамент:

- 1) відображає формальний аспект діяльності і не залежить від її мети, значення, мотиву;
- 2) характеризує індивідуально-типову міру енергетичної напруги і ставлення до світу і себе;
- 3) універсальний і виявляється в усіх сферах життєдіяльності;
- 4) може проявлятися вже в дитинстві;
- 5) стійкий протягом тривалого періоду життя людини;
- 6) високо корелює з властивостями біологічних підсистем (нервової, гуморальної, тілесної та ін.);
- 7) передається спадково.

При створенні теорії темпераменту В. Русалов спирався на вчення П. Анохіна про акцептор дії (функціональну систему породження і корекції будь-якого поведінкового акту) і дані нейропсихофізіології. Це дало йому змогу трактувати темперамент як систему формальних поведінкових вимірювань, що відображають фундаментальні особливості різних блоків функціональної системи, як її розумів П. Анохін. Якщо розглядати всю людську життєдіяльність як континуум поведінкових актів, то кожний з них можна уявити як структуру з чотирьох блоків: аферентного синтезу (збирання сенсорної інформації всіма каналами), програмування (прийняття рішення), виконання, зворотного зв'язку. Оскільки темперамент і є результатом системного узагальнення біологічних властивостей, то повинна існувати відповідність між блоками теорії функціональних систем і формальними аспектами поведінки людини, тобто складовими темпераменту.

За твердженням В. Русалова, взаємодії з предметним світом (суб'єкт-об'єктна) і світом соціальним (суб'єкт-суб'єктна) мають різне значення і зміст, у зв'язку з чим ці аспекти людської активності можуть мати і різні формально-динамічні характеристики. Тому чотирьом блокам П. Анохіна відповідають вісім блоків структури темпераменту (табл.).

Структура темпераменту за В. Русаловим

Предметно-орієнтована активність			Емоційність
1. Предметна ергічність	2. Предметна пластичність	3. Предметна швидкість (темп)	4. Предметна емоційність
Аферентний синтез	Програмування	Виконання	Зворотний зв'язок
5. Соціальна ергічність	6. Соціальна пластичність	7. Соціальна швидкість (темп)	8. Соціальна емоційність
Суб'єктноорієнтована активність			Емоційність

Перший блок (аферентний синтез) описує ступінь напруженості взаємодії організму із середовищем; другий (програмування) - ступінь складності переключення з одних програм поведінки на інші; третій (виконання) - ступінь швидкості виконання певної програми поведінки; четвертий (зворотний зв'язок) - чутливість до можливого незбігання реального результату дії з тим, який передбачався (акцептором).

Предметна ергічність характеризує бажання, розумової і фізичної напруги, надлишок або нестачу сил; соціальна - відкритість для спілкування, широту контактів, легкість у встановленні зв'язків. Предметна пластичність означає в'язкість або гнучкість мислення, здатність переключатися з одного виду діяльності на інший, прагнення до різноманітності; соціальна - стриманість або

розкутість у спілкуванні, широту соціальних програм, природність взаємодії. **Предметний темп** - це швидкість моторно-рухових операцій, а **соціальний** - мовно-рухова активність, здатність до вербалізації. Предметна емоційність - ступінь чутливості до розбіжності реального результату і бажаного (висока чутливість до незбігання виявляється у переважанні негативних емоцій, а низька - позитивних); **соціальна емоційність** характеризує почуття впевненості під час спілкування, емоційну сенситивність, ступінь тривоги з приводу невдач у спілкуванні. Кожен блок позначають якості темпераменту, що виявляються у сфері предметної і комунікаційної діяльності.

Дослідження ролі середовища та спадковості у формуванні темпераменту виявило сильний материнський вплив на такі його характеристики, як екстраверсія, невротизм і психотизм, тобто найістотніше в структурі особистості (орієнтованість на зовнішній або внутрішній світ, рівень тривожності й психічного здоров'я) передається дитині будь-якої статі переважно від матері. Однак статеві відмінності все ж таки існують: наприклад, м'якість - жорсткість успадковується жінками частіше, ніж чоловіками. Тобто дівчатка більше подібні на своїх матерів за цими ознаками, ніж хлопчики, хоча обидві статі за темпераментом ближчі до матері, ніж до батька. Концепція В. Русалова детально розроблена і має діагностичний метод - опитувальник структури темпераменту (ОСТ).

Виконати завдання:

1. Розгляд та обговорення практичного завдання «Вчення І.П.Павлова про типи вищої нервової діяльності як фізіологічне підґрунтя темпераменту».

Сучасне пояснення темпераменту запропонував І.П.Павлов, який в якості його підвалин вбачав наступні властивості нервової системи, як сила, урівноваженість, рухливість та лабільність нервових процесів.

1). На підставі даного малюнку визначте, які типи темпераменту можна віднести до сильних та слабких, врівноважених та неуврівноважених, рухливих та інертних.

2). Кого з героїв цього малюнку ми можемо віднести до певного типу темпераменту.

3). Дайте психологічну характеристику визначеним типам темпераменту за цим малюнком:

2. Відпрацювання методики «Питальник формально-динамічних властивостей індивідуальності В.Русалова». Визначення психомоторної, інтелектуальної та комунікативної сфер особистості.

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1). Поясніть спадкову обумовленість темпераменту.
- 2). У чому полягає регулятивна функція темпераменту?
- 3). Визначте підвалини темпераменту за І.Павловим (властивості нервової системи).
- 4). Дайте характеристику спеціальним типам темпераменту, які виділив І.Павлов.
- 5). Охарактеризуйте загальні властивості нервової системи.
- 6). Назвіть 12-ти мірну класифікацію властивостей нервової системи людини за В. Небиліциним.
- 7). Розкрийте два основні компоненти темпераменту - активність та емоційність.
- 8). Опишіть теорію темпераменту В. Мерліна; які основні параметри темпераменту були визначені його школою;
- 9). У чому полягає зміст сучасної концепції темпераменту В. Русалова?
- 10). Назвіть основні положення теорії темпераменту Я. Стреляу.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.

6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема 5. “Класифікації особистості і характеру”

Семінарське заняття «Класифікації особистості і характеру»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), 1 год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Типологічний підхід до характеру особистості.
2. Класифікація особистостей О. Ф. Лазурського.
3. Класифікація психологічних типів за К.Г Юнгом.
4. Теорія акцентуованих особистостей А.Личка та К.Леонгарда.
5. Психоаналітична класифікація характерів Ненсі Мак-Вільямс.
6. Відпрацювання методики ”Опитувальник для визначення акцентуацій особистості.”

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 1. Характерологічні особливості

1. Акцентуація і норма

Акцентуації характеру — це крайні варіанти норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, завдяки чому підвищується чутливість організму людини до певного роду психогенних впливів.

Акцентуації найчастіше розвиваються в період становлення характеру та згасають із віком. Особливості характеру при акцентуаціях виявляються не постійно, а лише в деяких ситуаціях, за певних обставин, і можуть зовсім не виявлятися у звичайних умовах. Соціальна дезадаптація при акцентуаціях або зовсім відсутня, або невелика.

Залежно від ступеня вираження акцентуації поділяються на явні та приховані. Приховані акцентуації більш відповідають звичайним варіантам норми. У звичайних умовах, риси певного типу характеру виражені мало або зовсім ні. Але акцентуовані риси іноді яскраво виявляються в екстремальних життєвих ситуаціях під впливом психічних травм. У таких випадках не

спостерігається помітна соціальна дезадаптація, але з метою швидкого подолання таких моментів необхідно знати, за яким типом акцентуації підліток відреагує на психогенні впливи середовища.

2. Акцентуована особистість за К.Леонгардом.

1. Демонстративний тип. Високі оцінки за цією шкалою говорять про підвищену здібність до витіснення, демонстративності поведінки.

2. Педантичний тип. Високі оцінки говорять про ригідність, інертність психічних процесів, про довге переживання травмуючих подій.

3. Застраючий тип. Основна межа цього типу - надмірна стійкість афекту зі схильністю до формування надцінних ідей.

4. Збудливий тип. Таким людям властива підвищена імпульсивність, ослаблення контролю над вабленнями і обговореннями.

5. Гіпертимний тип. Високі оцінки говорять про постійний підвищений фон настрою у поєднанні із спрагою діяльності, високою активністю, заповзятливістю.

6. Дістимічний тип. Цей тип є протилежним попередньому, характеризується пониженим настроєм, фіксацією на похмурих сторонах життя, ідеомоторною загальмованістю.

7. Тривожно-боязливий тип. Основна межа - схильність до страхів, підвищена боязкість і лякливість, високий рівень тривожності.

8. Циклотимічний тип. Людям з високими оцінками за цією шкалою відповідає зміна гіпертимічних і дістимічних фаз.

9. Афектно-екзальтований тип. Особам цього типу властивий великий діапазон емоційних станів, вони легко приходять в захват від радісних подій і в повний відчай від сумних.

10. Емотивний тип. Це чутливі і вразливі люди, відрізняються глибиною переживань в області тонких емоцій в духовному житті людини.

3. "Нормальний" характер і психопатії (за Ганнушкіним).

Акцентуації - це ті ж індивідуальні риси, але їм властива тенденція переходу в патологічні стани. Чіткої межі між акцентуованими та нормальними особистостями немає. Отже, акцентуована особистість не є ненормальною, це не патологія - це межа норми. Але деякі акцентуації характеру, коли за своїми показниками вони межують із патологічними розладами, адекватні основним типом психопатій.

П.Б.Ганнушкін визначав поняття психопатії як аномалії характеру, які заважають пристосовуватися до оточуючого середовища, ці аномалії характеру визначають образ індивіда і протягом життя "не піддаються яким-небудь різким змінам".

Основними критеріями психопатій за П.Б.Ганнушкіним є:

- відносна стабільність психопатологічних рис характеру;
- тотальність прояву цих рис (одні й ті ж риси характеру проявляються в поведінці за

будь-яких обставин);

- соціальна дезадаптація[

4. Динаміка акцентуацій характеру (за А.Лічко та М.Івановим).

Видатний вітчизняний психіатр, основоположник підліткової психіатрії А.Є.Лічко описав і проаналізував основні види психопатичних розладів поведінки підлітків. Говорячи про відносну стабільність психологічних рис характеру, А.Є.Лічко звертає увагу на три обставини:

- підлітковий вік є критичним періодом для психопатій;
- кожен тип психопатій формується в певному віці;
- в підлітковому віці існують певні закономірності трансформації типів характеру.

Таким чином, незворотність, відносна стабільність і соціальна дезадаптація - є основним критерієм, за яким можна діагностувати психопатії.

Відмежувати акцентуації характеру від психопатій можна, знаючи певні особливості: характерологічні особливості при акцентуаціях характеру проявляються не завжди, а лише за певних умов; вони не перешкоджають позитивній соціальній адаптації; зазвичай бувають перехідними.

Отже, акцентуація характеру, якщо вона визначена у підлітка, ні в якому разі не може бути діагностована як психіатрична ознака.

А.Є.Лічко виділив такі типи акцентуацій характеру, які відповідають певним

психопатіям: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сензитивний, психастенічний, шизоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний.

У підлітковому віці від типу акцентуації характеру в значній мірі залежать особливості поведінки в різних умовах і під впливом різних обставин.

Для гіпертимного типу акцентуації об'єктивно саморуйнівною може стати схильність до пригод і ризику, до гострих відчуттів, до незвичайних переживань, нерозбірливість у знайомствах. Нерідко зустрічаються прояви адиктивної поведінки. Гіпертими мають схильність до наркоманії.

У циклоїдного типу акцентуації характеру особливості саморуйнівної поведінки залежать від фази. В гіпертимній фазі вона нічим не відрізняється від гіпертимів. В субдепресивній фазі можлива суїцидальна поведінка. Другим прямом саморуйнівної поведінки може бути делінквентний еквівалент субдепресивних фаз.

У емоційно-лабільних підлітків найбільш значущі гострі афективні реакції. Афективна суїцидальна поведінка відзначається швидким прийняттям рішення і доволі швидким (завжди в той же день) його виконанням. Головним мотивом є не стільки бажання вмерти, скільки, "щось із собою зробити".

Сензитивні підлітки страждають від почуття власної неповноцінності. Поступово можуть серйозно визрівати суїцидальні наміри, а дії здійснюються несподівано для оточуючих.

Психастенічна акцентуація не спричинює саморуйнівної поведінки.

Шизоїдні підлітки схильні до адиктивної поведінки, що має для них певну небезпеку. Можуть здійснювати вчинки, які відверто завдають шкоди їх соціальному статусу (наприклад, крадіжки).

Епілептоїдна акцентуація сама по собі передбачає ризик саморуйнівної поведінки. Індивідам з цією акцентуацією притаманні суїцидальні вчинки.

Істероїдна акцентуація з властивими їй демонстративністю та

претензійністю цими ж якостями впливає на саморуйнівну поведінку. Тобто, цьому типу акцентуації притаманні демонстративні суїцидальні дії.

При нестійкому типі акцентуацій характеру навмисна саморуйнівна поведінка нехарактерна. Представники цього типу складають контингент високого ризику для розвитку алкоголізму і наркоманії.

Конформний тип акцентуації характеру діагностується відносно рідко. Саморуйнівна поведінка у представників цього типу можлива як співучасть у групових діях "своєї компанії". Діапазон вчинків доволі великий - від витівки до дуже рідкісних суїцидальних дій.

Оскільки усі описані вище типи акцентуацій характеру проявляються у саморуйнівній поведінці підлітків, то з ними потрібно проводити певну психокорекційну роботу.

5. Психологічні типи за К.Юнгом.

Поняття психологічного типу, введене учнем З. Фрейда К. Юнгом, включає в себе:

- установку людської психіки (орієнтація на сприйняття або зовнішніх сторін життя (увага переважно направлена на об'єкти зовнішнього світу), або внутрішніх (увага переважно направлена на суб'єкт). Такі способи усвідомлення світу, себе і свого зв'язку з цим світом він назвав установками людської психіки і позначив їх як екстраверсію і інтроверсію.

- чотири базові психологічні функції: мислення, почуття, інтуїцію, відчуття.

Досвід роботи з пацієнтами дав йому підстави стверджувати, що одні люди краще оперують з логічною інформацією (міркування, умовиводи, докази), а інші - з емоційною (відносини людей, їх почуття). Одні володіють більш розвинутою інтуїцією (передчуття, сприйняття в цілому, інстинктивне схоплювання інформації), інші - більш розвинутими відчуттями (сприйняття зовнішніх і внутрішніх подразників). Юнг розділив всі психологічні функції на два класи: раціональні (мислення і почуття) і ірраціональні (інтуїція і відчуття). Психологічні функції можуть існувати як в екстравертованій, так і в інтровертованій установках, з домінуванням раціональної або ірраціональної функцій. Тобто, в результаті з можливих комбінацій отримуємо 16 психологічних типів.

З точки зору типології К. Г. Юнга кожна людина має не тільки індивідуальні риси, але й риси, властиві одному з психологічних типів. Цей тип показує відносно сильні і відносно слабкі місця в функціонуванні психіки і той стиль діяльності, який кращий для конкретної людини. Кожну людину можна описати в термінах одного із юнгівських психологічних типів.

Висновки. Важко розмежувати прояви характеру і особистості, а ще складніше - характер і темперамент. Темперамент - це вроджена особливість перебігу психофізіологічних процесів (їх темп, інертність, напруження, здатність до переключення та ін.), а характер - це стійка особливість ставлення людини до світу, оточення і себе.

У сучасній психології виокремлені такі підходи в дослідженні характеру і темпераменту: їх ототожнення; антагонізм; трактування темпераменту як

елементу характеру; визнання темпераменту основною природою характеру. Позиції, за якою темперамент є основою характеру, дотримується багато вітчизняних дослідників, зокрема послідовники теорії індивідуальності. У ній стверджується, що темперамент і характер зумовлюють один одного. Характер формують життєві враження, виховання і навчання на природній основі темпераменту - властивостях нервової системи і генетичних програмах. Однак темперамент наділений стійкістю, тотальністю і описує формальні (незалежні від змісту діяльності) особливості поведінки, а характер виявляється не у всьому і не завжди.

Виконати завдання:

1. Розгляд та обговорення практичного завдання “Психологічні типи за К.-Г. Юнгом”

Найвідомішою емпіричною класифікацією типів особистості є систематика, запропонована Карлом Гансом Юнгом. В основі типології - екстраверсія, як зверненість до об'єктів навколишнього чи внутрішнього світу, та інтроверсія, як рефлексія, перешкода контакту з об'єктами, сумнів і недовіра до об'єктів

Екстраверсія - інтроверсія як ставлення до об'єктів - не єдина підстава для визначення типів. Залежно від способу формування цього відношення можна виокремити ряд інших психологічних типів. Людина, яка у своєму досвіді насамперед спирається на відчуття (сенситив), довіряє своїм органам чуття. Якщо в людини переважає мислення (інтелектуал), то вона прагне отримати відповідь на питання, що таке реальність. Люди третього типу (емоціонали) спираються на почуття, завдяки чому вони передусім визначають, подобається їм об'єкт (явище) чи ні, а питання про те, що він собою становить, для них другорядне. Представники четвертого типу (інтуїтивісти) здатні робити висновки і приймати рішення, зважаючи не тільки на наявну інформацію, а й заповнюючи її браком особливим внутрішнім чуттям, яке Юнг визначав як здатність бачити те, що відбувається "за рогами".

Завдання:

1). Дати відповіді на запропоновані запитання трьох частин практичного завдання (кожна частина містить одну пару протилежних психологічних типів). Відповіді можуть бути - “так” чи “ні”. Визначити, до якого психологічного типу за кожною частиною завдання Ви себе можете віднести.

2). Охарактеризувати основні особливості кожного з 6 психологічних типів, запропонованих Карлом Юнгом.

І частина завдання.

Варіант перший	Варіант другий
У новій компанії легко знайомитесь з новими людьми, спілкуєтесь з великою кількістю людей, знайомих і незнайомих	Вважаєте за краще спілкуватись у тісному колі Ваших знайомих

У колі Ваших знайомих, як правило, завжди в курсі останніх подій	Нерідко про новини дізнаєтесь мало не останнім
При знайомстві схильні першими розпочинати бесіду	Почуваєтесь комфортніше, коли співбесідник першим почне розмову
Маєте багато друзів і знайомих, часто на нетривалий термін	Обмежуєтесь тісним колом старих друзів
Активно пересуваєтесь в просторі, не любите довго працювати на одному місці	Більш схильні до спостережень, ніж до безпосередніх дій, легко витримуєте роботу на самоті
Схильні займатись діяльністю, направленою на розширення	Схильні до діяльності на поглиблення, вдосконалення
Орієнтовані на безпосереднє і швидке сприймання навколишнього світу	Сприймаєте світ через своє ставлення до нього, порівнюючи його зі своїм розумінням життя
Зовнішній світ Вас збуджує до діяльності і заряджає енергією	Більш схильні черпати енергію зі свого внутрішнього світу

II частина завдання.

Варіант перший	Варіант другий
Прокинувшись вранці, чітко уявляєте собі, що робитимете протягом дня	Розвиток подій сам все розставить на свої місця
Якщо порушується Ваш план, то це вибиває Вас з колії	Легко замінюєте одні плани іншими
Любите починати нову роботу тільки після завершення попередньої	Можете одночасно почати кілька справ і потім докладати чимало зусиль для їх завершення
Знайомі Вас вважають принциповою людиною	Знайомі вас вважають людиною імпульсивною і гнучкою
Схильні думати і діяти відповідно до попередньо встановленого плану, навіть якщо зовнішні обставини цьому не сприяють	Схильні діяти за ситуацією, не переобтяжуючи себе зайвими планами і строками
До будь-яких справ схильні готуватись завчасно, приходити на зустрічі раніше призначеного терміну, щоб ненароком не запізнитись	Можете зволікати зі справами до останньої хвилини, розраховуючи на своє вміння імпровізувати, на натхнення і щасливий випадок
Ваші рухи здебільшого чіткі і фіксовані, без плавних переходів	Ваші рухи ніби заокруглені, плавні, розкуті, м'які, "котячі"

III частина завдання. Варіант перший Варіант другий

Любите мати справу з фактами і цифрами, а не ідеями чи теоріями	Не любите витрачати час на уточнення деталей, коли є красива концепція
Любите читати тексти з початку до кінця, не перескакуючи в пошуках цікавих місць	Цілком спокійно можете читати книгу зразу в кількох місцях, з кінця до початку і т.п.

Для розуміння ситуації намагаєтесь зібрати всю необхідну інформацію	Достатньо кількох фактів чи навіть натяків, щоб зрозуміти сутність справи
Сприймаєте світ “тут і зараз”, вмієте жити сьогоднішнім днем	Надаєте більше значення майбутнім перспективам і можливостям
На запитання любите давати конкретні відповіді	Намагаєтесь узагальнювати, щоб відповідь охоплювала якомога ширше коло можливих ситуацій
Обережно ставитесь до непевних жартів, при найменших сумнівах намагаєтесь їх пояснити	Любите парадокси і каламбури, любите делікатно пожартувати над своїми знайомими
Сприймаєте світ через відчуття: звуки, кольори, запахи, естетичну і чуттєву насолоду	Відчуваєте невидимі, приховані і процеси, які насправді рухають нашим життям

2. Виконання практичного завдання “Акцентуація характеру”.

У художній літературі ми можемо знайти багато цікавих психологічних типів. Письменники нерідко відображують у своїх творах акцентуованих особистостей і роблять це дуже майстерно, талановито та переконливо.

Приклад 1.

У своєму романі «Quo vadis» польський письменник Генрик Сенкевич, лауреат Нобелівської премії з літератури 1905 року, автор всесвітньо відомої історичної трилогії «Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський» та роману «Хрестоносці» (які були екранізовані) створив яскравий образ імператора Нерона. У Нерона - поета, Нерона - співака у Г.Сенкевича усюди відчувається афективність та театральність. Нерон поводить себе так, нібито він не є злочинцем на римському троні, а господарем, повним благородства та любові до народу. Коли він відмовляється від однієї зі своїх подорожей через погані передчуття, він лицемірно заявляє, що відмовився “через любов до своїх співвітчизників, бо побачив смуток на їх обличчі; тому він бажає залишитися з ними, як батько зі своїми дітьми, щоб разом з ними ділити радість та горе”.

Навіть справжні щирі почуття самого Нерона нам постійно видаються чимось театралізованими. Коли помирає його донька, до якої він був дуже прив’язаний, то Нерон тримає себе надзвичайно афективно. Сенкевич зображає це таким чином: “Нерон прислуховувався до слів утіхи сенаторів, його погляд був спрямований у пустоту, лице скам’яніло. Так, напевне він дуже страждав, але одночасно він думав про те, яке враження справляє його страждання на присутніх. Він розігрував сцену вбитого горем батька, й жоден актор театру не зміг би краще розіграти цю сцену замість нього”...

Приклад 2.

Усі Ви, напевне, знайомі з романом французького письменника Віктора Гюго “Знедолені”, принаймні чули про одного з героїв роману Гавроша. Це був типовий паризький вуличний хлопчина 11-12 років. Хоча він й виглядав хворобливо, проте був досить гамірним, завжди на ногах, співав, грав, при цьому

не цурався поцупити те, що погано лежало. У нього відома не було ні крихти хліба, ні тепла, ні любові, але веселощі так й вихлюпують з нього, тому що він - вільна людина.

У романі Г його зображує хлопчина завжди пожвавленим, схильним до жартів та витівок, дотепним, винахідливим та обов'язково життєрадісним - навіть у хвилини великої небезпеки він співає пісні. Гаврош ніколи не сердиться і не дратується, навіть підсміюючись над дорослими, він робить це незлобно. Понад усе він готовий приносити радість іншим людям.

Приклад 3.

У своєму оповіданні “Шинель” Михайло Гоголь зобразив основного героя Акакія Акакійовича наступним чином. Він пише, що навряд чи можна було бдесь знайти таку людину, яка б жила у своїй посаді так, як його герой. Робота чиновника полягала у переписуванні паперів. Часто він брав їх переписувати додому. Він був настільки важким на підйом, що не міг пристосуватися до іншої роботи. Доручена йому робота не вимагала якихось особливих здібностей, тому перепоною для зайняття іншою роботою міг бути лише його сумнів та острах: чи здатен він з нею справитися.

Він повністю занурювався у свою роботу, служив їй ревниво і з любов'ю. Так, у цьому переписуванні паперів йому вважався особливо приємний світ. Насолода спостерігалася на його обличчі: деякі букви були фаворитами у нього, і коли він підходив до їх написання, то він собі і підморгував, і чмокав губами, здавалося, що на його обличчі можна було б прочитати кожну букву, яку виводило його перо. Навіть, якщо у нього не було чого переписувати, то він, для власної насолоди, знімав копію для себе, особливо якщо цей лист був адресований якійсь важливій особі.

Відповідно, Акакій Акакійович часто займався копіюванням паперів просто так, без спеціальної мети, для власної втіхи. І вдосталь написавшись, він лягав спати, наперед посміхаючись від думки про завтрашній день: може щось бог надішле йому переписувати завтра.

Завдання: 1) Прочитайте уважно усі три приклади. Визначте, за відомими Вам ознаками з лекційного матеріалу та самостійного вивчення, до якого виду акцентуацій ми можемо віднести кожного з трьох типажів.

2) Охарактеризуйте, які психологічні відмінності притаманні кожному із трьох зазначених типів.

3. Відпрацювання методики ”Опитувальник для визначення акцентуацій особистості.”

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Поясніть, у чому полягає сутність аналітичного та синтетичного підходів до дослідження типологій характеру.

2. Проведіть зв'язок між “спотвореними” типами згідно класифікації О.Лазурського та вірогідністю їх асоціальної поведінки.

3. Опишіть психологічні типи, які виділив Карл Юнг у своїй класифікації.

4. У чому полягає практичне значення типології характерів К.Юнга?
5. Розкрийте зміст кожного типу акцентуацій характеру, які виділив Карл Леонгард.
6. Розкрийте типологію характерів за ступенем психологічного захисту особистості.
7. Самостійне відпрацювання методики "Опитувальник для визначення акцентуацій особистості".

Література:

11. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
12. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
13. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
14. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
15. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
16. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
17. Горностаєв П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
18. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
19. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
20. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №6. Диференційна психологія здібностей.

Семінарське заняття «Диференційна психологія здібностей»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), 1 год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття здібностей та два підходи у вивченні здібностей: особистісно- діяльнісний та функціонально-генетичний.
2. Структура і види здібностей.
3. Музичні здібності.
4. Математичні здібності.
5. Мовні здібності.

6. Здібності як прогностичний критерій відмінностей між людьми за ефективністю діяльності.
7. Здібності та обдарованість.
8. Загальна схема математичних здібностей, визначена В.Крутецьким.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 1. Диференціальна психологія здібностей

Здібності пронизують усі рівні індивідуальності, взаємодіючи з іншими якостями, оскільки мають комплексну природу. Вони перебувають у постійній динаміці. Не можна вести мову про наявність здібностей, поки вони не проявилися, і не можна вважати їх остаточно сформованими. Вони історичні й відповідають запитам культурної практики: абсолютний слух у дитини не виявляється, поки перед нею не постане завдання розпізнавати звуки за висотою. Поява нових видів професійної діяльності також допомагає викристалізуватися новим здібностям - економічним, до програмування тощо.

Сутність і характеристики здібностей

Загальна характеристика здібностей ґрунтується на таких положеннях: здібності відрізняють одну людину від іншої; на відміну від дефектів, вони забезпечують успіх у діяльності; здібності не можна зводити до знань, умінь і навичок.

Здібності - індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання певної продуктивної діяльності, не зводяться до знань, умінь і навичок, але забезпечують легкість і швидкість їх засвоєння та набуття.

У сучасній психології здібностей сформувалися предметні галузі: психогенетика здібностей, психофізіологія здібностей, загальна психологія здібностей, диференціальна психологія здібностей і психодіагностика здібностей, здібності і діяльність, розвиток здібностей, соціальна психологія здібностей, "повсякденна психологія" здібностей ("імпліцитні теорії").

Вивчення здібностей відбувається на основі таких підходів:

- 1) теорії спадковості. їх представники тлумачать здібності як біологічно детерміновані явища, розвиток і прояв яких залежить від успадкованого генофонду. Цієї позиції дотримувався Гальтон, обґрунтувавши успадкованість таланту за даними енциклопедичних словників і досліджень генеалогії відомих людей;
- 2) теорія набутих здібностей. Один із її фундаторів, філософ Клод Гельвецій (1715-1751), ще у ХУІІІ ст. стверджував, що геніальність будь-якого рівня можна виховати. Надалі вважали, що здібності складаються з уроджених програм і працездатності;
- 3) підхід, що утверджував діалектику вродженого і набутого в здібностях. Розвивався переважно у радянській психології. Основний його постулат - вродженими можуть бути лише анатомо-фізіологічні особливості, а самі здібності є результатом становлення. Здібності формуються у діяльності і тому залежать від її змісту, від спілкування з дорослими, що задають дитині

еталони дій і досягнень. На цій підставі П. Гальперін припускав, що здібності є результатом інтеріоризації. Б. Теплов стверджував, що можна виховати музичні здібності дуже високого рівня, але погоджувався зі своїми опонентами, що здібності загалом соціальні, а задатки тільки успадковуються, отже вони є індивідними характеристиками.

Здібності описують за допомогою відповідних характеристик. Вони наділені якістю (визначають ту діяльність, якій вони сприяють) і **кількістю** (ступенем вираженості). За якістю найчастіше виокремлюють: загальні здібності - систему індивідуально-вольових якостей особистості, які забезпечують відносну легкість і продуктивність в оволодінні знаннями і здійсненні різних видів діяльності; спеціальні (окремі) - систему властивостей особистості, що допомагають досягти високих результатів у спеціальній галузі діяльності (музичній, сценічній, математичній). Дослідників особливо цікавлять такі загальні здібності, як інтелект, креативність, навчуваність.

Кількісні характеристики здібностей проявляються у ступені їх вираженості, їх вимірюють за допомогою спеціальних вправ і тестів, послуговуючись певними критеріями. Наприклад, кількісну характеристику сформованості здібності до читання першокласників перевіряють за критерієм швидкості - кількість слів за хвилину; кількісним показником розвитку інтелектуальних здібностей є показник який визначають за спеціальним тестом.

Здібності класифікують за різними критеріями. За видом психічних функціональних систем їх поділяють на сенсомоторні, перцептивні, атенційні, мнемічні, імажитивні, розумові, комунікативні; за основним видом діяльності - на наукові (математичні, лінгвістичні та ін.), творчі (музичні, літературні, художні), інженерні тощо.

У структурі здібностей важливу роль відіграють опорні властивості, без яких прояв здібностей узагалі неможливий (наприклад, для образотворчої діяльності це чутливість зорового аналізатора, сенсомоторні якості, образна пам'ять), і провідні властивості, які встановлюють верхню межу розвитку здібностей (творча уява). Складовою структури здібностей є задатки, а також операції, за допомогою яких здібності реалізуються.

В особливо сприятливі сензитивні періоди - періоди розвитку певних психічних функцій (сприйняття форми, звукової складової мови тощо) - задатки можуть розкритися яскравіше. Музичні, математичні здібності зазвичай виявляються до 5 років, коли активно розвиваються слух і музична пам'ять дитини, а лінгвістичні або образотворчі - дещо пізніше.

Здібності також можуть проявлятися на **репродуктивному рівні**, коли людина демонструє лише те, чого її навчили, і продуктивному рівні - створення чогось суб'єктивно або об'єктивно нового завдяки таланту, геніальності.

Отже, здібності мають синтетичний характер - природний і соціальний, наділені складною комплексною структурою, завдяки якій набувають можливості компенсації. Відносна нерозвиненість якоїсь здібності не виключає успішності оволодіння діяльністю загалом. І навпаки - наявність ізольованої здібності не гарантує успішності. Здібності співіснують, взаємодіють і сприяють появі обдарованості.

Питання 3. Зв'язок здібностей із їх задатками і обдарованістю

Задатки як психофізіологічна основа здібностей детерміновані властивостями нервової системи. Сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів, сприяючи комунікативним і вольовим якостям, поліпшують діяльність, де ці якості необхідні, а слабка (чутлива) нервова система сприятлива для занять мистецтвами. Задатки виявляються у схильностях до певного виду діяльності, підвищеній допитливості, пов'язуючи здібності і темперамент.

Задатки здібностей - **генетично** детерміновані анатомофізіологічні особливості мозку і нервової системи, що є індивідуально-природною передумовою формування і **розвитку** здібностей.

Будучи лише однією з умов формування здібностей, задатки не зумовлюють їх автоматичного розвитку. Задатками загальних і спеціальних здібностей можуть бути:

- 1) властивості нервової системи (передусім ті, що характеризують роботу різних аналізаторів, ділянок кори великих півкуль), від яких залежить швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх міцність, легкість диференціювань, сила зосередженої уваги, розумова працездатність тощо;
- 2) індивідуальні особливості будови аналізаторів, окремих ділянок кори головного мозку тощо.

Дані сучасних психогенетичних досліджень свідчать, що здібності, вимірювані тестами, мають більший коефіцієнт спадкової детермінації, ніж їх передбачувані психофізіологічні задатки - властивості нервової системи.

Успішність діяльності обумовлюють мотивація, особистісні властивості, що спонукало деяких дослідників зарахувати до здібностей властивості психіки, які визначають успіх у конкретній діяльності. Проте Б. Теплов стверджував, що, крім успіху в діяльності, здібність детермінує швидкість і легкість оволодіння діяльністю. Тому швидкість навчання може залежати від мотивації, але відчуття легкості при навчанні ("суб'єктивна ціна") радше обернено пропорційне до мотиваційної напруги.

Отже, що розвинутіша в людини здібність, то успішніше вона виконує певну діяльність, швидше її опановує. А процес оволодіння діяльністю і сама діяльність даються їй суб'єктивно легше, ніж навчання або робота в галузі, до якої вона не має здібності. Цій формулі здібності можна надати об'єктивну форму:

$$\text{здібність} = \frac{\text{продуктивність}}{\text{«ціна»}},$$

або суб'єктивну форму:

$$\text{здібність} = \frac{\text{успішність}}{\text{трудність}}.$$

Вивчаючи здібності, В. Шадриков дійшов висновку, що поняття "здібність" є психологічною конкретизацією категорії "властивість". Найзагальніше описує психологічну реальність психічна функціональна система, процес функціонування якої забезпечує досягнення певного корисного результату. На цій підставі здібності можна розглядати як властивості

функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, мають індивідуальний ступінь вираження, що виявляється в успішності і якісній своєрідності засвоєння і реалізації цих функцій. Індивідуальний ступінь вираженості здібностей можна визначити і за параметрами, що характеризують діяльність: продуктивність, якість і надійність (функції).

Оскільки будь-який психічний процес (у т. ч. пізнавальний) є часовою характеристикою функціонування відповідної системи, В. Шадриков виокремив здібності мислительні, перцептивні, мнемічні тощо. Здібності, на його думку, є загальними в сенсі спорідненості з конкретними видами діяльності: не існує кулінарних, музичних, педагогічних тощо здібностей. Він запровадив поняття "загальна обдарованість" на означення здатності до різних видів діяльності, поєднання здібностей.

Розрізняючи спеціальні і загальні здібності, Д. Завалішина пов'язує загальні здібності з загальними умовами провідних форм людської діяльності, а спеціальні - з окремими видами діяльності, структуруючи здібності не за видами психічних функціональних систем, а за видами діяльності.

Логічно припустити, що здібності пов'язані з загальними аспектами функціонування психіки, які виявляються в загальних формах зовнішньої активності (поведінки) людини. На основі трьох функцій психіки (комунікативної, регуляторної, пізнавальної) Б. Попов розрізняє комунікативні, регуляторні і пізнавальні здібності.

Основні концепції здібностей безпосередньо пов'язані з методами їх діагностики. Факторно-аналітичні концепції загальних здібностей ґрунтуються на даних статистичної обробки результатів масового тестування учнів і представників різних професій. Більшість емпіричних досліджень спрямовані на виявлення загальних здібностей, від рівня розвитку яких залежить успішність діяльності. Набула популярності теорія інтелектуального порогу, відповідно до якої для успішного оволодіння кожною діяльністю необхідний певний рівень інтелекту, а подальший успіх зумовлений іншими індивідуально-психологічними особливостями.

Результати психогенетичних досліджень свідчать про високий рівень успадкування загального інтелекту і деяких спеціальних здібностей, зокрема математичних. Креативність, імовірно, більше залежить від впливу соціального мікросередовища. Існують теорії, що спираються на середовищний підхід до розвитку здібностей (теорія інтелектуального клімату сім'ї).

Високий рівень розвитку загальних або спеціальних здібностей характеризують як загальну або спеціальну обдарованість.

Загальна обдарованість - **рівень** розвитку загальних здібностей, що **визначає** діапазон діяльностей, у **яких** людина **може досягти** великих успіхів.

Якщо розглядати її тільки в кількісному контексті, то втрачається якісна, змістова сутність обдарованості як психічної реальності. Загальна обдарованість є основою розвитку спеціальних здібностей, але не залежить від них.

Припущення про існування загальної обдарованості висунув у середині XIX ст. Ф. Гальтон. У 1929 р. Ч. Спірмен запропонував двофакторну теорію

інтелекту, яка пояснювала високі кореляції різнорідних тестів наявністю загального чинника розумової енергії. Безліч спеціальних чинників визначає успішність виконання конкретного тесту. Щодо цього тривалий час дискутували прихильники теорії множинності первинних здібностей (Е. Торндайк, Л. Терстоун) і теорії "загального фактора" (Г. Айзенк, С. Берт та ін.). Нині утвердилось уявлення про наявність інтелектуальної і творчої загальної обдарованості.

У результаті факторно-аналітичних досліджень виявлено незалежні типи художньої і практичної обдарованості. Ознаки цих типів поєднують люди, наділені науковою обдарованістю.

У наукових джерелах поширені такі тлумачення обдарованості:

- - якісно своєрідне поєднання здібностей, що забезпечує успішність діяльності. Брак окремих здібностей компенсується переважальним розвитком інших;
- - загальні здібності, що зумовлюють можливості людини, рівень і своєрідність її діяльності;
- - розумовий потенціал (інтелект); цілісна індивідуальна характеристика пізнавальних можливостей і здібностей до навчання;
- - сукупність задатків, природних даних; характеристика ступеня вираженості і своєрідності природних передумов здібностей;
- - талановитість; наявність внутрішніх умов для видатних досягнень у діяльності.

Багатозначність феномена зумовлює багатоаспектність проблеми цілісного підходу до сфери здібностей. Обдарованість як найзагальніша характеристика сфери здібностей є передумовою комплексного вивчення - психофізіологічного, диференціально-психологічного і соціально-психологічного.

Питання 4. Типи інтелектуальних здібностей

Успішність діяльності традиційно співвідносять зі здібностями. Відповідно інтелектуальну здібність визначають як індивідуально-своєрідну властивість особистості, що є умовою успішності розв'язання певного завдання (проблеми): здатність розкривати значення слів, вибудовувати просторову фігуру із заданих елементів, виявляти закономірність у ряді чисел і геометричних зображень, пропонувати безліч варіантів використання заданого об'єкта, знаходити суперечність у проблемній ситуації, формулювати новий підхід до вивчення певної предметної галузі тощо. Психологія інтелекту зорієнтована переважно на вивчення властивостей інтелекту та описує його з погляду досягнення певної мети у конкретному виді пізнавальної діяльності.

Інтелектуальні здібності - **властивості** інтелекту, що **характеризують** успішність інтелектуальної діяльності в **конкретних** ситуаціях з погляду правильності і **швидкості** перероблення інформації в умовах розв'язання завдань, оригінальності та **різноманітності** **Ідей, глибини** і **темпу** научуваності, вираженості індивідуалізованих способів пізнання.

Згідно з концепцією В. Дружиніна систему загальних здібностей утворюють психометричний інтелект (здібність розв'язувати завдання на основі застосування наявних знань), креативність (здібність перетворювати наявні знання за участю уяви і фантазії на нові ідеї), наочність (здібність набувати знання).

Розвиваючи цю класифікацію, М. Холодна виокремлює основні аспекти функціонування інтелекту, що характеризують відповідні типи інтелектуальних здібностей: конвергентні здібності, дивергентні здібності (креативність), наочність, пізнавальні стилі. Відповідно до цього кожному з інтелектуальних здібностей можна розглядати як властивість інтелекту, похідну стосовно особливостей змісту і структури індивідуального ментального досвіду.

Конвергентні здібності

Вони проявляються в ефективності процесу перероблення інформації, насамперед у показниках правильності і швидкості пошуку єдиноможливої (нормативної) відповіді відповідно до ситуації. Конвергентні здібності характеризують адаптивні можливості індивідуального інтелекту з погляду успішності індивідуальної інтелектуальної поведінки в регламентованих умовах діяльності. Ці здібності представлені рівневими, комбінаторними, процесуальними властивостями інтелекту.

Рівневі властивості інтелекту як основа процесів пізнавального відображення (сенсорного розрізнення, швидкості сприйняття, оперування просторовими уявленнями, обсягу оперативної і довготривалої пам'яті, концентрації й розподілу уваги, обізнаності у певній предметній галузі, словникового запасу, категоріально-логічних здібностей тощо) характеризують досягнутий рівень розвитку пізнавальних психічних функцій (вербальних і невербальних). Рівневі властивості вивчають переважно в межах тестологічного підходу. Л.-Л. Тер-стоун називав їх "первинними розумовими здібностями", а Дж.-М. Кеттел поділяв на "поточний" і "кристалізований" інтелект. Типовим прикладом рівневих властивостей інтелекту є особливості інтелектуальної діяльності, які діагностують за інтелектуальними шкалами Векслера або Амтхауера.

Комбінаторні властивості інтелекту характеризують здібність до виявлення зв'язків, співвідношень і закономірностей. У широкому значенні - це здатність комбінувати в різних поєднаннях елементи проблемної ситуації і власні знання.

Ідея про наявність продуктивних форм інтелектуальної діяльності зародилася в межах тестологічного підходу. Ч.-Е. Спірмен припустив, що сутність "загального фактора інтелекту" полягає в здібності встановлювати зв'язки між двома відомими ідеями (*-?-*), а також знаходити певну ідею, якщо відома початкова ідея і її відношення до того, що поки невідомо (*-?) За цим принципом було побудовано тести вербальних аналогій (наприклад, "адвокат стосується клієнта, як лікар...?"), зокрема тест "Прогресивні матриці" Равена, орієнтований на виявлення здібності знаходити закономірності в організації геометричних фігур.

До комбінаторних властивостей інтелекту зараховують процеси категоризації - механізм зіставлення і пов'язування вражень, уявлень та ідей. Виявляють їх за допомогою завдань, що вимагають від особистості вміння визначати підстави подібності об'єктів, і тих, у яких вона повинна самостійно встановити необхідні зв'язки в матеріалі (тести на розуміння тексту).

Процесуальні властивості інтелекту характеризують елементарні процеси перероблення інформації, а також операції, прийоми і стратегії інтелектуальної діяльності. У тестології цей тип властивостей не вивчали, оскільки тестова діагностика зорієнтована на оцінювання результатів інтелектуальної діяльності. Лише завдяки дослідженням у галузі когнітивної психології сформувався уявлення про те, що інтелект не є статичною якістю, а радше - динамічною системою переробки інформації.

Психологи (Е. Хант, Р. Стернберг, Г.-Ю. Айзенк) вивчали елементарні інформаційні процеси, втілені в конкретному показнику виконання певного психометричного тесту. Як процесуальні властивості інтелекту розглядали розумові операції (С. Рубінштейн, А. Брушлінський) і розумові дії (Л. Венгер, Н. Тализіна). Рівень інтелектуального розвитку особистості пов'язували зі сформованістю операцій аналізу, синтезу й узагальнення в процесі розв'язання завдання, а також основних розумових дій (перцептивних, мнемічних, розумових) у зв'язку з досягненням певної пізнавальної мети.

Конвергентні інтелектуальні здібності (рівневі, комбінаторні, процесуальні властивості інтелекту) характеризують один з аспектів інтелектуальної активності, спрямованої на пошук єдино правильного (нормативного) результату відповідно до умов і вимог діяльності. Показник виконання тестового завдання виявляє ступінь сформованості конкретної конвергентної здібності (запам'ятовувати і репродукувати певний обсяг інформації, виконувати просторові перетворення, встановлювати зв'язки між словами, пояснювати значення прислів'їв, здійснювати розумові операції або дії при розв'язанні завдань тощо).

Дивергентні здібності (креативність)

Ними вважають здатність породжувати різноманітні оригінальні ідеї у не регламентованих умовах діяльності. Креативність у вузькому значенні - це дивергентне мислення (операції дивергентної продуктивності за Дж.-П. Гілфордом), особливістю якого є готовність висувати багато правильних ідей щодо об'єкта. Креативність у широкому розумінні - це творчі інтелектуальні здібності привносити щось нове у досвід (Ф. Баррон), породжувати оригінальні ідеї в умовах вирішення або постановки нових проблем (М. Валлах), здатність усвідомлювати пропуски і суперечності, формулювати гіпотези щодо відсутніх елементів ситуації (Торренс), відмовлятися від стереотипних способів мислення (Дж.-П. Гілфорд).

Як критерії креативності доцільно розглядати комплекс таких властивостей інтелектуальної діяльності:

- - побіжність (кількість ідей, що виникають за одиницю часу);
- - оригінальність (здібність продукувати "рідкісні" ідеї, відмінні від загальноприйнятих, типових);

- - сприйнятливість (чутливість до незвичайних деталей, суперечностей і невизначеності, а також готовність гнучко і швидко переключатися з однієї ідеї на іншу);
- - метафоричність (готовність працювати у фантастичному, незвичному контексті, схильність використовувати символічні, асоціативні засоби для вираження своїх думок, уміння бачити в простому складне, складному - просте).

Діагностують креативність за допомогою завдань такого типу: назвати всі можливі способи використання знайомого предмета; назвати всі предмети, які можуть належати до певного класу (перерахувати рідини, які горять); продовжити метафору ("жіноча краса подібна до осені, вона..."); зробити закінчене зображення на основі простої графічної форми (наприклад, кола) тощо.

При оцінюванні креативності до уваги беруть кількість сформульованих ідей і ступінь їх рідкості порівняно з відповідями інших досліджуваних. Однак ці показники дивергентного мислення не є однозначним свідченням наявності креативності як творчої інтелектуальної здібності. Так, нестандартність відповіді може бути зумовлена абсолютно різними психологічними явищами: власне оригінальністю як проявом творчо-продуктивних можливостей, "оригіналюван-ням" як проявом особистісної гіперкомпенсації інтелектуальної неспроможності або психічною неадекватністю (наприклад, шизофренією). Тому П. Джексон і С. Мессик виокремили такі критерії креативного продукту з огляду на необхідність комплексної процедури його опису:

- - оригінальність (статистична рідкісність);
- - осмисленість (наприклад, рідкісний спосіб використання канцелярської скріпки: "скріпку можна з'їсти" - не є креативним);
- - трансформація (ступінь перетворення вихідного матеріалу на основі подолання конвенціональних обмежень);
- - об'єднання (утворення єдності і зв'язності елементів досвіду, що допомагає виразити нову ідею в концентрованій формі).

Традиційні показники дивергентних здібностей (креативності) переважно слабо відображають реальні творчі досягнення людини в повсякденній і професійній діяльності.

Научуваність. Уявлення про научуваність як прояв рівня інтелектуального (розумового) розвитку виникло в контексті поняття "зона найближчого розвитку" (Л. Виготський), тобто навчання,- процесу психологічного розвитку дитини, який вона проходить під керівництвом дорослого (насамперед учителя, що надає їй індивідуалізовану педагогічну допомогу).

Розуміння провідної ролі навчання в розумовому розвитку дітей дало психологам підставу для тверджень: оцінки рівня актуального розвитку інтелекту дитини недостатньо для оцінювання її інтелектуальних можливостей, які можуть виявлятися в інших якісних і кількісних показниках у зоні найближчого розвитку. Формування в цій зоні нових інтелектуальних механізмів залежить від характеру навчання і творчої самостійності самої дитини.

У широкому трактуванні наочуваність розглядають як загальну здібність до засвоєння нових знань і способів діяльності. У вузькому значенні - це величина і темп приросту ефективності інтелектуальної діяльності під впливом навчальних дій. Критеріями наочуваності є кількість дозованої допомоги, якої потребує дитина (з боку експериментатора або вчителя), можливість перенесення засвоєних знань або способів дії на виконання аналогічного завдання.

Розробкою тестів наочуваності зайнялися недавно. Ю. Гутке і У. Ворлаб підготували "діагностичну програму" - короткотривалий тест наочуваності (45 хв.), у якому 6-8-річній дитині пропонують серію завдань з висхідним рівнем складності, які є засобом тренування в умовах постійного зворотного зв'язку (дитині надають допомогу, пропонують зразки розв'язання, пояснюють, аналізують її помилки тощо). Матеріалом слугують геометричні фігури, на яких дитина повинна засвоїти дію класифікації за аналогією (знайти закономірність у варіюванні форми, кольору, розміру й контуру фігур).

Як показники наочуваності враховують такі характеристики інтелектуальної діяльності дитини:

- - потреба в підказці (до уваги беруть зміст і спосіб пропонованої допомоги, а також міру її використання);
- - витрати часу на пошук принципу аналогії фігур;
- - види помилок з аналізом їх джерел;
- - кількість необхідних дитині вправ.

Показники наочуваності психологічно неоднозначні. Зокрема, порівняльний аналіз наочуваності розумово відсталих і здорових дітей у віці 7-8 років за такими психологічними показниками, як успішність навчання (вміння виявляти закономірність на матеріалі геометричних фігур) і здібність до категоріального узагальнення (здатність групувати зображення предметів за категоріями) дав такі результати:

- 1) здорові діти перевершували розумово відсталих за обома показниками. Однак прямого співвідношення між здібністю до категоріального узагальнення і можливістю засвоєння нового виду інтелектуальної діяльності серед розумово відсталих і здорових дітей встановлено не було;
- 2) діти з однаковим рівнем здібності до категоріального узагальнення (в межах своєї групи) могли мати крайні показники наочуваності, і навпаки, навіть у здорових дітей з найвищою наочуваністю різний рівень здібності до категоріального узагальнення.

У цих дослідженнях, як і в дослідженнях конвергентних здібностей і креативності, прояви наочуваності тільки констатують. При цьому показники динаміки наочуваності співвідносять із кінцевим результатом.

Деякі дослідники виокремлюють два типи навчання, засновані на різних нейрофізіологічних механізмах і пов'язані з різними способами засвоєння знань:

- 1) експліцитна наочуваність - навчання здійснюється на основі довільного свідомого контролю процесів переробки інформації;

- 2) імпліцитна навчуваність - навчання відбувається мимовільно, в умовах поступового накопичення інформації і необхідних навичок у міру освоєння нової діяльності.

Хоч механізми індивідуальних відмінностей в навчуваності не пояснені, важливо, що реальний інтелектуальний потенціал дитини можна оцінити тільки після включення навчання (якісного й індивідуалізованого викладання) та учіння (активної творчої діяльності самої дитини). Отже, констатувальна психодіагностика щодо психологічного діагнозу і прогнозу індивідуальних інтелектуальних можливостей дошкільнят, школярів і студентів має обмежені можливості.

Виконати завдання:

Ознайомлення з опитувальниками для діагностики здібностей: “Тест на організаторські та комунікативні здібності” та “Чи творча ви особистість?”

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1) Опишіть рівні розвитку здібностей та охарактеризуйте від чого вони (рівні) залежать.
- 2) Перерахуйте, які здібності входять до системи педагогічних здібностей. проведіть зв'язок здібностей з властивостями нервової системи;
- 3) Поясніть відмінність між музичними здібностями, музичністю та музичною обдарованістю;
- 4) Назвіть обов'язкові задатки, які необхідні для розвитку музичних здібностей;
- 5) Опишіть психологічну структуру музичних здібностей;
- 6) У чому полягає функціональна симетрія-асиметрія півкуль у музикантів?
- 7) Які найбільш важливі проблеми у дослідженні математичних здібностей Ви можете назвати?
- 8) Охарактеризуйте два типи математичних здібностей - геометричну інтуїцію та абстрактно-алгебраїчну конструкцію.
- 9) Опишіть мовно-комунікативний та когнітивно-лінгвістичний типи мовних здібностей.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.

6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностаї П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №7. Ментальні характеристики індивідуальності.

Семінарське заняття «Ментальні характеристики індивідуальності»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття індивідуальності та її структура.
2. Сутність спрямованості особистості, основні складові спрямованості та їх характеристика.
3. Класифікації особистості за її спрямованістю.
4. Психологічна характеристика асоціальної поведінки.
5. Методики виявлення спрямованості особистості.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Виконати завдання:

1) Ознайомлення з методикою діагностики спрямованості особистості:
Для визначення особистішої спрямованості використовується анкета, вперше опублікована Б. Бассом у 1967 р. Анкета складається з 27 пунктів-суджень, за кожним з яких можливі три варіанти відповідей, що відповідають трьом видам спрямованості особистості. Респондент повинен вибрати одну відповідь, що найбільшою мірою виражає його думку або відповідає реальності, і ще один, котрий, навпаки, найбільш далекий від його думки або ж найменш відповідає реальності.

За допомогою методики виявляються наступні види спрямованості:

1. Спрямованість на себе
 2. Спрямованість на спілкування
 3. Спрямованість на справу
- 2) Розгляд та обговорення практичного завдання “Спрямованість особистості”.

Теми рефератів та додаткові питання:

1. Намалюйте схематично структуру індивідуальності та поясніть субпідрядність її рівнів та впливи один на одного.
2. Поясніть, як проявляється спрямованість через потреби, мотиви, світогляд, переконання, ціннісні орієнтації та установки.
3. Яким чином складові компоненти спрямованості орієнтують особистість на певну поведінку та діяльність?
4. Охарактеризуйте три види спрямованості особистості, які виділяють у сучасній психології.
7. Розкрийте зміст девіацій соціально корисливої, агресивної й соціально - пасивної спрямованості.
8. Які стадії розвитку асоціальної поведінки були виділені психологами?
9. Узагальніть, які зовнішні та внутрішні фактори стимулюють асоціальну поведінку неповнолітніх.
10. Охарактеризуйте чотири типи асоціальної поведінки підлітків, виявлені за результатами психологічних експериментальних досліджень.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностай П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №8. Стиль як вимір індивідуальності.

Семінарське заняття «Стиль як вимір індивідуальності»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття індивідуального стилю
2. Індивідуальний стиль діяльності та професійна придатність
3. Стильові характеристики індивідуальності:
4. Індивідуальний життєвий стиль
5. Когнітивні стилі як детермінанти індивідуальних відмінностей
6. Стилі спілкування
7. Психологічні особливості стилів керівництва
8. Стилі виховання дітей.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Стильовий підхід є першою в історії психології спробою аналізу особливостей будови і функціонування індивідуального розуму. Кожна мисляча людина розумна на свій лад. Однак про психічні механізми індивідуальної своєрідності складу розуму відомо дуже мало. Саме тому проблематика когнітивних стилів - її історія, ідеологія, феноменологія, характер еволюції основних теоретичних уявлень тощо - становить особливий інтерес для сучасної психології.

Становлення проблематики стильових характеристик індивідуальності

Характеристики всіх рівнів індивідуальності проявляються у способі взаємодії зі світом, який виробляється у людей. На позначення цього способу в диференціальній психології використовують поняття "стиль". Історія його вивчення починається з того моменту, коли людина задумалася про причини індивідуальної своєрідності власного буття. Мислителі, вчені, художники упродовж багатьох сторіч переймалися питанням, де міститься джерело стильової унікальності: у природі людини чи в об'єктивних закономірностях і обставинах дійсності.

Психологи першими застосували методи наукового аналізу для вивчення стильових проявів, які відображають відмінності у способах взаємодії людей із навколишнім світом і один з одним. Визнають, що першорядне значення має аналіз закономірностей психологічної природи феномену стилю як властивості людської індивідуальності. Доцільність виокремлення психологічної складової як системотвірного начала загальної теорії стилю не виключає впливу на процес стилеутворення еволюційно-генетичних і соціокультурних чинників.

У численних визначеннях стилю відображено насамперед установку самих дослідників на розуміння проблеми індивідуальності, а також їх погляди на характер взаємодії людини зі світом. Поширеною є думка, згідно з якою стиль - це і є індивідуальність, особистість, при цьому наголошується на домінуючій ролі особистісного чинника в процесі формування стилю і його структури.

Уявленню про стиль як спосіб самовиявлення творчої спонтанної індивідуальності протистоїть його розуміння як формальної характеристики, що надає форму поведінці або діяльності людини, але не пов'язана зі змістом, суттю особистості.

У психологічному контексті дослідження стилю в XX ст., зазначає М. Холодна, проводили у трьох напрямках, використовуючи різні вихідні системи координат: особистісні диспозиції (А. Адлер, Г.-В. Олпорт, Дж. Ройс, А. Повел.); характеристики когнітивних процесів (Р. Гарднер, Г. Віткін, Ч. Нозал); параметри поведінки (А. Томас, С. Чес, Р. Лазарус, С. Фолкман) і діяльності (В. Мерлін, Є. Климов).

У психології поняття життєвого стилю першим почав використовувати А. Адлер, маючи на увазі унікальне поєднання рис, способів поведінки і звичок, що визначають неповторну картину існування людини. Концепцію стилю Адлер вибудовував одночасно з розвитком уявлень про соціальні інтереси. Він розумів їх як мимовільний імпульс індивіда, виражений у прагненні бути поряд з іншими людьми, адаптуватися до соціуму. Недосконалість індивідуальної організації і наявність загрози з боку найближчого соціального оточення примушують людину з дитинства виробляти захисні й компенсаторні стратегії.

Стиль життя присутній завжди, але виявляється лише при зіткненні людини з життєвими проблемами. Це зумовлено тим, що формується він у дитинстві під впливом різних властивостей організму, умов виховання, життєвих труднощів і ґрунтується на прагненні до мети, остаточно закріплюючись до 4-5 років. Доросле життя, на думку Адлера, лише фіксує і зберігає життєвий стиль, тому дає змогу передбачати людську поведінку. Початкове переживання людиною своєї неповноцінності спонукає її до дій для виправлення ситуації. Внаслідок цього у неї з'являється мета, якої вона прагне досягти доступними їй способами, компенсуючи первинний дефект, недолік або низький рівень здібностей.

Отже, поняття стилю відповідає системному принципу еквіфінальності згідно з яким у складних системах існують різні шляхи, що приводять до одного і того самого результату (фіналу).

Стиль життя охоплює психологічні якості, розташовані на трьох рівнях індивідуальності: індивід на характеристика (дефект), духовно-світоглядна мета і засіб, завдяки якому її досягають (предметно-змістова характеристика).

Стиль постійно виявляється у розв'язанні людиною основних життєвих завдань, серед яких А. Адлер виокремив роботу, дружбу і любов. Постійність стилю визначає постійність (стійкість) особистості. Хоча стиль кожної людини неповторний, учений запропонував класифікацію установок, що є основою найпоширеніших стилів і характеризуються двома якостями - соціальним інтересом і ступенем активності. Нормальним Адлер вважав такий спосіб життя, за якого людина настільки добре адаптована, що суспільство може отримати вигоду від її діяльності, а вона здатна долати проблеми і труднощі.

А. Адлер ототожнював поняття "стиль життя", "характер", "особистість". Така недиференційованість уявлень допустима на ранніх етапах формування теорії стилю, проте виглядає архаїзмом у працях сучасних психологів (рис. 3.6).

Послідовніше трактував стиль Г.-В. Олпорт, який спробував виокремити базові особистісні риси і риси інструментальні, використані як засіб досягнення мети. Він уважав, що деякі риси особистості можуть мати інструментальне значення, репрезентуючи стиль, або експресію поведінки, але не обов'язково будучи складовою базової особистісної структури. Стиль він визначав як характеристику системи операцій, до якої особистість схильна внаслідок індивідуальних властивостей. У цій концепції ще не розмежовані формально-динамічні і змістові компоненти психіки. Стильові параметри (за Олпортом, риси особистості інструментального порядку, або диспозиції озброєності) він ототожнював із функціональними ознаками сприйняття, наприклад точністю, обсягом або такими рисами характеру, як рішучість, ввічливість, балакучість.

У 30-40-ві роки ХХ ст. поняття "стиль" стали активно вживати у психології особистості як метафорично-описовий конструкт, що пояснює інтегральні характеристики своєрідності життєдіяльності людини, як термін з арсеналу проєктивних психодіагностичних засобів. Г. Роршах і Р. Вартегг уважали, що певні формальні характеристики незалежно від їх походження повинні виявлятися у найрізноманітніших діях суб'єкта. На позначення цих проявів використовували термін "індивідуальний стиль".

Термін "когнітивний стиль" з'явився в американській психології у 50-60-ті роки ХХ ст. у межах досліджень, зосереджених на індивідуальних відмінностях у сприйнятті, аналізі, категоризації і відтворенні інформації. Стильовий підхід сформувався як своєрідна альтернатива тестологічному підходу. Дослідники стверджували, що когнітивні стилі - це формально-динамічні характеристики інтелектуальної діяльності, не пов'язані зі змістовими (результативними) аспектами роботи інтелекту.

М. Холодна вказує на чотири основні теоретичні джерела стильового підходу: гештальтпсихологічна традиція (теорія психологічної диференціації Г. Віткіна), психоаналітична традиція (теорія когнітивних контролів Дж. Клейна, Р. Гарднера, Ф. Хольцмана, Х. Шле-зінгера та ін.), дослідження індивідуальних стратегій категоризації (теорія когнітивного темпу Дж. Кагана), когнітивні теорії особистості (теорія індивідуальних понятійних систем О. Харві, Д. Ханта, Х. Шпродера, а також теорія персональних конструктів Дж. Келлі).

Надалі стильові характеристики вивчали на методологічній основі когнітивного (Дж. Брунер, Г. Віткін, Дж. Клейн, Ч. Нозал) і персонологічного (А. Адлер, Дж. Ройс) підходів. У російській та українській психології стиль розглядають у контексті дослідження індивідуально-типологічних відмінностей і теорії діяльності (В. Мерлін, Є. Климов, І. Ільїн). На методологічній основі когнітивного підходу було сформульовано визначення когнітивного стилю.

Індивідуальний когнітивний стиль - властиві людині індивідуально-своєрідні способи оброблення інформації про своє оточення.

Сучасні психологи стильові характеристики виокремлюють у всіх галузях науки. Вони довели свою високу евристичність при описуванні особливостей взаємодії людини з предметами, суб'єктами і способами розв'язання життєвих або розумових завдань. Тому стильові характеристики розглядають як індивідуальний спосіб взаємодії зі світом загалом.

У вітчизняній науці важливе значення має поняття "стиль", яким описують індивідуальність у динаміці. Залежно від локалізації якості, яка компенсується або видозмінюється, розрізняють стилі спілкування, когнітивні стилі (способи реалізації задатків), стилі професійної діяльності. Підпорядковуючись та інтегруючись у єдину систему, вони утворюють стиль людини, який характеризує індивідуально особливе з погляду оптимальності, адаптивності і результативності її взаємодії із середовищем.

Вітчизняний дослідник Л. Дорфман пропонує розглядати як основу для виокремлення стилів форми активності людини. Він наголошує, що одні стилі активності з погляду їх детермінації зміщені до полюса суб'єкта (співзвучні зі стилями особистості і позначені як індивідуальні), інші - до полюса об'єкта (подібні до індивідуального стилю, їх називають екологічними). Стильові характеристики людини охоплюють як особливості внутрішньої динаміки індивідуальності, так і напрями взаємодії із зовнішнім світом (фрагмент, який вибирає з нього суб'єкт, Дорфман називає метаіндивідуальним світом). Тобто стиль - це фенотипічне утворення, що пов'язує суб'єкта з об'єктами і визначає як процес, так і результат їх взаємодії.

Дослідник девіантної поведінки В. Кондратенко виокремлює такі стилі життя: гедоністичний (прагнення до реалізації своїх потреб), аскетичний (намагання знизити інтенсивність своїх потреб), споглядальний (орієнтація на зовнішні враження, реалізація прагнення спростити відносини зі світом), діяльний (прагнення до самовдосконалення і всебічного розвитку) і наголошує, що аскетичний стиль властивий убивцям, а споглядальний - злодіям.

Вихідні положення теорії когнітивного стилю формувалися поступово. Ідею про існування стійких відмінностей у способах сприйняття і мислення сформулював у 1951 р. Дж. Клейн, а термін "когнітивний стиль" запропонував Р. Гарднер. Психолог Принстонського університету (США) Генрі Віткін збагатив уявлення гештальтпсихології про поле і польову поведінку ідеєю індивідуальних відмінностей. Дослідники приділяли увагу таким поведінковим параметрам, як залежність - незалежність від поля, імпульсивність - рефлексивність, аналітичність - синтетичність, або концептуальна диференційованість, вузькість - широта категоризації, когнітивна складність - простота. Перші результати довели, що йдеться про психологічну реальність, вивчення природи якої не можна обмежити розумінням стилю тільки як когнітивної змінної.

У радянській диференціальній психофізіології було розроблено концепцію індивідуального стилю діяльності (ІСД) - зумовлену типологічними особливостями нервової системи стійку систему способів оптимального здійснення діяльності. Особливістю цієї концепції є зосередження на адаптивній функції стилю, у структурі якого виокремлюють два компоненти: психофізіологічний і психологічний.

Індивідуальний стиль діяльності (ІСД) - властива Індивіду система навичок, методів, прийомів, способів розв'язання завдань певної діяльності, що забезпечує більш-менш успішне її виконання.

Людина, свідомо або стихійно мобілізуючи свої цінні для роботи якості, одночасно компенсує або долає ті, які перешкоджають досягненню успіху.

Унаслідок цього формується індивідуальний стиль діяльності - неповторний варіант типових для певної людини прийомів роботи у звичних для неї умовах. У руслі цього напрямку вивчають стилі моторної активності, стилі емоційної поведінки, спілкування і керівництва, стилі вольової активності та саморегуляції, проте гіпотез, що розглядають стиль як цілісну структуру індивідуальності, досі не вироблено.

Одне з найважливіших завдань навчання полягає в тому, щоб допомогти людині знайти стиль діяльності, найбільш відповідний її індивідуальним особливостям.

Кожному людині властивий свій цілісний стиль спілкування, який накладає цілком впізнаваний, характерний відбиток на його поведінку і спілкування в будь-яких ситуаціях. Причому цей стиль не може бути виведений тільки з якихось індивідуальних особливостей і особистісних рис людей. Він відображає саме особливості спілкування людини, що характеризують його загальний підхід до побудови взаємодії з іншими людьми.

Стиль спілкування, що притаманна кожній людині, мабуть, залежить від дуже різних моментів - від історії життя, від ставлення до людей, від того, що спільного між найбільш предпochітаємо в суспільстві, в якому вони живуть. Разом з тим стиль спілкування, визначаючи те, як людина повинна будувати і розуміти різні ситуації, сам має великий вплив на його життя, формуючи його ставлення до людей, способи вирішення проблем і його особистість.

Стиль спілкування істотно визначає поведінку людини при взаємодії з іншими людьми.

В даній контрольній роботі я розкрию основні види стилів спілкування, а також моделі стилів спілкування.

Стиль як константна характеристика спілкування

Спілкування людини завжди розгортається в конкретній діяльності і обумовлено її цілями та змістом. Тепло і порозуміння між людьми було б набагато більше, не будь вони обтяжені зовні встановленими вимогами щось робити і домагатися практичних результатів. Тому недостатньо говорити про відносинах або діяльності. Сукупний одиницею аналізу виступає спілкування як двоєдиний процес взаємозв'язку або взаємного контакту суб'єктів, в якому відбувається обмін інформацією, психічне відображення один одного і взаємовплив один на одного.

В вітчизняній психології відома і широко розробляється ідея про вплив на індивідуальну діяльність людини інших людей. Це в основному роботи по проблемі спілкування. Докладно розглядається ця проблема і в зарубіжній психології. Загальноприйнятим є положення про те, що індивідуальні можливості людини зростають в умовах міжособистісного спілкування, особливо в групах високого рівня розвитку. Більше того, спілкування перебудовує самого людини, формує його нові можливості, виявляє ті, які існують потенційно. І хоча вищеобозначені чинники не викликають сумніву, процеси оптимізації міжособистісного спілкування поки що вивчені слабо.

В спілкуванні завжди присутні два компоненти: зміст і стиль. Зміст визначає, навколо чого або з приводу чого розгортається те чи інше спілкування.

Стиль вказує на те, як людина взаємодіє з оточуючими. У будь-якому випадку зміст спілкування - сила змінна, оскільки воно визначається конкретною діяльністю, обсягом виконуваних завдань і багатьма іншими минущими умовами та обставинами.

Константою при цьому виступає стиль спілкування, тобто Спосіб, за допомогою якого людина будує свої відносини з іншими в тій чи іншій діяльності. У кожної людини свій, характерний тільки для нього стиль спілкування з людьми. Він кілька змінюється в залежності від партнера і характеру діяльності, але в той же час зберігає свої сутнісні риси, що відображають неповторність та унікальність особистості. При цьому стиль відображає специфіку взаємин між людьми, які, в свою чергу, висловлюють різноманітну і в той же час неповторну сутність особистостей, включених в спілкування.

Поняття стилю спілкування досить близько по своїй суті поняття характеру. Вчені постійно проявляли інтерес до цього явища, намагаючись створити класифікацію або типологію характерів. Загальна характерологія представляє із себе вчення про ознаки як фізичного, так і душевного роду. Оскільки душа була і залишається для людини явищем вкрай складним і таємничим, творці характерології починали вивчення характеру, орієнтуючись на зовнішні ознаки. Сюди можна віднести не тільки графологію, фізіологічну типологію Кречмера, більш ранні френологію Галля і фізіогномістику Лафатер, а й виникла на древньому Сході астрологію, яка намагалася «внести порядок в хаос індивідуального». Фізіологічний поділ на чотири гуморальних темпераменту знаходиться в тісному зв'язку з давніми космологічними поглядами, які брали за основу типології тригона чотирьох елементів - повітря, води, землі і вогню, співвіднесені зі знаками зодіаку. Той, хто народився в цих тригонах, частково володіє їх повітряною або вогненною природою, яка впливає на темперамент або долю.

Гіппократ у своїй класичній типології замінив зодіакальні сузір'я найменуваннями «Тілесних соків»: крові, флегми, жовтої жовчі і чорної жовчі - і став розрізняти холериків, флегматиків, сангвініків і меланхоліки. Ця остання типологія збереглася і до наших часів, а серед спроб її реформувати вдалою можна назвати лише типологію І.П. Павлова, який виділив чотири типи вищої нервової діяльності на основі поєднання її характеристик: сили нервових процесів, їх збалансованості і рухливості. Сполучення цих характеристик дають ті ж чотири типи, які описував Гіппократ.

Сучасні вчені, намагаючись розробити типології темпераментів, характерів чи стилів, відходять від цих старих інтуїтивних шляхів, намагаються знайти власне рішення, яке задовольняло б запитам науки. І перше питання, що встає перед будь-яким дослідником, - критерії стилю, або ознаки, за якими можна було б віднести ту чи іншу стійку форму спілкування до певного стилю.

Астрологи використовували простий критерій - об'єктивно задане положення зірок при народженні. І хоча питання, яким чином сузір'я і планети набувають якості темпераменту, до цих пір залишається без відповіді, астрологічна типологія вельми популярна, і психолог сьогодні стоїть перед

необхідністю враховувати цей фактор в роботі з клієнтом. Сьогоднішня фізіологічна типізація використовує критерій чотирьох старих фізіологічних темпераментів - зовнішній вигляд і поведінку індивіда. А сучасні дослідники намагаються знайти науковий підхід до цієї проблеми, долаючи на своєму шляху величезні труднощі, що супроводжують будь-який молодий науці.

Початок наукового дослідження стилю спілкування пов'язане з ім'ям німецького психолога Курта Левіна. Заслуга К. Левіна та його співробітників полягала в тому, що вони поклали початок поглибленого дослідження проблеми стилю спілкування, розробили соціально-психологічне поняття «стиль лідерства».

Лідерство розглядається в соціальній психології як феномен, що характеризує динамічні процеси в групі, пов'язані з відносинами домінування і підпорядкування. Починаючи з 30-х рр.. соціальні психологи активно досліджують проблему лідерства, формулюють різні теорії лідерства. Найбільш відомими з них є теорії лідерських ролей, теорія рис, інтерактивна теорія, ситуативна теорія і «синтетична» теорія.

В рамках досліджуваної проблеми виділяють і поняття «стилі лідерства», що позначає «Сукупність прийомів і методів, які застосовуються лідером і керівником з метою надання впливу на залежних від нього або знаходяться в його підпорядкуванні людей».

К. Льовіним і його послідовниками були виділені й описані три стилі лідерства: авторитарний, демократичний і анархічний. У більш пізніх класифікаціях стали використовуватися і інші, синонімічні позначення, наприклад: «Директивного», «колегіальний», «ліберальний», або «владний», «колективний», «Попустительський».

«авторитарності» (директивним, владним) називають стиль лідерства, при якому лідер діє владно, директивно, жорстко розподіляючи ролі між членами групи, зосереджує основні функції управління у себе в руках.

«Демократичний» (колегіальний, колективний) лідер прагне керувати групою спільно з підлеглими, даючи їм достатню свободу дій.

«Ліберальний» (анархічний, попустительський) стиль лідерства - форма керівництва, при якій лідер усувається від активного управління групою, дозволяючи членам групи робити все, що їм заманеться. Експериментальні дослідження, що здійснюються вітчизняними психологами, показує, ефективність стилю лідерства залежить від не тільки від якостей керівника, але й від рівня розвитку групи. Розглянемо критерії стилів, пропоновані К. Левіним.

Формальну сторону складають наступні характеристики:

інтонації голоси керівника (непривітна - в авторитарному, товариська - в демократичній, конвенціональна - в попустительском стилі).

Розпорядження керівника (ділові, короткі - в авторитарному, з дискусіями - в демократичному, непослідовні - в попустительском стилі).

Заборони керівника (без поблажливості, з загрозою - в авторитарному, з дискусіями - в демократичній, без заборон - в попустительском стилі).

Похвала і осуду керівника (суб'єктивні - в авторитарному, з порадами - в демократичній, без похвали і осуду - в попустительском стилі).

Позиція, займана керівником (над групою - в авторитарному, всередині групи - в демократичному, в стороні від групи - у попустітельском стилі).

Змістовну сторону складають:

характер планування справ в групі (заздалегідь - авторитарному, спільно в групі - у демократичному, не плануються - в попустітельском стилі).

Характер цілей (безпосередні, близькі - в авторитарному, близькі й далекі - в демократичному, відсутність цілей - в попустітельском стилі).

Відповідальність за реалізацію справ у групі несуть: керівник - в авторитарному, всі члени групи - у демократичній, ніхто - в попустітельском стилі.

Ці критерії стилів керівництва використовуються в сучасній психології управління. Вельми значущою для вирішення проблеми психокорекції стилю спілкування видається характеристика позиції, займаної керівником (над групою -- в авторитарному, всередині групи - в демократичному, в стороні від групи - у попустітельском стилі). Саме цей критерій являється головним критерієм будь-якого спілкування і визначає його характер.

Дослідження К. Левіна та його співробітників поклало початок поглибленого психологічного вивчення проблеми стилю спілкування, яке набуло широкого розповсюдження у всьому світі і триває ось уже декілька десятиріччів.

В соціальній психології поряд з терміном «стиль лідерства» використовуються поняття «Стиль спілкування», «індивідуальний стиль діяльності», «стиль відносин», «Міжособистісний стиль спілкування», «спосіб спілкування людей один з одним», міжособистісний образ дій ", " орієнтація міжособистісного спілкування », « стратегія », « тактика », «Тенденція дій» та ін

Комунікативні стилі спілкування

це способи взаємодії з іншими людьми в процесі спілкування. Зазвичай виділяють 10 таких стилів:

- 1) домінантний (стратегія, спрямована на зниження ролі інших в комунікації);
- 2) драматичний (перебільшення і емоційне забарвлення змісту повідомлення);
- 3) спірне (агресивний або доводить);
- 4) заспокійливий (розслаблююча манера спілкування, що має на меті зниження тривожності співрозмовника);
- 5) вражаючий (стратегія, орієнтована на те, щоб справити враження);
- 6) точний (націлений на точність і акуратність повідомлення);
- 7) уважний (вислів інтересу до того, що говорять інші);
- 8) натхнений (часте використання невербальної поведінки - контакт очей, жестикуляція, рух тіла і т.д.);
- 9) дружній (тенденція відкритого заохочення інших і зацікавленість у їх внесок у спілкування);
- 10) відкритий (представляє прагнення безбоязно висловлювати свою думку, почуття, емоції, особистісні аспекти свого Я).

В зв'язку з цим комунікативний процес впливу і сприйняття у спілкуванні являє собою інтеграцію трьох каналів: словесного, інтонаційного (експресивного) і міміка-пантомімічна. А це означає, що суб'єкти спілкування в процесі свого взаємодії оперують трьома групами сигналів - словесної, експресивної, пантомімічна. Невідповідність між ними і породжує психологічний дискомфорт у спілкуванні.

Розглянемо чотири типи поведінки, виділені Вірджинією Сатир, до яких вдаються люди, відчуваючи загрозу відкидання у спілкуванні.

Реагуючи на загрозу, людина, яка не хоче виявити власну слабкість, намагається якось це приховати. Він може:

запобігати, щоб інша людина не сердився;

звинувачувати, щоб інша людина вважав його сильним;

розраховувати все так, щоб уникнути загрози;

відсторонитися на стільки, щоб ігнорувати загрозу, вести себе так, ніби її немає.

запобігливий суб'єкт спілкування розмовляє принижуючи, догоджаючи, вибачаючись, не сперечаючись, погоджуючись і вимагаючи схвалення своїм діям. Це людина з низьким рівнем самооцінки.

обвинувачують суб'єкт спілкування розмовляє максимально різко і жорстко, обриваючи всіх і вся, не даючи можливості висловитися нікому, командуючи, розпоряджаючись, пригнічуючи, кричачи і завойовуючи авторитет.

Стиль педагогічного спілкування залежить від особистісних якостей педагога і комунікативної ситуації. До особистісних якостей, які визначають стиль спілкування, належать ставлення вчителя до дітей (активно-позитивне, пасивно-позитивне, ситуативно-негативне, стійке негативне) та володіння організаторською технікою.

За активно-позитивного ставлення педагог виявляє ділову реакцію на діяльність учнів, допомагає їм, реалізує інші потреби в неформальному спілкуванні. Вимогливість, поєднана із зацікавленістю в учнях, викликає взаємодовіру, розкутість, комунікабельність. Пасивно-позитивне ставлення фокусує увагу вчителя на вимогливості та суто ділових стосунках. Таке спілкування характеризується сухим, офіційним тоном, неемоційністю, що збіднює спілкування і гальмує творчий розвиток вихованців. Ситуативно-негативне ставлення, що залежить від зміни настрою вчителя, породжує в дітей недовіру, замкненість, нерідко лицемірство, брутальність тощо. Викликаючи негативне ставлення до себе, учитель працює і проти предмета, який викладає, і проти школи, і проти суспільства загалом. Стійке негативне ставлення характеризується виявом грубості, використанням образливих, принизливих висловів, постійним недотриманням правил професійної етики, педагогічного такту.

Ставлення до дитини детермінує організаторську діяльність учителя, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, ліберальним і демократичним.

За авторитарного стилю спілкування вчитель сам вирішує всі питання життєдіяльності класу, визначає кожен конкретну мету, виходячи з власних

установок; суворо контролює виконання будь-якого завдання і суб'єктивно оцінює досягнуті результати. Цей стиль керівництва є засобом реалізації тактики диктату та опіки і в разі протидії школярів владному тиску вчителя веде до конфронтації.

Ліберальний (поблажливий, анархічний) стиль спілкування характеризується прагненням педагога не брати на себе відповідальності. Формально виконуючи свої обов'язки, учитель, що обрав такий стиль, намагається самоусунутися від керівництва колективом школярів, уникає ролі вихователя, обмежується виконанням лише викладацької функції. Ліберальний стиль є засобом реалізації тактики невтручання, яка ґрунтується на байдужості і незацікавленості проблемами шкільного життя. Наслідки такої позиції вчителя - втрата поваги школярів і контролю над ними, погіршення дисципліни, нездатність позитивно впливати на особистісний розвиток учнів.

Демократичний стиль спілкування передбачає зорієнтованість учителя на розвиток активності учнів, залучення кожного до розв'язання спільних завдань. В основі керівництва - опора на ініціативу класу. Демократичний стиль є найсприятливішим способом організації взаємодії педагога і школярів.

Основними стилями керівництва, згідно традиційних наукових підходів, є авторитарний, демократичний і ліберальний, відповідно визначаються і три типи керівників (автократ, демократ, ліберал). У дослідженнях останніх років частіше фігурують такі назви стилів: директивний (командно-адміністративний, авторитарний, за якого керівник є прихильником єдиноначальності, підпорядковує людей своїй волі), колегіальний (демократичний, за якого керівник надає підлеглим самостійність, довіряє їм), ліберальний (за якого керівник не керує групою, не виявляє організаторських здібностей, не розподіляє обов'язки тощо.)

Авторитарний стиль. Він передбачає ухвалення всіх рішень керівником, чітку окресленість «меж компетентності», тобто жорстку визначеність рангів керівників, які мають право приймати рішення з певних питань, пов'язаних з діяльністю організації. Структура керівництва є гранично жорсткою. Це означає, що ухвалені на верхніх рівнях ієрархії рішення надходять униз як директиви, які не підлягають обговоренню – їх потрібно чітко виконувати. Усі керівники та підрозділи нижчих рівнів ознайомлені тільки із своїм функціональним завданням, не завжди уявляють загальні цілі та сенс завдань. Контроль та оцінювання якості діяльності підрозділу також є прерогативою вищого керівництва. Формально відповідальність покладена на управлінську ланку, яка приймає рішення й контролює виробничий процес, але реально в організаціях з авторитарним стилем управління при невдачах завжди виникає феномен «перекладання» відповідальності на нижчі рівні, тобто на виконавців. Керівникам із таким стилем управління властиві завищена самооцінка, самовпевненість, агресивність, тотальний контроль за роботою підлеглих, схильність до стереотипів, безкомпромісне сприймання підлеглих та їх дій. Здебільшого це є наслідком догматичного мислення, за якого тільки одна відповідь правильна (переважно це думка керівника), а всі інші — помилкові.

Авторитарне керівництво має такі форми:

1. Патріархальне, породжене уявленнями про колектив як велику родину, де всі повинні виконувати розпорядження керівника, який вважає підлеглих нездатними приймати рішення, а тому мусить піклуватися про них;

2. Бюрократичне. В основі його — надмірне ставлення до значущості й ролі чиновництва, погляд на людину як носія регламентованих функцій;

3. Харизматичне. Суть його у визнанні видатних, неповторних якостей лідера. Такий керівник може зажадати будь-чого від підлеглих, не турбуючись про них. Отже, авторитарний стиль керівництва породжує нещирість, недовіру, напруженість у стосунках. Підлеглі змушені маскуватися і пристосовуватися, поводитись так, як бажає керівник.

Демократичний стиль. Він ґрунтується на колегіальному прийнятті рішень керівниками (за особливо складних умов до розв'язання проблем можуть бути залучені й професіонали, але співробітників до прийняття рішень переважно не залучають), широкій поінформованості управлінського апарату про розв'язувану проблему, цілі організації, а також поінформованістю усіх співробітників про виконання накреслених завдань і цілей. Участь управлінців усіх ланок у процесі прийняття рішень сприяє тому, що кожний з них добровільно перебирає на себе відповідальність за свою роботу і усвідомлює її значущість у досягненні загальної мети. Функції контролю та оцінювання розподіляються між рівнями влади, дедалі більше переходячи від верхніх рівнів до нижчих. Співробітники за демократичного стилю керівництва є не просто виконавцями чужих рішень, а сприймають цілі організації як власні цінності та інтереси. Керівники нижчої ланки, як правило, репрезентують і обстоюють інтереси співробітників перед вищим керівництвом, що породжує зустрічний потік інформації від співробітників до керівництва. Цей стиль активізує ініціативність співробітників, є передумовою нестандартних рішень, сприяє поліпшенню морально-психологічного клімату та загальної задоволеності співробітників організацією. За таких умов співробітники мають змогу навчатися один у одного по горизонталі, коли кожний є джерелом інформації, а керівник-демократ враховує індивідуально-психологічні властивості, потреби, інтереси підлеглих, обирає адекватно ситуації засоби впливу на них.

Оскільки демократичний лідер припускає, що люди мотивовані потребами більш високого рівня – в соціальній взаємодії, успіхах і самовираженні, – він намагається зробити обов'язки підлеглих більш привабливими, сприяє тому, щоб підлеглі розуміли, що їм доведеться вирішувати більшу частину проблем, не шукаючи схвалення або допомоги. А знадобиться допомога, вони, не вагаючись, можуть звернутися до керівника. Щоб добитися цього, керівник організовує двостороннє спілкування і грає направляючу роль. Він намагається навчити підлеглих вникати в проблеми організації, видавати їм адекватну інформацію і показувати, як шукати і оцінювати альтернативні рішення.

Ліберальний стиль. Його характеризують невисока активність, небажання і нездатність керівника приймати будь-які рішення, намагання уникнути будь-яких інновацій, перекладання виробничих функцій та відповідальності на інших керівників і підрозділи. Підрозділи й організація за такого керівництва неухильно втрачають свою мобільність, співробітники — мотивацію, ініціативу

та інтерес до справ організації. Активні, творчо зорієнтовані співробітники починають використовувати робоче місце та час для діяльності, не пов'язаної з організацією. Чим сильнішою є залежність підрозділів або організації від вищих владних структур, тим частіше формується ліберальний стиль керівництва. Його ще називають непослідовним стилем, адже він дезорієнтує діяльність і спілкування з підлеглими. Керівник часто діє залежно від свого емоційного стану, що призводить до застосування певного стилю керівництва або поєднання кількох стилів. Загалом, стиль керівництва формується під впливом суб'єктивних (характерологічні якості керівника, загальна культура індивіда, рівень вимог, особливості самооцінки та ін.) та об'єктивних (стиль керівництва адміністрації, характер відносин між керівниками, наявність упорядкованих місць для роботи тощо) чинників.

Виконати завдання:

- 1). "Розгляд та обговорення практичного завдання "Стилі виховання".
- 2). Опрацювання методики визначення стилю керівництва.
- 3). Опрацювання методики визначення стилю виховання

Завдання "Стилі виховання

Фабула 1.

Дівчинка Олеся навчається у шостому класі. Ось що вона розповідає про свою сім'ю: "Мама постійно все вирішувала за мене. У садочку малювала за мене малюнки, у школі – писала твори і робила рівняння. Купувала мені усе, що я забажаю. Тато не мав на мене часу за роботою, а мама вкладала у мене всю душу. Спочатку мені це подобалось: мама не заставляла мене прибирати у домі, сама прала і прасувала мої речі, готувала сніданки, виряджала у школу". "Я здружилася з дівчиною Ірою, а мамі вона не подобалась. Вона мені день і ніч торочила, що я неправильно роблю, що з Ірою зв'язалась. Почала нав'язувати мені доньок своїх подруг. Але я не хотіла, аби мама вибирала за мене друзів. Це мене почало дратувати, але я не хотіла сваритися з мамою".

Фабула 2.

Миколка навчається у сьомому класі. Його батьки вимагають від дитини порядку, дисципліни, чіткого виконання всіх обов'язків. Хоч вони й дуже люблячі та ніжні, але у стосунках з дитиною на перше місце ставлять свою потребу бути поруч, контролювати життя дитини, приймати за неї рішення.

Батьки вважають, що дитина майже в усьому повинна підкорятися їх волі, авторитету. У хлопчика змалку виховують почуття відповідальності, уміння долати труднощі. Він досить розумний, займається спортом, але до нього ставлять надто високі вимоги, виконання яких потребує максимальної мобілізації всіх розумових і фізичних здібностей. Від дитини вимагають досягнення успіху в різних сферах діяльності.

Завдання: 1). Які стилі виховання використовують батьки у кожному випадку?

2). Які можуть бути негативні наслідки від такого виховання дітей?

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1). Співвідношення переважаючого типу мислення з когнітивними стилями особистості
- 2). Назвіть формальні ознаки індивідуального стилю діяльності.
- 3). Покажіть на прикладах зв'язок між індивідуальним стилем діяльності та професійною придатністю людини.
- 4). Опишіть класифікацію людей з різним життєвим стилем, яку дав Адлер.
- 5). Назвіть зразки поведінки, виділені сучасними психологами, які будуть визначатися життєвою позицією, а значить, формувати стиль життя.
- 6). Назвіть, відомі Вам стилі спілкування; охарактеризуйте їх.
- 7). Які своєрідні образні моделі спілкування педагогів з учнями виділяють психологи і чому важливо їх знати.
- 8). Розкрийте психологічні особливості стилів керівництва.
- 9). Охарактеризуйте відомі Вам стилі виховання дітей та наведіть приклади, які ілюструють наслідки застосування цих стилів.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностай П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №9. Соціальні групи в диференціально-психологічному контексті.

Семінарське заняття «Соціальні групи в диференціально-психологічному контексті»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка

засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Соціальні групи та їх класифікація
2. Психологічні особливості соціальних класів
3. Детермінанти міжгрупових відмінностей:
Соціо-економічний статус індивідуальності
Вплив суспільної стратифікації на сімейне середовище
Вплив статусного рівня на інтелект
Детермінація індивідуальних відмінностей якістю життя соціальних груп
4. Класові відмінності у діяльності та поведінці.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

юди стараються бути унікальними, наголошують на своїй неповторній індивідуальності, водночас вони належать до певної групи. Характеризуючи себе або інших, людина насамперед вказує групові характеристики - вік, національність або расу, належність до культурної чи релігійної традиції, соціального класу тощо. Отже, до вимірів індивідуальності додається груповий статус, який складається з багатьох компонентів, утворюючи ієрархічну структуру.

СОЦІОЕКОНОМІЧНИЙ СТАТУС ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Належність до певної соціальної групи є важливою змінною у комплексі групових відмінностей. Фахівці із диференціальної психології мають справу з набагато вужчим аспектом аналізу стратифікації, ніж, наприклад, соціологи або соціальні психологи. Від вивчення груп, які розрізняють за рівнем благополуччя, освіти або політичного впливу, акцент зміщують на такі компоненти: дохід сім'ї, рівень освіти батьків, професійний престиж, демографічні характеристики найближчого оточення та ін. Ці компоненти потребують дослідження з огляду на їх вплив на інтелект та індивідуальний стиль поведінки, ціннісні орієнтації, мотиви, індивідуальну своєрідність людини.

Критерії відмінностей між соціальними групами

У більшості багатонаціональних суспільств, наприклад у США, процес соціальної диференціації відбувається внаслідок дії соціальних та економічних чинників. На позначення комплексу змінних, які в диференціально-психологічному контексті відіграють роль стійкої ситуативної детермінанти, використовують поняття "соціоекономічного статусу" (СЕС), який визначають на основі аналізу занять, рівня доходу, освіти. Ці показники корелюють між собою, що є підставою для їх виокремлення як критерію, що поділяє суспільство на страти.

Страта (лат. stratum - настил, шар) - соціальний шар, група людей, виокремлених за певною ознакою.

Система стратифікації включає умови проживання, стилі життя (у т. ч. установки і ціннісні орієнтації), очікування тощо. У сукупності ці параметри утворюють контекст, на тлі якого відбувається соціалізація дитини.

На основі стратифікації, для аналізу відмінностей між людьми використовують:

а) побудову континуальної шкали "знизу - вгору". Для цього у західній традиції виокремлюють п'ять соціально-економічних рівнів: нижній (неблагополучний) клас, робітничий клас ("блакитні комірці"), клас нижче середнього ("білі комірці" - службовці), клас вище середнього (бізнесмени і незалежні професіонали), клас з високим рівнем;

б) порівняння середнього класу, який є основною частиною соціальної структури суспільства (дрібні та середні власники, фермери, менеджери, державні службовці, високооплачувані інженерно-технічні працівники) з неблагополучними групами населення.

Вплив соціальної страти, до якої належить індивід, виявляється впродовж усього його життєвого шляху - від особливостей вагітності матері до становлення зрілої особистості. За класифікацією Д. Картрайта на особистість впливають особливості соціального статусу (табл. 4.1.).

Таблиця 4.1

Вплив на особистість соціоекономічних чинників

Характеристики статусу	Ситуативні та особистісні змінні
Соціально-економічний рівень життя батьків. Спадкові ознаки. Догляд за матір'ю під час вагітності (у т. ч. харчування). Харчування новонародженого і догляд за ним.	Домашня обстановка: звички, установки, особливості шлюбу, готовність до появи дитини, найближчі родичі. Потенціал та обмеження вроджених характеристик. Вплив на організм дитини в пренатальний період. Вплив на здоров'я, життєздатність і активність.
Сусіди і найближче оточення. Шкільне середовище.	Розвиток інтелекту і креативності. Формування емоцій і характеру. Вплив на
Можливості для вибору роду занять.	установки, знайомства. Знання, навички, підготовленість. Підтримувальні або
Професія і рівень доходу.	блокувальні тенденції.
Досягнення певного статусу	Відповідність очікуванням. Характеристики поставлених цілей

Представники різних груп усвідомлюють наявність соціальної ієрархії, хоча чіткі критерії для оцінювання становища людині назвати важко, бо вона вказує переважно на своїх знайомих, які перебувають вище або нижче її рівня. Психологи виокремили компоненти, які можуть бути критеріями визначення статусної позиції: ранг професії чоловіка з огляду на її престижність, дохід сім'ї, якість домашнього господарства, репутація району проживання, зв'язки з громадськими організаціями, відвідини церкви, освіта чоловіка і дружини.

Особливо помітно на індивідуальні відмінності впливають особливості внутрісімейної взаємодії.

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1). Дайте визначення різним видам соціальних спільнот (соціальна множина, соціальне коло, соціальне середовище, соціальна група). Наведіть приклади приналежності людей до кожної з цих спільнот.
- 2). Які Ви знаєте класифікації соціальних груп та охарактеризуйте їх (малі, великі, первинні, вторинні, реальні, референтні);
- 3). Охарактеризуйте моделі класової структури Уотсона та Римашевського.
- 4). Розкрийте психологічні особливості соціальних класів.
- 5). Назвіть, у чому полягає нерівність соціальних класів.
- 6). Розкрийте зміст соціо-економічного статусу як виміру індивідуальності.
- 7). Поясніть, як суспільна стратифікація впливає на сімейне середовище.
- 8). Як Ви вважаєте, чи залежить інтелект від статусного рівня людини? Наведіть аргументи на користь свого твердження.
- 9). Проілюструйте, як індивідуальні відмінності детермінуються якістю життя соціальних груп.
- 10). Як проявляються класові відмінності у діяльності та поведінці?

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностай П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №10. Статеві відмінності та особливості гендерної поведінки.

Семінарське заняття «Статеві відмінності та особливості гендерної

поведінки»

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Стать у структурі індивідуальності.
2. Теорії і концепції розвитку статевої ідентичності.
3. Еволюційна теорія статі Вігена Геодакяна.
4. Етологія статі.
5. Нейроандрогенетична теорія Л. Елліна.
6. Статеві відмінності у прояві властивостей нервової системи і темпераменту.
7. Статеві відмінності в емоційній сфері.
8. Відмінності у здібностях чоловіків і жінок.
9. Особистісні відмінності чоловіків і жінок.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Виконати завдання:

- 1). “Розгляд та обговорення практичного завдання “Міжстатеві відмінності у психологічних якостях”.
- 2). Опрацювання методики “Пізнай свій гендер” (опитувальник Сандри Бем).
- 3). Виконання тесту “Чоловічий чи жіночий характер?”.
- 4). Виконання тесту “Чи розбираєшся ти у протилежній статі?”.
- 5). Тест-анкета: “Виявлення емоційної спрямованості особистості” (методика Бориса Додонова “Емоції, яким надаються переваги”).

Практичне завдання. “Міжстатеві відмінності у психологічних якостях”.

Студентам пропонується систематизувати відмінності між чоловіками та жінками наступним чином, заповнивши відповідні розділи таблиці. Завдання виконується невеликими групами студентів з наступною презентацією узагальнень та груповим обговоренням результатів:

Міжстатеві відмінності у психологічних якостях

Психологічні параметри	Чоловіки	Жінки
1. Фізичний розвиток		
2. Когнітивний розвиток		
3. Соціальний розвиток		
4. Прояв властивостей нервової системи та темпераменту		

5.Емоційна сфера (базові емоції)		
----------------------------------	--	--

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1). Поясніть відмінність між поняттями “стать” та “тендер”
- 2). Які істотні характеристики має процес статевої соціалізації дітей?
- 3). Назвіть структурні компоненти статевої соціалізації.
- 4). Розкрийте зміст понять “статева ідентичність”, “статева роль”, “статева ідентифікація”, “статеві стереотипи”.
- 5). Коротко опишіть теорії і концепції розвитку статевої ідентичності (З. Фрейда, К.-Г. Юнга, біхевіоризму, соціального навчання, когнітивної теорії, стадіальної теорії, мовної теорії).
- 6). Поясніть, у чому Ви бачите новизну еволюційної теорії статі Вігени Геодакян.
- 7). Проілюструйте міжстатеві відмінності у психологічних якостях.
- 8). Назвіть статеві відмінності у прояві властивостей нервової системи і темпераменту.
- 9). Наведіть приклади відмінностей у здібностях чоловіків і жінок.
- 10). Покажіть, як саме проявляються особистісні відмінності чоловіків і жінок.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностай П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасніченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №11. Культурні відмінності.

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Поняття раси, етносу та чинників їх формування.
2. Етнічна свідомість та самосвідомість.
3. Характеристика деяких етнічних традицій.
4. Диференціальні крос-культурні дослідження рас, націй, етносів.
5. Культурні відмінності та їх вияви.

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Індивідуальні відмінності пов'язані із расовою, національною та етнічною приналежністю. Раса – природна група людей з сукупністю певних спадкових фізичних властивостей. До зовнішніх ознак градації рас належать колір шкіри і будова тіла. На сьогоднішній день найбільш популярна трикомпонентна класифікація, яка включає в себе негроїдну, європеїдну, монголоїдну раси. Відмінності, пов'язані з расовою приналежністю, стосуються, в основному, характеристик раннього фізичного розвитку. Так, у немовлят негроїдної раси розвиток відбувається швидше, як в пренатальний період, так і після народження, незалежно від того, де народилися. Вони випереджають однолітків європеїдної по швидкості розвитку моторних навичок, раніше починають ходити, мають більш довгі кінцівки і більш розвинену мускулатуру. Немовляти монголоїдної раси виявляються більш повільними у ряді основних моторних показників, менш збудливі і голосливі. Вивчення психічних особливостей представників різних рас довело, що відмінності між порівнюваними групами менші, ніж відмінності між індивідами об'єднаними за расовою ознакою у групу. Етнос (народ, народність, нація) – це стійка історично сформована група людей, яка усвідомлює свою спільність. У якості загального найчастіше виступає культурна єдність. За визначенням сучасного українського вченої Г. А. Балла, в найбільш широкому розумінні, культура – втілена у матеріальних і духовних формах соціальна пам'ять і соціально значуща творчість; культура – система складових та якостей соціального (і соціально обумовленого індивідуального) людського буття, яка – через взаємоопосередкованість наступності і творчості, через різноманітні внутрішні і зовнішні діалоги, через опредмечування теоретичної сутності людини у продуктах творчості та її распредмечуванні в особистостях – забезпечує безперервне особистісне зростання та самореалізацію. На сучасному етапі існує декілька типологій культур, але усі культури умовно поділяють на індивідуалістські та колективістські відповідно до пріоритетів – інтереси індивіда чи групи. Групи, до яких належить індивід, охоплюють сім'ю, друзів, школу, робочий колектив, партію, церковну громаду тощо. Культури, в яких інтереси групи ставлять вище інтересів індивіда, називають

колективістськими культурами (КК), а культури, в яких важливіші інтереси індивіда, – дивідуалістськими культурами (ІК). Індивідуалізм – це ступінь згоди носіїв лінгвокультури з тим, що погляди та вчинки окремої особистості (індивіда) можуть бути незалежними від колективних переконань та вчинків. Успіх кожного члена ІК формулюється в термінах особистих досягнень, акцентується індивідуальна відповідальність за вчинки. Колективізм – це залежність вчинків та поглядів окремих індивідуумів від групи (сім'ї, партії тощо). Більша частина населення планети належить до колективістських культур. У КК сім'ї зазвичай складаються з декількох поколінь родичів. Діти у процесі своєї соціалізації вчать сприймати себе як частину «своєї» групи, що слугує джерелом формування ідентичності індивіда. Від членів КК вимагають демонстрації лояльності до «своєї» групи, порушення якої вважають тяжкою провиною. Вплив КК на комунікацію виявляється в тому, що в її представників відсутня особиста думка, вони уникають прямої конфронтації з іншими, слово Ні вживають рідше, замість нього переважають фрази: «ми подумаємо», «можливо», «ви маєте рацію». Етика ґрунтується на відносинах, а не на твердих принципах і правилах. До КК зараховують країни Південно-Східної Азії, Латинської Америки, Пакистан, Корею, Японію тощо. Для індивідуалістських культур характерне переважання центрації на індивіда. Найбільш цінним є свобода у вчинках і самодостатність, самостійність у судженнях, влада над оточуючими, незалежність від групи, самореалізація, самопрезентація. Основними цінностями і критеріями колективістських культур є пріоритет інтересів групи над особистими інтересами, проходження традиції прислуховування до інших, почуття групи, залежність від групи. Колективісти відчують себе залученими в життя інших людей, в них переважає потреба допомогти у важку хвилину, проявити прихильність, у складній ситуації порадитися. Культури індивідуалістського і колективістського типу мають як позитивні, так і негативні риси. До позитивних рис колективістської культури дослідники, зокрема, відносять почуття захищеності і підтримки, можливість більш масштабної творчої діяльності, придбання досвіду через обмін різними думками в процесі вирішення загального завдання, відчуття. До негативних – утиснення свободи індивіда, обмеження особистісного вибору, труднощі у вирішенні творчих завдань та прийнятті чогось нового внаслідок відсталості і традиціоналізму колективного мислення, закритість колективістського суспільства і пов'язане з цим обмеження в циркулюванні суспільно-значимої інформації. Серед деяких позитивних рис індивідуалістської культури можна назвати безмежність творчого розвитку і прояв особистої ініціативи, можливість більш швидкої та ефективної адаптації, інформаційна відкритість індивідуалістичного суспільства, свободу вибору правил поведінки, кола спілкування, суспільно - політичних і релігійних організацій. До негативних рис індивідуалістської культури відносяться - почуття самотності і роз'єднаності, необхідність постійно нести індивідуальну відповідальність за свій вибір і його наслідки, що під силу не кожному і не в будь-яких ситуаціях, егоїзм і егоцентризм членів індивідуалістського суспільства, незахищеність індивіда від крайніх проявів індивідуалізму з боку суспільства, ілюзорність відкритості та свободи вибору,

так як все одно правила суспільного життя кимось задаються через економічні чи і інформаційні канали, при цьому група, що може реально вплинути на ситуацію залишається «поза кадром». Дослідження етнічних груп дає змогу чітко диференціювати культурні відмінності. Етнічна група – будь-яка група із загальними культурними традиціями і відчуттям ідентичності, її можуть об'єднувати: історія і традиція, мова, географія, раса, релігія тощо. Спостерігаючи поведінкові відмінності в етнічних групах, психологи можуть отримати уявлення про те, які види і форми поведінки змінюються від культури до культури, а які є відносно постійними і виявляються у всіх. Іноді результати таких порівнянь істотно впливають на погляди представників соціальних наук. Зокрема, результати крос-культурних досліджень (Маргарет Мід) культури острова Самоа, опубліковані у збірці праць «З південних морів», кардинально змінили розуміння особливостей підліткового віку. До того вважали, що бурхливі емоційні процеси повинні супроводжувати активні фізіологічні процеси, і це є універсальною ознакою для будь-якої культури. Мід виявила, що на Самоа методики батьківського виховання дітей істотно відрізняються від прийнятих у американській культурі. Батьки самоанських дітей прагнули уникати конфліктів із ними, не обмежували ігор, не примушували силою виконувати які-небудь завдання. Тому між ними рідко виникали конфлікти й емоційна напруженість. Надалі правила та обмеження, оскільки їх встановлювали не батьки, а традиція, не викликали конфліктів та емоційного дискомфорту, а покарання не призводило до образ або ворожого ставлення. У результаті досліджень М. Мід постали нові питання: як багато у поведінці зумовлено культурою; що залежить у ній від тілесної конституції тощо. Ці та подібні дослідження стали основою для обґрунтування психологами поняття «культурний детермінізм» – зумовленість вибору людини її належністю до певної культури. Американська дослідниця Рут Бенедикт у праці «Моделі культури» стверджувала, що діти стають частиною своєї культури зі всіма її усвідомлюваними можливостями та обмеженнями, які спрямовують їх життя. Це означає, що вибір людини визначається культурою, до якої вона належить. Максимуму цей вплив досягає, коли дитині виповнюється п'ять років. Зіткнення з культурними нормами й очікуваннями часто викликає обурення і неприязнь дитини, бо вона прагне до автономії і вільного вираження спонук, що призводить до конфлікту з тими, хто виконує роль «агентів» культури, – батьками, рідними, старшими. Прийняття культурних норм сприяють тісні емоційні зв'язки між дітьми і батьками. Загалом культурний детермінізм означає, що люди позбавлені можливості обирати свій життєвий шлях, він наперед визначений належністю до певної культури. Міжкультурні відмінності можуть також спричинити культурний шок – тривогу, викликану втратою відчуття того, що, коли і як потрібно робити в новому для особистості культурному середовищі. Людина, що потрапила в чужу культуру, виявляє, що звичні орієнтири зникли і заміщені дивними або незнайомими. У неї можуть виникати найрізноманітніші стани – від почуття дискомфорту до цілковитої дезорієнтації, що вимагає перебудови мислення. Іноді поняття «культурний шок» використовують на позначення загальної ситуації, коли людина вимушена пристосовуватися до нового порядку,

за якого не діють раніше засвоєні культурні цінності й моделі поведінки. Проблеми, спричинені культурним шоком, можна розпізнати, спираючись на такі ознаки: 1) зміна значення або відсутність звичних орієнтирів поведінки, очікуваної від людини; 2) втрата цінностей, які людина вважала справжніми, бажаними, привабливими і важливими; 3) виникнення тривоги, депресії, ворожості, що змінюється від легкого неспокою до люті; 4) незадоволення новим способом життя та ідеалізування старого; 5) недовіра звичних способів відновлення сил і душевної рівноваги; 6) відчуття, що цей стан перманентний і ніколи не мине. Вхідження в нову культуру часто змушує людину негативно оцінювати її і свою колишню культуру. Донедавна була поширена думка, що культурний шок має лише негативні наслідки: напруженість унаслідок витрачання сил на психологічну адаптацію; почуття втрати друзів, статусу, роду занять і майна; неприйняття людини новою культурою і її неприйняття нею самою; втрату ясності стосовно ролі, рольових очікувань, почуттів і «Я-ідентичності», здивування, неспокій, огида або обурення культурними особливостями нового і колишнього способів життя; усвідомлення власного безсилля внаслідок нездатності вписатися в нове навколишнє середовище. Однак нерідко він мобілізує, стимулює відчуття в собі нових особистісних сил і можливостей.

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1). Які загрози існують для представника будь-якого народу під час тривалої географічної мандрівки?
- 2). Чому люди поділяють інших людей за ознакою “свої” - “чужі”? З якою метою?
- 3). Наявність стереотипів та забобонів щодо певних етносів є підґрунтям для маніпуляції громадською думкою. Чому так вважають?
- 4). Прокоментуйте усталені стереотипи та забобони щодо євреїв, ромів та інших етнічних груп.
- 5). На основі чого формуються стереотипи? На що наражається людина, яка керується етнічними стереотипами?
- 6). Що можуть відчувати люди, стосовно яких керуються (мислять) готовими етнічними стереотипами?
- 7). Як впливають етнічні стереотипи на наше життя?
- 8). Поясніть відмінність між поняттями “раса”, “етнос”, “етнічна група”. Назвіть чинники формування етносу та наведіть приклади.
- 9). Розкрийте зміст етнічної самосвідомості, структуру та функції етнічної самосвідомості.
- 10). Дайте характеристику деяких етнічних традицій (наприклад, виховання дітей в етнічних сім'ях, міжособистісні стосунки представників різних етносів).
- 11). Опишіть міжособистісні стосунки представників різних етносів.
- 12). Покажіть, як саме здійснюється психологічний захист від травмуючих переживань у міжетнічних шлюбах.

13). Наведіть погляди психологів різних шкіл та течій на культуру і її вплив на особистість.

14). У чому полягає специфіка крос-культурних досліджень; наведіть приклади культурних відмінностей та їх виявів.

15). Поясніть, у яких випадках люди відчують сильний культурний шок.

16). Спираючись на які ознаки можна розпізнати проблеми, спричинені культурним шоком?

17). Дайте класифікацію національно-культурних чинників спілкування.

18). Які існують етнічні відмінності у мовленнєвому спілкуванні?

19). Розкрийте особливості психічного складу українців.

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностай П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Тема №12. Диференційно-психологічний підхід до вивчення професійної діяльності.

Навчальна мета заняття: поглибити і розширити знання, перевірка засвоєння додаткового матеріалу.

Кількість годин: 2 год. (денна форма навчання), - год. (заочна форма навчання).

Навчальні питання:

1. Психологічні типи професій та їх діагностика.

2. Професійно важливі якості та здібності.
3. Професійна деформація особистості та синдром „емоційного вигорання” в професії.
4. Дослідження ефективності виконання різних видів діяльності в залежності від індивідуально- типологічних особливостей

Методичні вказівки. На початку семінарського заняття викладач вітає студентів, повідомляє тему, план та структуру заняття.

Питання 1. Психологічна характеристика право-і лівопівкульових суб'єктів

Церебральний домінування по функціях - це не стан, а процес, який здійснюється на протязі усього життя людини. Якщо на ранніх етапах вивчення асиметрії використовувалися в основному дані клінічної практики, то з появою нових методів було встановлено, що будь-яка психічна функція здійснюється завдяки спільній роботі обох півкуль, причому її анатомічний субстрат представлений двічі - у правому півкулі подібний, конкретний рівень здійснення функції, а у лівому - абстрактний, вербально-логічний.

І якщо спочатку був відзначений лише принцип домінантності для мовних функцій, то тепер говорять про різні стратегії переробки інформації: ліве півкуля здійснює її послідовно, аналітично, праве - паралельно, синтетично.

Ліва півкуля зазвичай відповідає за оперування вербально-знаковою інформацією, читання і рахунок, праве - за оперування образами, орієнтацію в просторі, розрізнення звуків і мелодій, розпізнавання складних об'єктів, продукування сновидінь. Оскільки левополушарное мислення аналітичне, воно діє, здійснюючи ряд послідовних операцій, в результаті чого складається внутрішньо несуперечливого модель світу, яку легко закріпити в знаках і словах.

Правопівкульове мислення просторово-образне, сімультанне (одномоментне) і синтетичне, що дає можливість одномоментного схоплювання різномірної інформації. Підсумком функціонування правої півкулі є багатозначність, яка, з одного боку, є основою творчості, а з іншого - ускладнює розуміння між людьми, тому що заснована скоріше на символи, ніж на значеннях. У чоловіків асиметрія виражена сильніше, ніж у жінок, що, мабуть, і обмежує у них можливості компенсації і обучаемость.

Домінування півкуль у здійсненні тієї чи іншої функції не є фіксованою, а залежить від змісту діяльності, при зміні якої можливе не тільки згладжування асиметрії, але навіть зміна знаку на протилежний. Воно зазвичай визначає найбільш розвинену область психічного - так, у правополушарних краще розвинені емоції та інтуїція, у левополушарних - сприйняття і мислення, однак і ті, й інші здатні включати різні півкулі, а саме поняття «правополушарность» не означає, що центр мови обов'язково знаходиться праворуч - воно лише підкреслює факт найбільшою причетності правої півкулі в обговорюваний процес. В залежності від співвідношення домінуючих і підпорядкованих функцій формується і структура особистості в цілому, про що писав К.-Г.Юнг, причому підлегла функція часто виявляється найсильнішою. (Її важче контролювати,

тому що людина у відносинах з миром звик спиратися на інші інформаційні канали і тут виявляється беззахисним. Так, наприклад, математик-програміст, що звик взаємодіяти зі світом «левополушарно», може зовсім не контролювати власні емоції і легко впасти в стан закоханості або афекту.) В близнецових парах зазвичай один спирається на знакову інформацію, інший - на символічну; домінування визначає і зміст типових неврозів (виникають вони в сфері чи почуттів).

У праворуких людей під великим контролем знаходяться м'язи правого боку тіла, так що приховані емоції частіше можуть бути помічені на лівому профілі особи. Оскільки в нашій культурі переважає праворукість, зрозуміло, брак чого відчуває більшість сучасних людей.

Питання 2. Психологічна характеристика акселератів і ретардантів

Існує тісний зв'язок між зовнішністю підлітка і його оцінкою однокласниками. Вік статевого дозрівання у хлопчиків 14-16 років значимо пов'язаний тільки з однією з таких оцінок - сверстники вважають акселератів більш «У дівчат статура та оцінка з боку ровесницею також пов'язані, але менш тісно, ніж у хлопчиків. У дівчат статура та оцінка з боку ровесницею також пов'язані, але менш тісно, ніж у хлопчиків.

. Оскільки і дорослі, і однолітки зазвичай сприймають акселерірованих хлопчиків як більш зрілих, їм не доводиться боротися за стан і статус. Більшість лідерів в старших класах виходять з них. Ретарданти здаються оточуючим «маленькими» не тільки в фізичному, але і в соціально-психологічному сенсі. Відповіддю на це можуть бути інфантильні, що не відповідають віком та рівнем розвитку вчинки, перебільшення, розрахована на зовнішній ефект і залучення до себе уваги активність або, навпаки, замкнутість, відхід у себе.

Ці відмінності зберігаються і в юності. Обстеження двох груп 17-літніх юнаків показало, що ретарданти частіше акселератів зазнають почуття неповноцінності, вважають себе знехтуваним і придушення батьками; стійка потреба в опіці поєднується у них з підлітковим мятежністю, спрагою автономії і звільнення від зовнішнього контролю (П. Маса та М. Джонс, 1957, 1958). За даними Лейпцігському лонгітюд, скарги на труднощі невротичного порядку у 13-річних хлопчиків-ретардантів бувають набагато частіше (58 відсотків), ніж у нормальних, середніх підлітків (37 відсотків) та у акселератів (12 відсотків). У дівчат такий зв'язку не виявлено.

Питання 3. Репрезентативні системи

Психологічний аналіз основних способів кодування інформації був представлений в роботах Дж. Брунера, який говорив про існування трьох способів суб'єктивного представлення інформації: у вигляді наочних дій, наочних образів і мовних знаків. Аналогічну думку про те, що роботу думки забезпечують три «мови» переробки інформації — знаково-словесний, образно-просторовий і тактильно-кінестетичний — згодом неодноразово висловлював Л. М. Веккер.

Останнім часом проблема існування різних способів сприйняття інформації активно розроблялася в руслі нейролінгвістичного програмування (НЛП). Були виділені три основні сфери «сенсорного досвіду» людини:

візуальна, аудіальна, кінестетична. Відповідно, різні люди переважно приймають і переробляють інформацію про своє оточення візуально (за допомогою перцептивних або уявних зорових образів), аудіально (за допомогою слуху) і кінестетично (через дотик, нюх і інші плотські враження).

Для візуала типова наступна пізнавальна позиція — дивитися, представляти, спостерігати; для аудіала — слухати, говорити, обговорювати; для кінестетика — діяти, відчувати, відчувати. При цьому, проте, наголошується, що в звичайних умовах сприйняття дійсності має напівсенсорний характер. У стресовій ситуації людина схильна «закриватися» в одному (домінуючому) сенсорному каналі, тоді як в комфортних умовах відкриваються всі його сенсорні канали, що є передумовою для творчості.

Слід зазначити, що сенсорні враження найтіснішим чином пов'язані з емоційними переживаннями які, як правило, виступають як їх «фон». Наявність емоційної складової в умовах формування відчуття звуку, кольору, положення власного тіла і так далі дозволяє говорити про єдність сенсорних і емоційних вражень як одного з каналів отримання і обробки інформації при пізнавальному віддзеркаленні дійсності.

Таким чином, в інформаційному обміні людини з навколишнім середовищем беруть участь чотири основні модальності досвіду:

- 1) знаки { *словесно-мовний спосіб кодування інформації*};
- 2) зорові образи { *візуальний спосіб кодування інформації*};
- 3) наочні дії { *наочно-практичний спосіб кодування інформації*};
- 4) сенсорно-емоційні враження { *сенсорно-емоційний спосіб кодування інформації*};

Міра вираженості в індивідуальній репрезентативній системі того або іншого способу представлення інформації характеризує властивий даній людині стиль кодування інформації: словесно-мовний, візуальний, наочно-практичний, сенсорно-емоційний. Факт наявності індивідуально-своєрідних способів кодування інформації грає важливу роль в інтелектуальній долі людини. Так, представники нейролінгвістичного програмування вважають, що неуспішність школярів багато в чому пояснюється неспівпадінням методу навчання з властивим їй або іншій дитині стилем кодування інформації. Найчастіше з системи традиційного навчання («шкільного конвеєра»), орієнтованої головним чином на словесно-мовний спосіб пред'явлення інформації, «випадають» діти з візуальним і наочно-практичним стилями сприйняття учбового матеріалу. І варто тільки привести у відповідність поведінку вчителя і стилю учня, як той починає демонструвати успіхи, що ростуть, в навчанні.

Питання 4. Індивідуальні особливості ставлення до здоров'я та хвороби.

Існує як мінімум 2 підходи до розуміння зв'язку між особистістю і станом здоров'я.

В основі першого підходу лежить уявлення про специфічність захворювання для людей з певними особистісними характеристиками. Тобто мається на увазі, що особистість є каузальним чинником виникнення хвороб. Дослідження дозволили виділити 7 психосоматичних захворювань, для кожного з яких існують свої неусвідомлювані причини: виразкова хвороба, гіпертонія,

бронхіальна астма, тиреотоксикоз, ревматоїдний артрит, виразковий коліт і нейродерміт.

Другий підхід - особистісні фактори лише опосередковують вплив фактора, що викликає хворобу, посилюють або послаблюють його. Прикладами таких особистісних чинників є локус контролю, стійкість, самооцінка і багато інших. Внутрішній локус контролю сприяє збереженню здоров'я. Такі люди більше цікавляться інформацією про здоров'я і активно контролюють стан здоров'я. Сумлінність - більш ретельно виконують поради лікарів.

Питання 5. Індивідуальний профіль споживачів .

В житті зустрічається велика різноманітність форм поведінки споживача. Все ж таки можна виділити декілька основних типів такої поведінки.

1. "Прагматичний" та "сигаритський".
2. «Реалізатори» , «Ті, що здійснюють / виконують», «Процвітаючі» , «Ті, що схильні до ризику», «Переконані – консерватори», «. Ті, що намагаються - невпевнені в собі», .» Практики - самодостатні і практичні», « Ті, що борються «.

Мотиви шопінгу:

1. Розвага - можливість вийти з будинку, вбити час
2. Сенсорні - магазинна штовханина і метушня збуджують і приносять задоволення
3. Самозадоволення - можливість побалувати себе, підняти настрій;
4. Фізичні - можливість розім'ятися.
5. дипломатичні - можливість отримати задоволення від переговорів про ціну.
6. Соціальні - можливість вступати в соціальну взаємодію
7. Комунікативні - розмови з продавцями та іншими покупцями
8. Рівні інші - можливість провести час з друзями
9. Статусні - бажання покупця, щоб йому догоджали і ставилися до нього з повагою.

Виділено 5 класичних типів ставлення до грошей:

- 1.Скряга, 2. Марнотрат, 3..Магнат ,4.Полювальники за знижками,
- 5..Азартний гравець.

Питання 6. Індивідуальна специфіка відчуття суб'єктивного благополуччя, постанови та вирішення проблем

Суб'єктивне відчуття благополуччя можна визначити як функцію, залежну від рівня радості / щастя чи смутку / страху, які відчуває людина. Радість і щастя належать до області позитивних емоцій, в той час як печаль і страх є ознаками негативного афекту. Ще одним компонентом суб'єктивного відчуття благополуччя є задоволеність життям, яку визначають як «когнітивний процес оцінювання - глобальна оцінка власного життя в цілому»

Компонентний суб'єктивного відчуття благополуччя:

- Адекватна самооцінка - позитивне ставлення до себе
- Позитивне ставлення до інших - довіра до інших людей і турбота про їх благополуччя
- Автономність - здатність мислити і діяти незалежно

- Уміння взаємодіювати із середовищем - наявність почуття контролю, вміння вибирати ситуації, відповідні власним потребам і цінностям.

- Особистісний ріст - віра в свою здатність реалізувати власний потенціал.

Крім того, з суб'єктивним відчуттям благополуччя пов'язані деякі особистісні чинники, такі як позитивна самооцінка, внутрішній локус контролю, екстраверсія і, крім того - високі рівні теплоти, соціальної сміливості і динамізму корелюють з позитивним настроєм, а тривожність, почуття провини і напруженість - з негативним.

Стили постановки і вирішення проблем (або стилі мислення) — це індивідуально-своєрідні способи виявлення і формулювання проблемної ситуації, а також способи пошуку засобів її дозволу. Факти свідчать, що різні люди в одному і тому ж проблемному полі бачать різні проблеми, визначають їх в різних термінах і в різному змістовному контексті, використовують різні методи їх рішення.

У вітчизняній літературі факт існування різних способів вирішення проблеми вперше був описаний *Богоявленською*. Зокрема, експериментальні дослідження використанням розробленого нею методу «креативного поля» дозволили виділити три якісно різних рівня інтелектуальної діяльності: *стимульно-продуктивний* (випробовуваний вирішує задачу, проте при цьому залишається в рамках заданого або спочатку знайденого способу рішення), *евристичний* (випробовуваний орієнтується на пошук нових, відмінних від вже знайденого способів вирішення проблеми) і *креативний* (випробовуваний виходить за межі заданих умов початкової проблеми, оскільки виявлена ним закономірність перетворюється для нього на самостійне завдання, вирішення якого для нього важливіше за досягнення успіху в експерименті). На думку Богоявленської, дані способи вирішення проблеми в рівній мірі можуть проявляти себе на високому рівні інтелектуального розвитку (наприклад, можна говорити про учених різного типу залежно від переважаючого у них рівня інтелектуальної активності).

Питання 7. Індивідуальні особливості почуття кохання, гумору, відпочинку

Психологами запропоновано таку класифікацію стилів любові.

- Ерос - пристрасне кохання, часто з першого погляду, може тривати багато років. Для опису еросу наводять такі вирази: душа завмирає, сум'яття почуттів, стискається серце.

- Людус - любов-гра, яка може супроводжуватися обманом партнера і маніпуляцією. Люди, які відчують такі почуття, не приймають свою любов всерйоз.

- Сторге - любов - дружба, такі відносини як правило бувають міцнішими
Вторинні стилі:

- Манія – власницька (рус. Собственническая) любов, для якої є типовою залежність від партнера і невпевненість в собі. будь-який натяк на байдужість партнера викликає тривогу(Сухолонова С.Т. Метаморфозы любви (Современные пси-хологи о невротической любви // Практична психологія та соціальна робота, 1998. – № 4).

- Прагма - розумова любов за розрахунком. Для такої любові необхідна сумісність з партнером і наявність зобов'язань з його боку, але захоплення не обов'язково для цих відносин.

- Агапе - самовіддана любов, для якої характерна повна самовіддача.

Любовні стосунки можна також оцінювати в термінах пристрасть, інтимність і зобов'язання.

За Дж. Стернбергом інтимність означає почуття близькості людей один до одного, турбота про благополуччя партнера. Пристрасть відноситься до романтичної сторони любові і сексуальному потягу, під зобов'язанням розуміється когнітивне функціонування і твердий намір зберігати існуючі любовні відносини.

В цілому, перші спроби визначення індивідуальних характеристик гумору дозволили виділити основні параметри, співвідношення яких є базовим для їх подальшого дослідження. Перш за все, виділяються особливості розуміння і прийняття гумору - внутрішні параметри та характеристики продукування - зовнішнього прояву гумору. І в тому, і в іншому випадку важливим виявляється наявність контролю суб'єктом ступеня та інтенсивності пов'язаних з гумором емоційних реакцій.

Більш конкретні дослідження індивідуально-типологічних передумов і особливостей прояву гумору у людини пов'язані з періодом формування психології як експериментальної науки, появою цілісних концепцій психіки, що дозволяють виявляти характеристики людей більш об'єктивними методами. Тому результати власне психологічних досліджень багато в чому визначаються методологічними позиціями їх авторів.

Домінуючими в сучасній психологічній науці є економічний та когнітивний підходи. Відмінності між ними визначаються розумінням особистості та механізмів її функціонування в конкретному підході.

Економічний підхід характеризується розумінням особистості як сукупності компонентів керованої несвідомими процесами, тільки в малій мірі регульованими самою людиною.

Час і спосіб відпочинку кожній людині слід вибирати, виходячи з індивідуальних особливостей його психологічного типу, інакше відпочинок не принесе належного результату.

Холерикам психологи рекомендують вибирати активні або екстремальні види відпочинку. Оскільки вони володіють імпульсивним характером і розслабляються в процесі активного відпочинку, сполученого з пригодами та екстремальними подіями. Однак, їх не повинно бути занадто багато, оскільки від швидкої зміни вражень люди цього психотипу починають втомлюватися. Для повноцінного відпочинку холерикам потрібно 1-2 тижні.

Сангвініки, навпаки, відпочивають найчастіше від швидкої зміни вражень. Вони не переносять одноманітні і нудні види відпочинку. Сангвініки, в порівнянні з іншими психотипами, легше всього відновлюють сили. Щоб розслабитися і відпочити, їм достатньо під час вихідних відвідати виставки, відправитися на екскурсію по місту, з'їздити в ліс на пікнік, не кажучи вже про туристичні поїздки по курортних країнах і містах. Щоб сангвініки добре

відпочили, їм слід уважно вибирати друзів, з якими вони відпочиватимуть. Оскільки на них дуже впливає навколишнє оточення і контингент відпочиваючих.

Флегматики воліють спокійного відпочинку. Їм чудово підійде відпочинок на пляжі й індивідуальний екскурсійний маршрут. Для повноцінного відновлення сил флегматика повинна бути створена спокійна заспокійлива атмосфера, без факторів і причин, що викликають у них роздратування. Щоб відновити душевну рівновагу, флегматику буде потрібно не менше тижня. Для початку йому потрібно трохи відпочити в спокійній домашній обстановці, добре виспатися або спокійно позасмагати на пляжі.

І, нарешті, меланхоліки - одні з самих ранимих і вразливих особистостей. Як правило, вони дуже вимогливі до умов відпочинку. І це не даремно, так як їх емоційне і фізичне розслаблення прямо пропорційна якості умов, створених для їх дозвілля. Їм чудово підійдуть пляжні види відпочинку та екскурсійні прогулянки, а ось від екстремальних пригод їм краще відмовитися.

Важливо враховувати той факт, що, як правило, практично 80% людей є представниками декількох психотипів.

Висновки. Таким чином, сучасна психологія продовжує дослідження суб'єктних форм активності. Особливий інтерес для аналізу проблеми представляють дані, що свідчать про різнопланові (різнорівневі) прояви суб'єктності.

Разом з тим, реальний індивідуальний і соціальний досвід суб'єкта свідчить про практичну недосяжність повного визначення всіх можливих проявів індивідуальності, які пов'язані з певним балансом індивідуально і соціальної суб'єктності, життєвого простору, в якому живе особистість.

У той же час вивчення індивідуальних проявів особистості створює умови не тільки для використання теоретичного потенціалу ряду концепцій, але й сприяє можливості використання результатів відповідних досліджень у практичній діяльності психологів.

Виконати завдання:

- 1). Розгляд та обговорення практичного завдання “Професійна деформація працівника правоохоронних органів”.
- 2). Опрацювання методик діагностики професійно важливих якостей: “Опитувальні листи Отто Ліпмана” та “Модифікована карта особистості” К. Платонова.
- 3). Визначення структури професійно важливих якостей професії працівника установи виконання покарань.

Теми рефератів та додаткові питання:

- 1). Які психологічні типи професій були виділені психологами?
- 2). Назвіть методики діагностики схильності людини до певного типу професії.
- 3). Розкрийте наскільки ефективність виконання різних видів діяльності залежить від типологічних особливостей вищої нервової діяльності.

- 4). Особливості діяльності в напружених умовах.
- 5). Професійна деформація працівників правоохоронних органів.
- 6). Проаналізуйте роль психологічних особливостей в адаптації та становленні професіонала (на прикладі майбутніх працівників правоохоронних органів).

Література:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.
7. Горностай П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

4. Рекомендована література

Основна:

1. Диференціальна психологія / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. 600 с.
2. Карапетрова О. В. Диференціальна психологія : навчально-методичний посібник / Олена Володимирівна Карапетрова. Бердянськ: БДПУ, 2014. 216 с.
3. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Кондор», 2017. 284 с.
4. Москалець В.П. Психологія особистості. К.: Центр учбової літератури, 2020. 364с.
5. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 432с.
6. Романовська Л. І., Подкоритова Л. О. Диференціальна психологія. Львів: «Новий світ 2000», 2011. 235 с.

Допоміжна:

7. Горноста́й П.П. Гендерні студії: освітні перспективи К.: ПЦ «Фоліант», 2003. С. 5-21.
8. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Навчальний посібник. К.: Ніка Центр, 2010. 532 с.
9. Пасніченко А. Е. Диференціальна психологія у тестах: Практикум. / А. Е. Пасниченко. Чернівці: Рута, 2005. – 84 с.
10. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

- 11.Палій А. А. Диференціальна психологія: <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>
12. Мазяр О. В. Диференціальна психологія: модульний курс
http://eprints.zu.edu.ua/33803/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D1%8F%D1%80_%D0%94%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.%20%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81.pdf
13. Романовська Л.І., Подкоритова Л.О. Диференціальна психологія - <http://ns2000.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/Dyferentsiyna-psykholohiia.pdf>